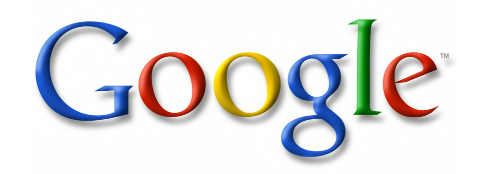
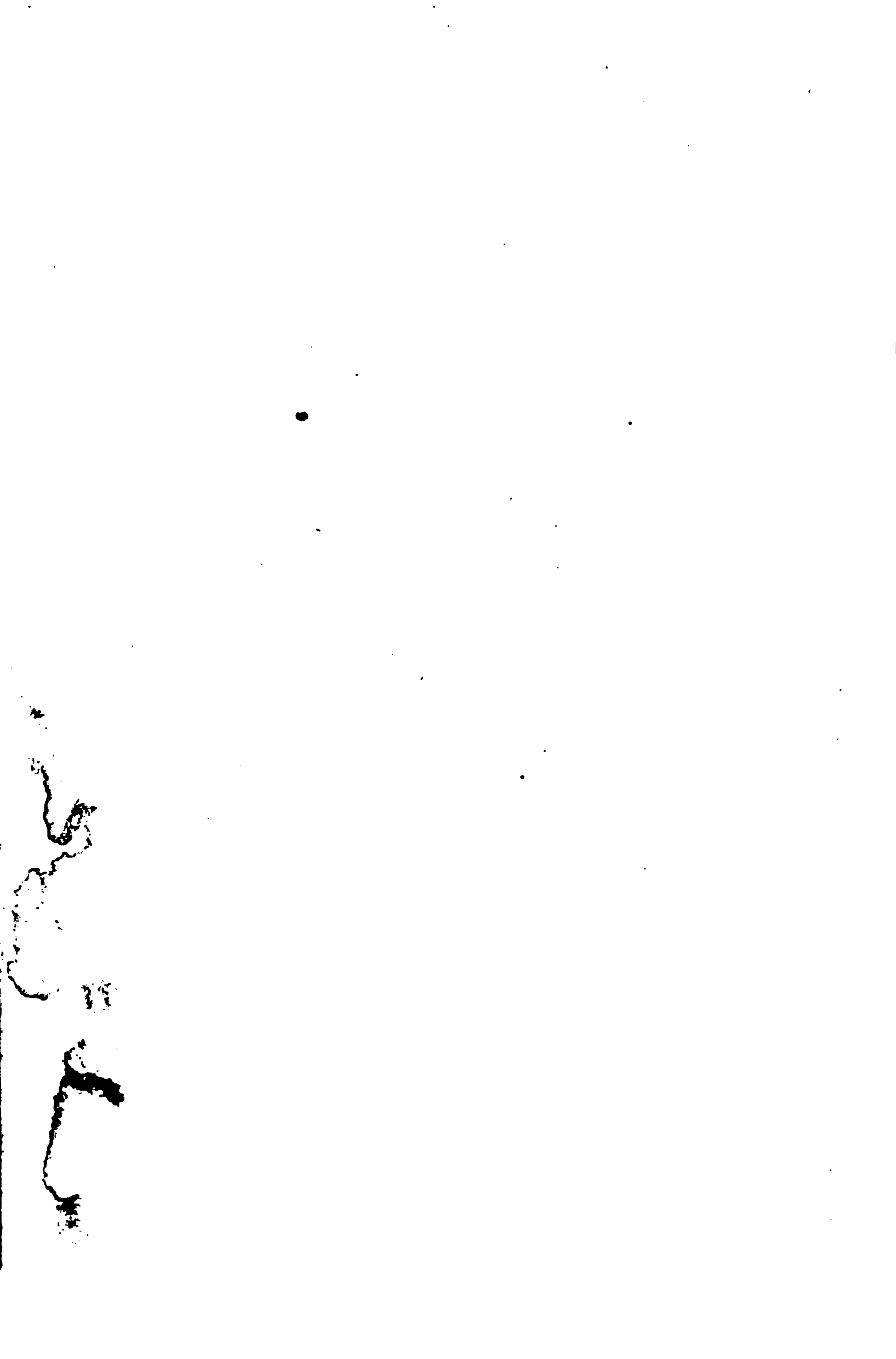

Korolenko, V. G.

В. КОРОЛЕНКО.

ВЪ ДУРНОМЪ ОБЩЕСТВѢ.

МОСКВА.
Тип. И. Ермакова. Пятницкая улица, близъ Серпуховскихъ воротъ, соб. домъ.
1894.

Дозволено цензурою. С.-Петербургъ, 8 Апрѣля 1893 г.

ВЪ ДУРНОМЪ ОБЩЕСТВѢ.

(Изъ дѣтскихъ воспоминаній моего пріятеля).

I.

Развалины.

...Моя мать умерла, когда мнѣ было шесть лѣтъ. Отецъ, весь отдавшись своему горю, какъ будто совсѣмъ забылъ о моемъ существованіи. Порой онъ ласкалъ мою маленькую сестру и по своему заботился о ней, потому что въ ней были черты матери. Я же росъ, какъ дикое деревцо въ полѣ; никто не окружалъ меня особенной заботливостью, но никто и не стѣснялъ моей свободы.

Мѣстечко, гдѣ мы жили, называлось Княжье-вѣно или, проще, Княжъ-городокъ. Оно принадлежало одному захудалому, но гордому польскому роду и представляло всѣ типическія черты любого изъ мелкихъ городовъ юго-западнаго края, гдѣ среди тихо струящейся жизни тяжелаго труда и мелко-суетливаго еврейскаго гешефта доживаютъ свои печальные дни жалкіе останки гордаго панскаго величія.

Если вы подъѣзжаете къ мѣстечку съ востока, вамъ, прежде всего, бросается въ глаза тюрьма, лучшее архитектурное украшеніе города. Самый городокъ раскинулся внизу надъ сонными заплѣснелѣвшими прудами, и къ нему при-

ходится спускаться по отлогому шоссе, загороженному традиціонной „заставой“. Сонный инвалидъ, порыжѣлая на солнцѣ фигура, олицетвореніе безмятежной дремоты, лѣниво подымаетъ шлагбаумъ, и вы въ городѣ, хотя, быть можетъ, не замѣчаете этого сразу. Сѣрые заборы, пустыри съ кучами всякаго хлама понемногу перемежаются съ подслѣповатыми, ушедшими въ землю „хатками“. Далѣе широкая площадь зіяетъ въ разныхъ мѣстахъ темными воротами еврейскихъ „заѣзжихъ домовъ“; казенныя учрежденія наводятъ уныніе своими бѣлыми стѣнами и казарменно-ровными линіями. Деревянный мостъ, перекинутый черезъ узкую рѣчушку, кряхтитъ, вздрагивая подъ колесами, и шатается, точно дряхлый старикъ. За мостомъ потянулась еврейская улица съ магазинами, лавками, лавчонками, столами евреевъ-мѣнялъ, сидящихъ подъ зонтами на тротуарахъ, и съ навѣсами калачницъ. Вонь, грязь, кучи ребятъ, ползающихъ въ уличной пыли. Но вотъ еще минута, и вы уже за городомъ. Тихо шепчутся березы надъ могилами кладбища, да вѣтеръ волнуетъ хлѣба на нивахъ и звенитъ унылой, безконечной пѣсней въ проволокахъ придорожнаго телеграфа.

Рѣчка, черезъ которую перекинутъ упомянутый мостъ, вытекала изъ пруда и падала въ другой. Такимъ образомъ, съ сѣвера и юга городокъ ограждался широкими водяными гладями и топями. Пруды годъ отъ году мелѣли, заростали зеленью и высокіе густые камыши волновались, какъ море, на громадныхъ болотахъ. Посрединѣ одного изъ прудовъ находился островъ. На островѣ—старый, полуразрушенный замокъ.

Я помню, съ какимъ страхомъ я смотрѣлъ всегда на это величавое дряхлое зданіе. О немъ ходили преданія и разсказы одинъ другаго страшнѣе. Говорили, что островъ насыпанъ искусственно руками плѣнныхъ турокъ. „На костяхъ человѣческихъ стоитъ старое замчище“,—передавали старожилы, и мое дѣтское испуганное воображеніе рисовало подъ землей тысячи турецкихъ скелетовъ, поддерживаю-

щихъ костлявыми руками островъ съ его высокими пирамидальными тополями и старымъ замкомъ. Отъ этого, понятно, замокъ казался еще страшнѣе, и даже въ ясные дни, когда, бывало, ободренные свѣтомъ и громкими голосами птицъ, мы подходили къ нему поближе, онъ нерѣдко наводилъ на насъ припадки паническаго ужаса; такъ страшно глядѣли на насъ черныя впадины давно выбитыхъ оконъ; въ пустыхъ залахъ ходилъ таинственный шорохъ: камешки и штукатурка, отрываясь, падали внизъ, будя гулкое эхо, и мы бѣжали безъ оглядки, а за нами долго еще стояли стукъ, и топотъ, и гоготанье.

А въ бурныя осеннія ночи, когда гиганты-тополи качались и гудѣли отъ налетавшаго изъ-за прудовъ вѣтра, ужасъ разливался отъ стараго замка и царилъ надъ всѣмъ городомъ. „Ой вей-миръ“,—пугливо произносили евреи; богобоязненныя старыя мѣщанки крестились и даже нашъ ближайшій сосѣдъ кузнецъ, отрицавшій самое существованіе бѣсовской силы, выходя въ эти часы на свой дворикъ, творилъ крестное знаменіе и шепталъ про себя молитву объ упокоеніи усопшихъ.

Старый сѣдобородый Янушъ, за неимѣніемъ квартиры пріютившійся въ одномъ изъ подваловъ замка, разсказывалъ намъ неоднократно, что въ такія ночи онъ явственно слышалъ, какъ изъ-подъ земли неслись крики. Турки начинали возиться подъ островомъ, стучали костями и громко укоряли пановъ въ жестокости. Тогда въ залахъ стараго замка и вокругъ него на островѣ бряцало оружіе и паны громкими криками сзывали гайдуковъ. Янушъ слышалъ совершенно явственно подъ ревъ и завываніе бури топотъ коней, звяканье сабель, слова команды. Однажды онъ слышалъ даже, какъ покойный прадѣдъ нынѣшнихъ графовъ, прославленный на вѣчные вѣки своими кровавыми подвигами, выѣхалъ, стуча копытами своего аргамака, на середину острова и неистово ругался: „Молчите тамъ, лайдаки! пся вяра!“

Потомки этого графа давно уже оставили жилище предковъ. Большая часть дукатовъ и всякихъ сокровищъ, отъ которыхъ прежде ломились сундуки графовъ, перешла за

мость, въ еврейскія лачуги, и послѣдніе представители славнаго рода выстроили себѣ прозаическое бѣлое зданіе на горѣ, подальше отъ города. Тамъ протекало ихъ скучное, но все же торжественное существованіе въ презрительно-величавомъ уединеніи. Изрѣдка только старый графъ, такая же мрачная развалина, какъ и замокъ на островѣ, появлялся въ городѣ на своей старой англійской клячѣ. Рядомъ съ нимъ, въ черной амазонкѣ, величавая и сухая, проѣзжала по городскимъ улицамъ его дочь, а сзади почтительно слѣдовалъ шталмейстеръ. Величественной графинѣ суждено было навсегда остаться дѣвой. Равные ей по происхожденію женихи, въ погонѣ за деньгами купеческихъ дочекъ за границей, малодушно разсѣялись по свѣту, оставивъ родовые замки или продавъ ихъ на сломъ жидамъ, а въ городишкѣ, разстилавшемся у подножія ея дворца, не было юноши, который бы осмѣлился поднять свои взоры на красавицу-графиню. Завидѣвъ этихъ трехъ всадниковъ, мы, малые ребята, какъ стая птицъ, снимались съ мягкой уличной пыли и, быстро разсѣявшись по дворамъ, испуганно-любопытными глазами слѣдили за мрачными владѣльцами стараго замка.

Въ западной сторонѣ, на горѣ, среди истлѣвшихъ крестовъ и провалившихся могилъ стояла давно заброшенная уніатская часовня. Это была родная дочь разстилавшагося въ долинѣ собственно-обывательскаго города. Нѣкогда въ ней собирались, по звону колокола, горожане въ чистыхъ, хотя и не роскошныхъ „кунтушахъ“, съ палками въ рукахъ, вмѣсто сабель, которыми гремѣла мелкая „шляхта“, тоже являвшаяся на звонъ звонкаго уніатскаго колокола изъ окрестныхъ деревень и хуторовъ.

Отсюда былъ видѣнъ островъ и его темные громадные тополи, но замокъ сердито и презрительно закрывался отъ часовни густою зеленью, и только въ тѣ минуты, когда юго-западный вѣтеръ врывался изъ-за камышей и налеталъ на островъ, тополи гулко качались и изъ-за нихъ проблескивали окна, и замокъ, казалось, кидалъ на часовню угрюмые взгляды. Теперь и онъ, и она были трупы. У него глаза

потухли и въ нихъ не сверкали отблески вечерняго солнца, у нея кое-гдѣ провалилась крыша, стѣны осыпались и, вмѣсто гулкаго, съ высокимъ тономъ, мѣднаго колокола, совы заводили въ ней по ночамъ зловѣщія пѣсни.

Но старая, историческая рознь, раздѣлявшая нѣкогда гордый панскій замокъ и мѣщанскую уніатскую часовню, продолжалась и послѣ ихъ смерти: ее поддерживали копошившіеся въ этихъ дряхлыхъ трупахъ черви, занимавшіе уцѣлѣвшіе углы, подземелья, подвалы. Этими могильными червями умершихъ зданій были люди.

Было время, когда старый замокъ служилъ даровымъ убѣжищемъ всякому бѣдняку безъ малѣйшихъ ограниченій. Все, что не находило себѣ мѣста въ городѣ, всякое выскочившее изъ колеи существованіе, потерявшее, по той или другой причинѣ, возможность платить хотя бы и жалкіе гроши за кровъ и уголъ на ночь и въ непогоду,—все это тянулось на островъ и тамъ, среди мрачныхъ, грозившихъ паденіемъ развалинъ, преклоняло свои побѣдныя головушки, платя за гостепріимство лишь рискомъ быть погребенными подъ грудами стараго мусора. „Живетъ въ замкѣ“,—эта фраза стала формулой для выраженія крайней степени нищеты и гражданскаго паденія. Старый замокъ радушно принималъ и покрывалъ и перекатную голь, и временно обнищавшаго писца, и сиротливыхъ старушекъ, и безродныхъ бродягъ. Всѣ эти существа терзали внутренности дряхлаго зданія, обламывая потолки и полы, топили печи, что-то варили, чѣмъ-то питались,—вообще, отправляли неизвѣстнымъ образомъ свои жизненныя функціи.

Однако, настали дни, когда среди этого общества, ютившагося подъ кровомъ сѣдыхъ руинъ, возникло раздѣленіе, пошли раздоры. Тогда старый Янушъ, бывшій нѣкогда однимъ изъ мелкихъ графскихъ „оффиціалистовъ“, выхлопоталъ себѣ нѣчто вродѣ владѣтельной хартіи и узурпировалъ бразды правленія. Онъ приступилъ къ преобразованіямъ, и нѣсколько дней на островѣ стоялъ такой шумъ, раздавались такіе вопли, что по временамъ казалось, ужъ не

турки ли вырвались изъ подземныхъ темницъ, чтобы отомстить утѣснителямъ-панамъ. Это Янушъ сортировалъ население развалинъ, отдѣляя овецъ отъ козлищъ. Овцы. остававшiяся, попрежнему, въ замкѣ, помогали Янушу изгонять несчастныхъ козлищъ, которыя упирались, выказывая отчаянное, но безполезное сопротивленiе. Когда, наконецъ, при молчаливомъ, но, тѣмъ не менѣе, довольно существенномъ содѣйствiи будочника порядокъ вновь водворился на островѣ, то оказалось, что переворотъ имѣлъ рѣшительно аристократическiй характеръ. Янушъ оставилъ въ замкѣ только „добрыхъ христiанъ“, т.-е. католиковъ и, притомъ, преимущественно бывшихъ слугъ или потомковъ слугъ графскаго рода. Это были все какiе-то старики въ потертыхъ сюртукахъ и „чамаркахъ“ съ громадными синими носами и суковатыми палками; старухи, крикливыя и безобразныя, но сохранившiя на послѣднихъ ступеняхъ обнищанiя свои капоры и салопы. Всѣ они составили однородный, тѣсно сплоченный аристократическiй кружокъ, взявшiй какъ бы монополiю признаннаго нищенства. Въ будни эти старики и старухи ходили, съ молитвой на устахъ, по домамъ болѣе зажиточныхъ горожанъ и средняго мѣщанства, разнося сплетни, жалуясь на судьбу, проливая слезы и клянча. А по воскресеньямъ они же составляли почетнѣйшихъ лицъ изъ той публики, что длинными рядами выстраивалась около костеловъ и величественно принимала подачки во имя „пана Iисуса“ и „панны Богоматери“.

Привлеченные шумомъ и криками, которые во время этой революцiи неслись съ острова, я и нѣсколько моихъ товарищей пробрались туда и, спрятавшись за толстыми стволами тополей, наблюдали, какъ Янушъ, во главѣ цѣлой армiи красноносыхъ старцевъ и безобразныхъ мегеръ, гналъ изъ замка послѣднихъ, подлежавшихъ изгнанiю жильцовъ. Наступалъ вечеръ. Туча, нависшая надъ высокими вершинами тополей, уже сыпала дождикомъ. Какiя-то несчастныя темныя личности, запахиваясь изорванными донельзя лохмотьями, испуганныя, жалкiя и сконфуженныя. сова-

лись по острову, точно кроты, выгнанные изъ норъ мальчишками, стараясь вновь незамѣтно шмыгнуть въ какое-нибудь изъ отверстій замка. Но Янушъ и мегеры съ крикомъ и ругательствами гоняли ихъ отовсюду, угрожая кочергами и палками, а въ сторонѣ стоялъ молчаливый будочникъ, тоже съ увѣсистой дубиной въ рукахъ и сохранявшій вооруженный нейтралитетъ, очевидно, дружественный торжествующей партіи. И несчастныя темныя личности поневолѣ, понурясь, скрывались за мостомъ, навсегда оставляя островъ, и одна за другой тонули въ слякотномъ сумракѣ быстро спускавшагося вечера.

Съ этого памятнаго вечера и Янушъ, и старый замокъ, отъ котораго прежде вѣяло на меня какимъ-то смутнымъ величіемъ, потеряли въ моихъ глазахъ всю свою привлекательность. Бывало, я любилъ приходить на островъ и хотя издали любоваться его сѣрыми стѣнами и замшонною старою крышей. Когда на зарѣ изъ него выползали разнообразныя фигуры, зѣвавшія, кашлявшія и крестившіяся на солнце, я и на нихъ смотрѣлъ съ какимъ-то уваженіемъ, какъ на существа, облеченныя той же таинственностью, которой былъ окутанъ весь замокъ. Они спятъ тамъ ночью, они слышатъ все, что тамъ происходитъ, когда въ огромныя залы сквозь выбитыя окна заглядываетъ луна или когда въ бурю въ нихъ врывается вѣтеръ. Я любилъ слушать, когда, бывало, Янушъ, усѣвшись подъ тополями, съ болтливостью 70-ти лѣтняго старика начиналъ разсказывать о славномъ прошломъ умершаго зданія. Передъ дѣтскимъ воображеніемъ вставали, оживая, образы прошедшаго и въ душу вѣяло величавою грустью и смутнымъ сочувствіемъ къ тому, чѣмъ жили нѣкогда понурыя стѣны, и романтическія тѣни чужой старины пробѣгали въ юной душѣ, какъ пробѣгаютъ въ вѣтренный день легкія тѣни облаковъ по свѣтлой зелени чистаго поля.

Но съ того вечера и замокъ, и его бардъ явились передо мной въ новомъ свѣтѣ. Встрѣтивъ меня на другой день вблизи острова, Янушъ сталъ зазывать меня къ себѣ, увѣ-

ряя съ довольнымъ видомъ, что теперь „сынъ такихъ почтенныхъ родителей“ смѣло можетъ посѣтить замокъ, такъ какъ найдетъ въ немъ вполнѣ порядочное общество. Онъ даже привелъ меня за руку къ самому замку, но тутъ я со слезами вырвалъ у него свою руку и пустился бѣжать. Замокъ сталъ мнѣ отвратителенъ. Окна въ верхнемъ этажѣ были заколочены, а низъ находился во владѣніи капоровъ и салоповъ. Старухи выползали оттуда въ такомъ непривлекательномъ видѣ, льстили мнѣ такъ приторно, ругались между собой такъ громко, что я искренно удивлялся, какъ это строгій покойникъ, усмирявшій турокъ въ бурныя ночи, могъ терпѣть этихъ мегеръ въ своемъ сосѣдствѣ. Но, главное, я не могъ забыть холодной жестокости, съ которой торжествующіе жильцы замка гнали своихъ несчастныхъ сожителей, а при воспоминаніи о темныхъ личностяхъ, оставшихся безъ крова, у меня сжималось сердце.

Какъ бы то ни было, на примѣрѣ стараго замка я узналъ впервые истину, что отъ великаго до смѣшнаго одинъ только шагъ. Великое въ замкѣ порасло плющемъ и павиликой, а смѣшное казалось мнѣ отвратительнымъ, слишкомъ рѣзало дѣтскую воспріимчивость, такъ какъ иронія эти контрастовъ была мнѣ еще недоступна.

II.

Проблематическія натуры.

Нѣсколько ночей послѣ описаннаго переворота на островѣ городъ провелъ очень безпокойно: лаяли собаки, скрипѣли двери домовъ и обыватели, то и дѣло выходя на улицу, стучали палками по заборамъ, давая кому-то знать, что они бодрствуютъ. Городъ зналъ, что по его улицамъ въ ненастной тьмѣ дождливой ночи бродятъ люди, которымъ голодно и холодно, которые дрожатъ и мокнутъ; понимая, что въ сердцахъ этихъ людей способны зародиться въ отношеніи къ нему лишь жестокія чувства, городъ насторожился и на

встрѣчу этимъ чувствамъ высылалъ лишь угрозу. А ночь, какъ нарочно, спускалась на землю среди холоднаго ливня и уходила, оставляя надъ землею низко бѣгущія тучи. И вѣтеръ бушевалъ среди ненастья, качая верхушки деревьевъ, стуча ставнями и напѣвая мнѣ въ моей постели о десяткахъ людей, лишенныхъ тепла и крова.

Но вотъ весна окончательно восторжествовала надъ послѣдними порывами зимы, солнце высушило землю и, вмѣстѣ съ тѣмъ, бездомные скитальцы куда-то схлынули. Собачій лай по ночамъ угомонился, обыватели перестали стучать по заборамъ и жизнь города, сонная и однообразная, пошла своей колеей. Горячее іюньское солнце, выкатываясь на небо, жгло пыльныя улицы, загоняя подъ навѣсы юркихъ сыновъ Израиля, торговавшихъ въ городскихъ лавкахъ; „факторы" лѣниво валялись на солнопекѣ, зорко выглядывая проѣзжающихъ и „гешефты"; скрипъ чиновничьихъ перьевъ слышался въ открытыя окна присутственныхъ мѣстъ; по утрамъ городскія дамы сновали съ корзинами по базару, а подъ вечеръ важно выступали подъ руку съ своими благовѣрными, подымая уличную пыль пышными шлейфами. Старики и старухи изъ замка чинно ходили по домамъ своихъ покровителей, не нарушая общей гармоніи. Обыватель охотно признавалъ ихъ право на существованіе, находя, совершенно основательно, чтобы кто-нибудь получалъ милостыню по субботамъ, а обитатели стараго замка получали ее вполнѣ респектабельно.

Только несчастные изгнанники не нашли и теперь въ городѣ своей колеи. Правда, они не слонялись по улицамъ ночью; говорили, что они нашли пріютъ гдѣ-то на горѣ, около уніатской часовни, но какъ они ухитрились пристроиться тамъ, никто не могъ сказать въ точности. Всѣ видѣли только, что съ той стороны, съ горъ и овраговъ, окружавшихъ часовню, спускались въ городъ по утрамъ самыя невѣроятныя и подозрительныя фигуры, которыя въ сумерки удалялись въ томъ же направленіи. Своимъ появленіемъ онѣ возмущали тихое и дремливое теченіе городской жизни, выдѣляясь на сѣренькомъ фонѣ мрачными пятнами. Обы-

ватели косились на нихъ съ враждебной тревогой; онѣ, въ свою очередь, окидывали обывательское существованіе безпокойно внимательными взглядами, отъ которыхъ многимъ становилось жутко. Эти фигуры нисколько не походили на аристократическихъ нищихъ изъ замка; городъ ихъ не признавалъ, да и онѣ и не просили признанія; ихъ отношенія къ городу имѣли чисто боевой характеръ: онѣ предпочитали ругать обывателя, чѣмъ льстить ему; брать самимъ, чѣмъ выпрашивать. Онѣ или жестоко страдали отъ преслѣдованій, если были слабы, или заставляли страдать обывателей, если обладали нужной для этого силой. Притомъ, какъ это случается нерѣдко, среди этой оборванной и темной толпы несчастливцевъ встрѣчались лица, которыя по уму и талантамъ могли бы сдѣлать честь избраннѣйшему обществу замка, но не ужились въ немъ и предпочли демократическое общество уніатской часовни. Нѣкоторыя изъ этихъ фигуръ были отмѣчены чертами глубокаго трагизма.

До сихъ поръ я помню очень живо, какъ весело грохотала улица, когда по ней проходила согнутая, унылая фигура стараго „профессора". Это было тихое, угнетенное идіотизмомъ существо, въ старой фризовой шинели, въ шапкѣ съ огромнымъ козырькомъ и почернѣвшей кокардой. Ученое званіе, какъ кажется, было присвоено ему вслѣдствіе смутнаго преданія, будто гдѣ-то и когда-то онъ былъ гувернеромъ. Трудно себѣ представить существо болѣе безобидное и смирное. Обыкновенно онъ тихо бродилъ по улицамъ, повидимому, безъ всякой опредѣленной цѣли, съ тусклымъ взглядомъ и понуренной головой. Досужіе обыватели знали за нимъ два качества, которыми пользовались въ видахъ жестокаго развлеченія. „Профессоръ" вѣчно бормоталъ что-то про себя, но ни одинъ человѣкъ не могъ разобрать въ этихъ рѣчахъ ни слова. Онѣ лились точно журчаніе мутнаго ручейка и при этомъ тусклые глаза глядѣли на слушателя, какъ бы стараясь вложить въ его душу неуловимый смыслъ длинной рѣчи. Его можно было завести, какъ машину; для этого любому изъ долговязыхъ

факторовъ, дремавшихъ на улицахъ, стоило подозвать къ себѣ старика и предложить какой-либо вопросъ. Профессоръ покачивалъ головой, вдумчиво вперивъ въ слушателя свои выцвѣтшіе глаза, и начиналъ бормотать что-то до безконечности грустное. При этомъ слушатель могъ спокойно уйти или хотя бы заснуть, и все же, проснувшись, онъ увидѣлъ бы надъ собой печальную, темную фигуру, все также тихо бормочущую непонятныя рѣчи. Но само по себѣ, это обстоятельство не составляло еще ничего особенно интереснаго. Главный эффектъ уличныхъ верзилъ былъ основанъ на другой чертѣ профессорскаго характера: несчастный не могъ равнодушно слышать упоминанія о рѣжущихъ и колющихъ орудіяхъ. Поэтому, обыкновенно, въ самый разгаръ непонятной элюквенціи слушатель, вдругъ поднявшись съ земли, вскрикивалъ рѣзкимъ голосомъ: „Ножи, ножницы, иголки, булавки!“ Тогда бѣдный старикъ, такъ внезапно пробужденный отъ своихъ мечтаній, взмахивалъ руками, точно подстрѣленная птица, испуганно озирался и хватался за грудь. О, сколько страданій остаются непонятными долговязымъ факторамъ лишь потому, что страдающій не можетъ внушить представленія о нихъ посредствомъ здороваго удара кулакомъ! А бѣдняга-профессоръ только озирался съ глубокой тоской, и невыразимая мука слышалась въ его голосѣ, когда, обращая къ мучителю свои тусклые глаза, онъ говорилъ, судорожно царапая пальцами по груди:

— За сердце... за сердце крючкомъ!... за самое сердце!...

Вѣроятно онъ хотѣлъ сказать, что этими криками у него истерзано сердце, но, повидимому, это-то именно обстоятельство и способно было нѣсколько развлечь досужаго и скучающаго обывателя. И бѣдный профессоръ торопливо удалялся, еще ниже опуская голову, точно опасаясь удара, а за нимъ гремѣли раскаты довольнаго смѣха и досужіе обыватели выскакивали на улицу, а въ воздухѣ, точно удары кнута, хлестали все тѣ-же крики: „Ножи, ножницы, иголки, булавки!“

Надо отдать справедливость изгнанникамъ изъ замка: они крѣпко стояли другъ за друга, и если на толпу, преслѣдовавшую профессора, налеталъ въ это время съ двумя, тремя оборванцами панъ Туревичъ или въ особенности отставной штыкъ-юнкеръ Заусайловъ, то многихъ изъ этой толпы постигала жестокая кара. Штыкъ-юнкеръ Заусайловъ, обладавшій громаднымъ ростомъ, сизобогровымъ носомъ и свирѣпо выкаченными глазами, давно уже объявилъ открытую войну всему живущему, не признавая ни перемирій, ни нейтралитетовъ. Всякій разъ вслѣдъ того, какъ онъ натыкался на преслѣдуемаго профессора, долго не смолкали его бранные крики; онъ носился тогда по улицамъ подобно Тамерлану, уничтожая все, попадавшееся на пути грознаго шествія; такимъ образомъ, онъ практиковалъ еврейскіе погромы задолго до ихъ возникновенія въ широкихъ размѣрахъ; попадавшихся ему въ плѣнъ евреевъ онъ всячески истязалъ, а надъ еврейскими дамами совершалъ гнусности, пока, наконецъ, экспедиція браваго штыкъ-юнкера не кончалась на съѣзжей, куда онъ неизмѣнно водворялся послѣ жестокихъ схватокъ съ бутарями, причемъ обѣ стороны проявляли не мало геройства.

Другую фигуру, доставлявшую обывателямъ развлеченіе зрѣлищемъ своего несчастія и паденія, представлялъ отставной и совершенно спившійся чиновникъ Лавровскій. Обыватели помнили еще недавнее время, когда Лавровскаго величали не иначе, какъ „панъ писарь“, когда онъ ходилъ въ вицъ-мундирѣ съ мѣдными пуговицами, повязывая шею восхитительными цвѣтными платочками. Вѣроятно, это обстоятельство только придавало болѣе пикантности зрѣлищу его настоящаго положенія. Переворотъ въ жизни пана Лавровскаго совершился быстро: для этого стоило только пріѣхать въ Княжье-вѣно блестящему драгунскому офицеру, который прожилъ въ городѣ всего двѣ недѣли, но въ это время успѣлъ побѣдить и увезти съ собою бѣлокурую панну, дочь богатаго трактирщика. Съ тѣхъ поръ обыватели ничего не слыхали о красавицѣ Анѣ, такъ какъ она навсегда исчезла съ ихъ горизонта. А Лавровскій остался со

всѣми своими цвѣтными платочками, но безъ надежды, которая скрашивала раньше жизнь мелкаго чиновника. Теперь онъ уже давно не служилъ. Гдѣ-то въ маленькомъ мѣстечкѣ осталась его семья, для которой онъ былъ нѣкогда надеждой и опорой; но теперь онъ ни о чемъ не заботился. Въ рѣдкія трезвыя минуты жизни онъ быстро проходилъ по улицамъ, потупясь и ни на кого не глядя, какъ бы подавляемый стыдомъ собственнаго существованія; ходилъ онъ оборванный, грязный, обросшій длинными, нечесаными волосами, выдѣляясь сразу изъ толпы и привлекая всеобщее вниманіе; но самъ онъ какъ будто не замѣчалъ никого и ничего не слышалъ. Изрѣдка только онъ кидалъ кругомъ безумные взгляды, въ которыхъ отражалось недоумѣніе: чего хотятъ отъ него эти чужіе и незнакомые ему люди? Что онъ имъ сдѣлалъ и почему они такъ упорно преслѣдуютъ его своими насмѣшками? Порой, въ минуты этихъ проблесковъ сознанія, когда до слуха его долетало имя панны съ бѣлокурой косой, въ сердцѣ его поднималось бурное бѣшенство; глаза Лавровскаго загорались мрачнымъ пламенемъ на блѣдномъ лицѣ и онъ со всѣхъ ногъ кидался на встрѣчу толпѣ, которая быстро разбѣгалась. Подобныя вспышки, хотя и очень рѣдкія, странно подзадоривали любопытство скучающаго бездѣлья; немудрено поэтому, что, когда Лавровскій, потупясь, проходилъ по улицамъ, слѣдовавшая за нимъ толпа, безуспѣшно старавшаяся вывести его изъ апатіи, начинала съ досады швырять въ него грязью и каменьями.

Когда же Лавровскій бывалъ пьянъ, то какъ-то упорно выбиралъ темные углы подъ заборами, никогда не просыхавшія лужи и тому подобныя экстраординарныя мѣста, гдѣ онъ могъ разсчитывать, что его не замѣтятъ. Тамъ онъ садился, вытянувъ длинныя ноги и свѣсивъ на грудь свою побѣдную головушку. Уединеніе и водка вызывали въ немъ приливъ откровенности, желаніе излить тяжелое горе, угнетающее душу, и онъ начиналъ безконечныя повѣствованія о своей молодой, загубленной жизни. При этомъ онъ обращался къ сѣрымъ столбамъ стараго забора, къ березкѣ,

снисходительно шептавшей что-то надъ его головой, къ сорокамъ, которыя съ бабьимъ любопытствомъ подскакивали къ этой мрачной, слегка только копошившейся фигурѣ.

Если кому-либо изъ насъ, малыхъ ребятъ, удавалось выслѣдить его въ этомъ положеніи, мы тихо окружали его и слушали съ замираніемъ сердечнымъ длинные и ужасающіе разсказы. Волосы становились у насъ дыбомъ и мы со страхомъ смотрѣли на блѣднаго человѣка, обвинявшаго себя во всевозможныхъ преступленіяхъ. Если вѣрить собственнымъ словамъ Лавровскаго, онъ убилъ роднаго отца, вогналъ въ могилу мать, заморилъ сестеръ и братьевъ. Мы не имѣли причинъ не вѣрить этимъ ужаснымъ признаніямъ и насъ только удивляло то обстоятельство, что у Лавровскаго было, повидимому, нѣсколько отцовъ, такъ какъ одному онъ пронзалъ мечомъ сердце, другаго изводилъ медленнымъ ядомъ, третьяго топилъ въ какой-то пучинѣ. Мы слушали, объятые ужасомъ и участіемъ, пока языкъ Лавровскаго, все болѣе заплетавшійся, не отказывался, наконецъ, произносить членораздѣльные звуки и благодѣтельный сонъ прекращалъ покаянныя изліянія. Взрослые смѣялись надъ нами, говоря, что все это враки, что родители Лавровскаго умерли своею смертью, отъ голода и болѣзней. Но мы чуткими ребячьими сердцами слышали въ его стонахъ вопли искренней скорби и, принимая аллегоріи несчастнаго буквально, были, все-таки, ближе къ истинному пониманію этой трагически-свихнувшейся жизни.

Когда голова Лавровскаго опускалась еще ниже и изъ горла слышался храпъ, прерываемый нервными всхлипываніями, маленькія дѣтскія головки наклонялись тогда надъ несчастнымъ. Мы внимательно вглядывались въ его лицо, слѣдили за тѣмъ, какъ тѣни преступныхъ дѣяній пробѣгали по немъ и во снѣ какъ нервно сбѣгались брови и губы сжимались въ жалостную, почти по-дѣтски плачущую гримасу.

— Уб-бью!—вскрикивалъ онъ вдругъ, чувствуя во снѣ

безпредметное безпокойство отъ нашего присутствія, и тогда мы кидались врозь напуганной стаей.

Случалось, что въ такомъ положеніи соннаго его заливало дождемъ, засыпало пылью, а нѣсколько разъ, осенью, даже буквально заносило снѣгомъ, и если онъ не погибъ преждевременной смертью, то этимъ, безъ сомнѣнія, былъ обязанъ заботамъ о своей грустной особѣ другихъ, подобныхъ ему, несчастливцевъ, и, главнымъ образомъ, заботамъ веселаго пана Туркевича, который, сильно пошатываясь самъ, разыскивалъ его, тормошилъ, ставилъ на ноги и уводилъ съ собою.

Панъ Туркевичъ принадлежалъ къ числу людей, которые, какъ самъ онъ выражался, не даютъ себѣ плевать въ кашу, и въ то время, какъ профессоръ и Лавровскій пассивно страдали, Туркевичъ являлъ изъ себя особу веселую и благополучную во многихъ отношеніяхъ.

Начать съ того, что, не справляясь ни у кого объ утвержденіи, онъ сразу произвелъ себя въ генералы и требовалъ отъ обывателей соотвѣтствующихъ этому званію почестей. Такъ какъ никто не смѣлъ оспаривать его права на этотъ титулъ, то вскорѣ панъ Туркевичъ совершенно проникся и самъ вѣрой въ свое величіе. Выступалъ онъ всегда очень важно, грозно насупивъ брови и обнаруживая во всякое время полную готовность сокрушить кому-нибудь скулы, что, повидимому, считалъ необходимѣйшей прерогативой генеральскаго званія. Если же по временамъ его беззаботную голову посѣщали на этотъ счетъ какія-либо сомнѣнія, то, изловивъ на улицѣ перваго встрѣчнаго обывателя, онъ грозно спрашивалъ:

— Кто я по здѣшнему мѣсту, а?

— Генералъ Туркевичъ!—смиренно отвѣчалъ обыватель, чувствовавшій себя въ затруднительномъ положеніи, и тогда Туркевичъ немедленно отпускалъ его, величественно покручивая усы.

— То-то же!

А такъ какъ при этомъ онъ умѣлъ еще совершенно осо-

беннымъ образомъ шевелить своими тараканьими усами и былъ неистощимъ въ прибауткахъ, и остротахъ, то неудивительно, что его постоянно окружала толпа досужихъ слушателей и ему были даже открыты двери лучшей „ресторацiи,“ въ которой собирались за билліардомъ пріѣзжіе помѣщики. Если сказать правду, бывали нерѣдко случаи, когда панъ Туркевичъ вылеталъ оттуда съ быстротой человѣка, котораго подталкиваютъ сзади не особенно церемонно; но случаи эти, объяснявшіеся неуваженіемъ помѣщиковъ къ остроумію, не оказывали вліянія на общее настроеніе Туркевича; поэтому веселая самоувѣренность составляла нормальное его состояніе, также какъ и постоянное опьяненіе.

Послѣднее обстоятельство составляло второй источникъ его благополучія; ему достаточно было одной рюмки, чтобы зарядиться на весь день. Объяснялось это огромнымъ количествомъ выпитой уже Туркевичемъ водки, которая превратила его кровь въ какое-то водочное сусло; генералу теперь достаточно было поддерживать это сусло на извѣстной степени концентраціи, чтобы оно играло и бурлило въ немъ, окрашивая для него міръ въ радужныя краски.

За то, если по какой-либо причинѣ дня три генералу не перепадало ни одной рюмки, онъ испытывалъ тогда невыносимыя муки. Сначала онъ впадалъ въ меланхолію и малодушіе; всѣмъ было извѣстно, что въ такія минуты грозный генералъ становился безпомощнѣе ребенка, и тогда многіе спѣшили выместить на немъ свои обиды. Его били, оплевывали, закидывали грязью, а онъ даже не старался избѣгать поношеній; онъ только ревѣлъ во весь голосъ и слезы градомъ катились у него изъ глазъ по уныло обвисшимъ усамъ. Бѣдняга обращался ко всѣмъ съ просьбой убить его, мотивируя это желаніе тѣмъ обстоятельствомъ, что ему все равно придется помереть „собачьей смертью подъ заборомъ“. Тогда всѣ отъ него отступались: было что-то въ голосѣ и въ лицѣ генерала, что заставляло самыхъ ярыхъ изъ его ненавистниковъ поскорѣе удаляться, чтобы не видѣть этого лица, не слышать голоса человѣка, на короткое время приходившаго къ со-

знанію своего ужаснаго положенія. Тогда съ генераломъ опять происходила перемѣна; онъ становился ужасенъ; глаза лихорадочно загорались, щеки вваливались, короткіе волосы подымались на головѣ, онъ впадалъ въ изступленіе; быстро поднявшись на ноги, онъ ударялъ себя въ грудь и торжественно отправлялся по улицамъ, оповѣщая всѣхъ громкимъ голосомъ:

— Иду!... Какъ Іеремія, иду обличать нечестивыхъ!

Это было сигналомъ, обѣщавшимъ интересное зрилище съ обличительной подкладкой. Можно сказать съ увѣренностью, что панъ Туркевичъ въ такія минуты съ большимъ успѣхомъ выполнялъ всѣ функціи невѣдомой въ нашемъ городишкѣ гласности, поэтому нѣтъ ничего удивительнаго, если самые солидные и занятые граждане бросали обыденныя дѣла и примыкали къ толпѣ, сопровождавшей новоявленнаго пророка, или хоть издали слѣдили за его похожденіями. Обыкновенно онъ, прежде всего, направлялся къ дому секретаря уѣзднаго суда и открывалъ передъ его окнами нѣчто вродѣ судебнаго засѣданія; выбравъ изъ толпы подходящихъ актеровъ, изображавшихъ истцовъ и отвѣтчиковъ, онъ самъ говорилъ за нихъ роли и самъ же отвѣчалъ имъ, подражая съ большимъ искусствомъ голосу и манерѣ обличаемаго. Такъ какъ при этомъ онъ всегда умѣлъ придать своему спектаклю интересъ современности, намекая на какое-нибудь всѣмъ извѣстное дѣло, и такъ какъ, кромѣ того, онъ былъ большой знатокъ судебной процедуры, то немудрено, что въ самомъ скоромъ времени изъ дома секретаря выбѣгала кухарка, что-то совала Туркевичу въ руку и быстро скрывалась, отбиваясь отъ любезностей генеральской свиты. Генералъ, получивъ даяніе, злобно хохоталъ и, съ торжествомъ размахивая ассигнаціей, отправлялся въ ближайшій кабакъ.

Оттуда, утоливъ нѣсколько жажду, онъ велъ своихъ слушателей къ домамъ „подсудковъ," видоизмѣняя репертуаръ соотвѣтственно обстоятельствамъ. А такъ какъ каждый разъ онъ получалъ поспектакльную плату, то натурально, что грозный тонъ постепенно смягчался, глаза изступленнаго пророка

умасливались, усы закручивались кверху и представленіе отъ обличительной драмы переходило къ веселому водевилю. Кончалось оно обыкновенно передъ домомъ исправника Коца. Это былъ добродушнѣйшій изъ градоправителей, обладавшій двумя небольшими слабостями: во-первыхъ, онъ красилъ свои сѣдые волосы черной краской и во-вторыхъ, питалъ пристрастіе къ толстымъ кухаркамъ, полагаясь во всемъ остальномъ на волю Божію и на добровольную обывательскую „благодарность." Подойдя къ исправницкому дому, выходившему фасадомъ на улицу, Туркевичъ весело подмигивалъ своимъ спутникамъ, кидалъ вверхъ картузъ и объявлялъ громогласно, что здѣсь живетъ не начальникъ, а родной его, Туркевича, отецъ и благодѣтель.

Затѣмъ онъ устремлялъ свои взоры на окна и ждалъ послѣдствій. Послѣдствія эти были двоякаго рода: или немедленно же изъ парадной двери выбѣгала толстая и румяная Матрена съ милостивымъ подаркомъ отъ отца и благодѣтеля, или же дверь оставалась закрытой, въ окнѣ кабинета мелькала сердитая старческая физіономія, обрамленная черными, какъ смоль, волосами, а Матрена тихонько, задами прокрадывалась на съѣзжую. На съѣзжей имѣлъ постоянное мѣстожительство бутарь Микита, замѣчательно набившій руку именно въ обращеніи съ Туркевичемъ. Онъ тотчасъ же флегматически откладывалъ въ сторону сапожную колодку и подымался съ своего сидѣнья.

Между тѣмъ, Туркевичъ, не видя пользы отъ диөирамбовъ, понемногу и осторожно начиналъ переходить къ сатирѣ. Обыкновенно онъ начиналъ сожалѣніемъ о томъ, что его благодѣтель считаетъ зачѣмъ-то нужнымъ красить свои почтенныя сѣдины сапожною ваксой. Затѣмъ, огорченный полнымъ невниманіемъ къ своему краснорѣчію, онъ возвышалъ голосъ, подымалъ тонъ и начиналъ громить благодѣтеля за плачевный примѣръ, подаваемый гражданамъ незаконнымъ сожитіемъ съ Матреной. Дойдя до этого щекотливаго предмета, генералъ терялъ уже всякую надежду на примиреніе съ благодѣтелемъ и потому воодушевлялся истиннымъ крас-

норѣчіемъ негодованія. Къ сожалѣнію, обыкновенно на этомъ именно мѣстѣ рѣчи происходило неожиданное постороннее вмѣшательство: въ окно высовывалось желтое и сердитое лицо Коца, а сзади Туркевича подхватывалъ съ замѣчательной ловкостью подкравшійся къ нему Микита. Никто изъ слушателей не пытался даже предупредить оратора объ угрожавшей ему опасности, обо артистическіе пріемы Микиты вызывали всеобщій восторгъ. Генералъ, прерванный на полуслозѣ, вдругъ какъ-то странно мелькалъ въ воздухѣ, опрокидывался спиной на спину Микиты и черезъ нѣсколько секундъ дюжій бутарь, слегка согнувшійся подъ своей ношей, среди оглушительныхъ криковъ толпы спокойно направлялся къ кутузкѣ. Еще минута, черная дверь съѣжой раскрывалась, какъ мрачная пасть, и генералъ, безпомощно болтавшій ногами, торжественно скрывался во мракѣ кутузки. Неблагодарная толпа кричала Микитѣ „ура!“ и медленно расходилась.

Кромѣ этихъ выдѣлявшихся изъ ряда личностей, около часовни ютилась еще темная масса жалкихъ оборванцевъ, появленіе которыхъ на базарѣ производило всегда большую тревогу среди торговокъ, спѣшившихъ прикрыть свое добро руками, подобно тому, какъ покрываютъ насѣдки своихъ птенцовъ, когда въ небѣ покажется коршунъ. Ходили слухи, что эти жалкія личности, окончательно лишенныя всякихъ рессурсовъ со времени изгнанія изъ замка, составили дружное сообщество и занимались, между прочимъ, мелкимъ воровствомъ въ городѣ и окрестностяхъ. Основывались эти слухи, главнымъ образомъ, на той безспорной посылкѣ, что человѣкъ не можетъ существовать безъ пищи; а такъ какъ почти всѣ эти темныя личности, такъ или иначе, отбились отъ обычныхъ способовъ ея добыванія и были оттерты счастливцами изъ замка отъ благъ мѣстной филантропіи, то отсюда слѣдовало неизбѣжное заключеніе, что имъ было необходимо воровать или умереть. А такъ какъ онѣ не умерли, то... самый фактъ ихъ существованія обращался въ доказательство ихъ преступнаго образа дѣйствій.

Если только это была правда, то несомнѣннымъ являлось

также и то что, организаторомъ и руководителемъ сообщества не могъ быть никто другой, какъ панъ Тыбурцій Драбъ, самая замѣчательная личность изъ всѣхъ проблематическихъ натуръ, не ужившихся въ старомъ замкѣ.

Происхожденіе Драба было покрыто мракомъ самой таинственной неизвѣстности. Люди, одаренные сильнымъ воображеніемъ, приписывали ему аристократическое имя, которое онъ покрылъ позоромъ, и потому принужденъ былъ скрыться, причемъ участвовалъ будто бы въ подвигахъ знаменитаго Кармелюка. Но, вопервыхъ, для этого онъ былъ еще недостаточно старъ, а, во-вторыхъ, наружность пана Тыбурція не имѣла въ себѣ ни одной аристократической черты. Роста онъ была высокаго; сильная сутуловатость какъ бы говорила о бремени вынесенныхъ Тубурціемъ несчастій; крупныя черты лица были грубо-выразительны. Короткіе, слегка рыжеватые волосы торчали врозь; низкій лобъ, нѣсколько выдавшаяся впередъ нижняя челюсть, сильная подвижность личныхъ мускуловъ придавали всей физіономіи что-то обезьянье; но глаза, сверкавшіе изъ-подъ нависшихъ бровей, смотрѣли какъ-то упорно, и мрачно и въ нихъ свѣтились, вмѣстѣ съ лукавствомъ, острая проницательность, энергія и недюжинный умъ. Въ то время, какъ на его лицѣ смѣнялся цѣлый калейдоскопъ гримасъ, эти глаза сохраняли постоянно одно выраженіе, отчего мнѣ всегда бывало какъ-то безотчетно жутко смотрѣть на гаерство этого страннаго человѣка.

Руки пана Тыбурція были грубы и покрыты мозолями, большія ноги ступали по-мужичьи. Въ виду этого, общее мнѣніе обывателей не признавало за нимъ аристократическаго происхожденія, и самое большее, что соглашалось допустить, это званіе двороваго человѣка какого-нибудь изъ знатныхъ пановъ. Но тогда опять встрѣчалось затрудненіе: какъ объяснить его феноменальную ученость, которую всѣ признавали единогласно? Да и трудно было не признать очевиднаго факта, такъ какъ не было кабака во всемъ городѣ, въ которомъ бы панъ Тыбурцій, въ назиданіе собиравшихся въ базарные дни хохловъ, не произносилъ, стоя на

бочкѣ, цѣлыхъ рѣчей изъ *Цицерона,* цѣлыхъ главъ изъ *Ксенофонта.* Хохлы разѣвали рты и поталкивали другъ друга локтями, а панъ Тыбурцій, возвышаясь въ своихъ лохмотьяхъ надъ всею толпой, громилъ Катилину, или описывалъ подвиги Цезаря, или коварство Митридата. Хохлы, вообще надѣленные отъ природы богатой фантазіей, умѣли какъ-то влагать свой собственный смыслъ въ эти одушевлённыя, хотя и непонятныя рѣчи, и когда, ударяя себя въ грудь и сверкая глазами, онъ обращался къ нимъ со славами: „Patres conscripti!“, они тоже хмурились и говорили другъ другу:

— Ото-жъ, вражій сынъ, якъ лается!

Когда же затѣмъ панъ Тыбурцій, поднявъ глаза къ потолку, начиналъ декламировать длиннѣйшіе латинскіе періоды, усатые слушатели слѣдили за нимъ съ боязливымъ и жалостнымъ участіемъ. Имъ казалось тогда, что душа декламатора витаетъ гдѣ-то въ невѣдомой странѣ, гдѣ говорятъ не по-христіански, а по отчаянной жестикуляціи ораторъ они заключали, что ее тамъ встрѣчаютъ какія-то горестныя приключенія. Но наибольшаго напряженія достигало это участливое вниманіе, когда панъ Тыбурцій, закативъ глаза и поводя одними бѣлками, донималъ аудиторію продолжительной скандовкой Виргилія или Гомера. Его голосъ звучалъ тогда такими глухими, загробными раскатами, что сидѣвшіе по угламъ и наиболѣе подверженные вліянію жидовской горилки слушатели опускали головы, свѣшивали длинныя, подстриженныя спереди „чуприны“ и начинали всхлипывать:

— О-охъ, матиньки!... та и жалобно-жь, хай ему бісъ!— и слезы капали у нихъ изъ глазъ и обильно стекали по длиннымъ усамъ.

Нѣтъ поэтому ничего удивительнаго, что, когда ораторъ внезапно соскакивалъ съ бочки и разражался веселымъ хохотомъ, омраченныя лица хохловъ вдругъ прояснялись и руки тянулись къ карманамъ широкихъ штановъ за мѣдяками. Обрадованные благополучнымъ окончаніемъ трагическихъ

экскурскій папа Тыбурція, хохлы поили его водкой, обнимались съ нимъ и надѣляли его деньгами.

Въ виду такой учености, пришлось построить новую гипотезу о происхожденіи этого чудака, которая бы болѣе соотвѣтствовала изложеннымъ фактамъ. Помирились на томъ, что панъ Тыбурцій былъ нѣкогда дворовымъ мальчишкой какого-то графа, который послалъ его вмѣстѣ со своимъ сыномъ въ школу отцовъ іезуитовъ, собственно на предметъ чистки сапоговъ молодаго панича. Оказалось, однако, что въ то время, какъ молодой графъ воспринималъ преимущественно удары трехвостной „дисциплины“ святыхъ отцовъ, его лакей перехватилъ всю мудрость, которая назначалась для головы его барина.

Вслѣдствіе окружавшей Тыбурція тайны, въ числѣ другихъ профессій ему приписывали также отличныя свѣдѣнія по части колдовскаго искусства. Если на поляхъ, примыкавшихъ волнующимся моремъ къ послѣднимъ лачугамъ предмѣстья, появлялись вдругъ колдовскія “закруты,“ то никто не могъ вырвать ихъ съ большей безопасностью для себя и жнецовъ, какъ панъ Тыбурцій. Если зловѣщій „пугачъ“*) прилеталъ по вечерамъ на чью-нибудь крышу и громкими криками накликалъ туда смерть, то опять приглашали Тыбурція и онъ съ большимъ успѣхомъ прогонялъ зловѣщую птицу поученіями изъ Тита Ливія.

Никто не могъ бы также сказать, откуда у пана Тыбурція явились дѣти; а, между тѣмъ, фактъ, хотя и никѣмъ не объясненный, состоялъ на лицо... даже два факта: мальчикъ лѣтъ семи, но рослый и развитой не по лѣтамъ, и маленькая трехлѣтняя дѣвочка. Мальчика панъ Тыбурцій привелъ или, вѣрнѣе, принесъ съ собою съ первыхъ дней, какъ явился самъ на горизонтѣ нашего города. Что же касается дѣвочки, то, повидимому, онъ отлучался, чтобы пріобрѣсти ее, на нѣсколько мѣсяцевъ въ совершенно неизвѣстныя страны.

*) филинъ.

Мальчикъ, по имени Валекъ, высокій, тонкій, черноволосый, угрюмо шатался иногда по городу безъ особеннаго дѣла, заложивъ руки въ карманы и кидая по сторонамъ взгляды, смущавшіе сердца калачницъ. Дѣвочку видѣли только одинъ или два раза на рукахъ пана Тыбурція, а затѣмъ она куда-то исчезла и гдѣ находилась, — никому не было извѣстно.

Поговаривали о какихъ-то подземельяхъ на уніатской горѣ, около часовни, и такъ какъ въ тѣхъ краяхъ, гдѣ такъ часто проходила съ огнемъ и мечемъ татарщина, гдѣ нѣкогда бушевала панская „своволя“ (своеволіе) и правили кровавую расправу удальцы-гайдамаки, подобныя подземелья очень нерѣдки, то всѣ вѣрили этимъ слухамъ, тѣмъ болѣе, что, вѣдь, жила же гдѣ-нибудь вся эта толпа темныхъ несчастливцевъ. А они обыкновенно подъ вечеръ исчезали именно въ направленіи къ часовнѣ. Туда своей сонной походкой ковылялъ профессоръ; шагалъ рѣшительно и быстро панъ Тыбурцій; туда же Туркевичъ, пошатываясь, провожалъ свирѣпаго и безпомощнаго Лавровскаго; туда уходили подъ вечеръ, утопая въ сумеркахъ, другія темныя личности, и не было храбраго человѣка, который бы рѣшился слѣдовать за ними по глинистымъ обрывамъ. Гора, изрытая могилами, пользовалась дурною славой. На старомъ кладбищѣ, во мракѣ осеннихъ ночей загорались синіе огни, а въ часовнѣ сычи кричали такъ пронзительно и звонко, что отъ криковъ проклятой птицы даже у безстрашнаго кузнеца сжималось сердце.

III

Я и мой отецъ.

— Плохо, молодой человѣкъ, плохо! — говорилъ мнѣ нерѣдко старый Янушъ изъ замка, встрѣчая меня на улицахъ города въ свитѣ пана Туркевича или среди слушателей пана Драба.

И старикъ качалъ при этомъ своею сѣдой бородою.

— Плохо, молодой человѣкъ, вы въ дурномъ обществѣ!... Жаль, очень жаль сына почтенныхъ родителей!

Дѣйствительно, съ тѣхъ поръ, какъ умерла моя мать, а сумрачное лицо отца стало еще мрачнѣе, меня очень рѣдко видѣли дома. Въ поздніе лѣтніе вечера я прокрадывался по саду, какъ молодой волченокъ, избѣгая встрѣчи съ отцомъ, отворялъ посредствомъ особыхъ приспособленій свое окно, полузакрытое густою зеленью сирени, и тихо ложился въ постель. Если маленькая сестренка еще не спала въ своей качалкѣ въ сосѣдней комнатѣ, я подходилъ къ ней, и мы тихо ласкали другъ друга и играли, стараясь не потревожить сонъ ворчливой старой няньки.

А утромъ, чуть свѣтъ, когда въ домѣ всѣ еще спали, я уже прокладывалъ росистый слѣдъ въ густой травѣ сада, перелѣзалъ черезъ заборъ и шелъ къ пруду, гдѣ меня ждали съ удочками такіе же сорванцы-товарищи, или къ мельницѣ, гдѣ сонный мельникъ только что отодвинулъ шлюзы и вода, чутко вздрагивая на зеркальной поверхности, кидалась въ „лотоки“ и бодро принималась за дневную работу.

Большія мельничныя колеса, разбужденныя шумливыми толчками воды, тоже вздрагивали, какъ-то нехотя подавались, точно лѣнясь проснуться, но черезъ нѣсколько секундъ уже кружились, брызгая пѣной и купаясь въ холодныхъ струяхъ. За ними медленно и солидно трогались толстые валы, внутри мельницы начинали грохотать шестерни, шуршали жернова и бѣлая мучная пыль тучами подымалась изъ щелей стараго-престараго мельничнаго зданія.

Тогда я шелъ далѣе. Мнѣ нравилось встрѣчать пробужденіе природы: я бывалъ радъ, когда мнѣ удавалось вспугнуть заспавшагося жаворонка или выгнать изъ борозды трусливаго зайца. Капли росы падали съ верхушекъ трясунки, съ головокъ луговыхъ цвѣтовъ, когда я пробирался полями къ загородной рощѣ. Деревья встрѣчали меня шепотомъ лѣнивой дремоты. Изъ оконъ тюрьмы не глядѣ-

ли еще блѣдныя, угрюмыя лица арестантовъ и только караулъ, громко звякая ружьями, обходилъ вокругъ стѣны, смѣняя усталыхъ ночныхъ часовыхъ.

Я успѣвалъ совершить дальній обходъ, и все же въ городѣ то и дѣло встрѣчались мнѣ заспанныя фигуры, отворявшія ставни домовъ. Но вотъ солнце поднялось уже надъ горой, изъ-за прудовъ слышится крикливый звонокъ, сзывающій гимназистовъ, и голодъ заставляетъ меня отправиться домой къ утреннему чаю.

Вообще всѣ меня звали бродягой, негоднымъ мальчишкой и такъ часто укоряли въ разныхъ дурныхъ наклонностяхъ, что я, наконецъ, и самъ проникся этимъ убѣжденіемъ. Отецъ также повѣрилъ этому и дѣлалъ иногда попытки заняться моимъ воспитаніемъ, но попытки эти всегда кончались неудачей. При видѣ строгаго и угрюмаго лица, на которомъ лежала суровая печать неизлечимаго горя, я робѣлъ и замыкался въ себя. Я стоялъ передъ нимъ, переминаясь, теребя свои штанишки и озираясь. По временамъ что-то какъ будто подымалось у меня въ груди; мнѣ хотѣлось, чтобы онъ обнялъ меня, посадилъ къ себѣ на колѣна и приласкалъ. Тогда я прильнулъ бы къ его груди и, быть можетъ, мы вмѣстѣ заплакали бы—ребенокъ и суровый мужчина—о нашей общей утратѣ. Но онъ смотрѣлъ на меня своими отуманенными глазами, какъ будто устремленными поверхъ моей головы, и я весь сжимался подъ этимъ непонятнымъ для меня взглядомъ.

— Ты помнишь матушку?...

Помнилъ ли я ее? О, да! Я помнилъ ее! Я помнилъ, какъ, бывало, просыпаясь ночью, я искалъ въ темнотѣ ея нѣжныя руки и крѣпко прижимался къ нимъ, покрывая ихъ поцѣлуями. Я помнилъ ее, когда она сидѣла больная передъ открытымъ окномъ и грустно оглядывала чудную весеннюю картину, прощаясь съ нею въ послѣдній годъ своей жизни.

О, да! Я помнилъ ее! Когда она, вся покрытая цвѣтами, молодая и прекрасная, лежала съ печатью смерти на

блѣдномъ лицѣ, я, какъ звѣрокъ, забился въ уголъ и смотрѣлъ на нее горящими глазами, передъ которыми впервые открылся весь ужасъ загадки о жизни и смерти. А потомъ, когда ее унесли въ толпѣ незнакомыхъ людей, не мои ли рыданія звучали сдавленнымъ стономъ въ сумракѣ первой ночи моего сиротства?

О, да! Я ее помнилъ! И теперь часто, въ глухую полночь, я просыпался, полный любви, которая тѣснилась въ груди, переполняя дѣтское сердце. Просыпался съ улыбкой счастія, въ блаженномъ невѣдѣніи, навѣянномъ розовыми снами дѣтства. И опять, какъ прежде, мнѣ казалось, что она со мною, что я сейчасъ встрѣчу ея любящую, милую ласку. Но мои руки протягивались въ пустую тьму и въ душу проникало сознаніе горькаго одиночества. Тогда я сжималъ руками свое такъ больно стучавшее сердце и слезы прожигали горячими струями мои щеки.

О, да! Я помнилъ ее! Но на вопросъ высокаго, угрюмаго человѣка, въ которомъ я желалъ, но не могъ почувствовать родное душу, я съеживался еще болѣе и тихо выдергивалъ изъ его руки свою рученку.

И онъ отворачивался отъ меня съ досадой и болью. Онъ чувствовалъ, что не имѣетъ на меня ни малѣйшаго вліянія, что между нами стоитъ какая-то неодолимая преграда. Онъ слишкомъ любилъ *ее*, когда она была жива, не замѣчая меня изъ-за своего счастія. Теперь же меня закрывало отъ него тяжкое горе.

И мало-по-малу пропасть, насъ раздѣлявшая, становилась все шире и глубже. Онъ все болѣе убѣждался, что я дурной, испорченный мальчишка, съ черствымъ, эгоистическимъ сердцемъ, и сознаніе, что онъ *долженъ*, но *не можетъ*, заняться мною, *долженъ* любить меня, но не находитъ для этой любви угла въ своемъ сердцѣ, еще увеличивало его нерасположеніе. И я это чувствовалъ. Порой, спрятавшись въ кустахъ, я наблюдалъ за нимъ, я видѣлъ, какъ онъ шагалъ по аллеямъ, все ускоряя походку, и глухо стоналъ отъ нестерпимой душевной муки. Тогда мое

сердце сжималось жалостью и сочувствіемъ. Одинъ разъ, когда, сжавъ руками голову, онъ присѣлъ на скамейку и зарыдалъ, я не вытерпѣлъ и выбѣжалъ изъ кустовъ на дорожку, повинуясь неопредѣленному побужденію, толкавшему меня къ этому человѣку. Но онъ, пробужденный отъ мрачнаго и безнадежнаго созерцанія, сурово взглянулъ на меня и осадилъ холоднымъ вопросомъ.

— Что нужно?

Мнѣ ничего не было нужно. Я быстро отвернулся, стыдясь своего порыва, боясь, чтобы отецъ не прочелъ его въ моемъ смущенномъ лицѣ. Убѣжавъ въ чащу сада, я упалъ лицомъ въ траву и горько заплакалъ отъ досады и боли.

Съ шести лѣтъ я испыталъ уже весь ужасъ одиночества.

Сестрѣ Сонѣ было четыре года. Я любилъ ее страстно она платила мнѣ такою же любовью; но общій установившійся взглядъ на меня, какъ на отпѣтаго маленькаго разбойника, успѣлъ воздвигнуть между нами высокую преграду. Всякій разъ, когда я начиналъ играть съ нею, по своему шумно и рѣзво, старая нянька, вѣчно сонная и вѣчно дравшая съ закрытыми глазами куриныя перья для подушекъ, немедленно просыпалась, быстро схватывала мою Соню и уносила къ себѣ, кидая на меня сердитые взгляды; въ такихъ случаяхъ она всегда напоминала мнѣ всклокоченную насѣдку; себя я сравнивалъ съ хищнымъ коршуномъ, а Соню—съ маленькимъ цыпленкомъ. Мнѣ становилось очень горько и досадно. Немудрено поэтому, что скоро я прекратилъ всякія попытки занимать Соню моими преступными играми, а еще черезъ нѣкоторое время мнѣ стало тѣсно въ домѣ и въ садикѣ, гдѣ я не встрѣчалъ ни въ комъ привѣта и ласки. Я началъ бродяжить. Все мое существо трепетало тогда какимъ-то страннымъ предчувствіемъ, предвкушеніемъ жизни. Мнѣ все казалось, что гдѣ-то тамъ, въ этомъ большомъ и невѣдомомъ свѣтѣ, за старой оградой сада, я найду что-то; казалось, что я что-то долженъ сдѣлать и могу что-то сдѣлать, но я только не зналъ, что именно; а, меж-

ду тѣмъ, на встрѣчу этому невѣдомому и таинственному во мнѣ изъ глубины моего сердца что-то подымалось, дразня и вызывая. Я все ждалъ разрѣшенія этихъ вопросовъ и инстинктивно бѣгалъ и отъ няньки съ ея перьями, и отъ знакомаго лѣниваго шепота яблоней въ нашемъ маленькомъ садикѣ, и отъ глупаго стука ножей, рубившихъ на кухнѣ котлеты. Съ тѣхъ поръ къ прочимъ нелестнымъ моимъ эпитетамъ прибавились названія уличнаго мальчишки и бродяги; но я не обращалъ на это вниманія; я притерпѣлся къ упрекамъ и выносилъ ихъ, какъ выносилъ внезапно разражавшійся дождь или солнечный зной. Я хмуро выслушивалъ замѣчанія и поступалъ по своему. Шатаясь по улицамъ, я всматривался дѣтски любопытными глазами въ незатѣйливую жизнь городка съ его лачугами, вслушивался въ гулъ проволокъ на шоссе, вдали отъ городскаго шума, стараясь уловить, какія вѣсти несутся по нимъ изъ далекихъ большихъ городовъ, или въ шелестъ колосьевъ, или въ шепотъ вѣтра на высокихъ гайдамацкихъ могилахъ. Не разъ мои глаза широко раскрывались, не разъ останавливался я съ болѣзненнымъ испугомъ передъ картинами жизненной панорамы; образъ за образомъ, впечатлѣніе за впечатлѣніемъ ложились въ душу яркими пятнами; я узналъ и увидалъ много такого, чего не видали дѣти значительно старше меня; а, между тѣмъ, то невѣдомое, что подымалось изъ глубины дѣтской души, попрежнему, звучало въ ней немолкающимъ, таинственнымъ, подмывающимъ, вызывающимъ рокотомъ.

Когда мегеры стараго замка лишили его въ моихъ глазахъ уваженія и привлекательности, когда всѣ углы города стали мнѣ извѣстны до послѣднихъ грязныхъ закоулковъ, тогда я сталъ заглядываться на виднѣвшуюся вдали, на уніатской горѣ, часовню. Сначала я, какъ пугливый звѣрокъ, подходилъ къ ней съ разныхъ сторонъ, все не рѣшаясь взобраться на гору, пользовавшуюся дурной славой. Но, по мѣрѣ того, какъ я знакомился съ мѣстностью, передо мной выступали только тихія могилы и разрушен-

ные кресты. Нигдѣ не было видно признаковъ какого-либо жилья и человѣческаго присутствія. Все было какъ-то смиренно, тихо, заброшено, пусто. Только самая часовня глядѣла, насупившись, пустыми окнами, точно думала какую-то грустную думу. Мнѣ захотѣлось осмотрѣть ее всю, заглянуть внутрь, чтобы убѣдиться окончательно, что и тамъ нѣтъ ничего, кромѣ пыли. Но такъ какъ одному было бы и страшно, и неудобно предпринимать подобную экскурсію, то я навербовалъ на улицахъ города небольшой отрядъ изъ трехъ сорванцевъ, привлеченныхъ къ предпріятію обѣщаніемъ булокъ и яблоковъ изъ нашего сада.

IV.

Я пріобрѣтаю новое знакомство.

Мы вышли въ экскурсію послѣ обѣда и, подойдя къ горѣ, стали подыматься по глинистымъ обваламъ, изрытымъ лопатами жителей и весенними потоками. Обвалы обнажали склоны горы и кое-гдѣ изъ глины виднѣлись высунувшіяся наружу бѣлыя, истлѣвшія кости. Въ одномъ мѣстѣ деревянный гробъ выставлялся истлѣвшимъ угломъ, въ другомъ—скалилъ зубы человѣческій черепъ, уставясь на насъ черными впадинами глазъ.

Наконецъ, помогая другъ другу, мы торопливо взобрались на гору изъ послѣдняго обрыва. Солнце начинало склоняться къ закату. Косвенные лучи мягко золотили зеленую мураву стараго кладбища, играли на старыхъ покосившихся крестахъ, переливались въ уцѣлѣвшихъ окнахъ часовни. Было тихо, вѣяло спокойствіемъ и глубокимъ миромъ брошеннаго кладбища. Здѣсь уже мы не видѣли ни череповъ, ни голеней, ни гробовъ. Зеленая свѣжая трава ровнымъ, слегка склонившимся къ городу пологомъ любовно скрывала въ своихъ объятіяхъ ужасъ и безобразіе смерти.

Мы были одни; только воробьи весело возились кру-

гомъ, да ласточки безшумно влетали и вылетали въ окна старой часовни, которая стояла, какъ-то грустно понурясь, среди поросшихъ травою могилъ, скромныхъ крестовъ, полуразвалившихся каменныхъ гробницъ, на развалинахъ которыхъ стлалась густая зелень, пестрѣли разноцвѣтныя головки лютиковъ, кашки, фіалокъ.

— Нѣтъ никого,—сказалъ одинъ изъ моихъ спутниковъ.

— Солнце заходитъ,—замѣтилъ другой, глядя на солнце, которое не заходило еще, но стояло надъ горою.

Дверь часовни была крѣпко заколочена, окна—высоко надъ землею; однако, при помощи товарищей, я надѣялся взобраться на нихъ и заглянуть внутрь часовни.

— Не надо!—вскрикнулъ одинъ изъ моихъ спутниковъ, вдругъ потерявшій всю храбрость, и схватилъ меня за руку.

— Пошелъ ко всѣмъ чертямъ, баба!—прикрикнулъ на него старшій изъ нашей маленькой арміи, съ готовностью подставляя спину.

Я храбро взобрался на нее; потомъ онъ выпрямился и я сталъ ногами на его плечи. Въ такомъ положеніи я безъ труда досталъ рукой раму и, убѣдясь въ ея крѣпости, поднялся къ окну и сѣлъ на немъ.

— Ну, что же тамъ?—спрашивали меня снизу съ живѣйшимъ интересомъ.

Я молчалъ. Перегнувшись черезъ косякъ, я заглянулъ внутрь часовни и оттуда на меня пахнуло торжественной тишиной брошеннаго храма. Внутренность высокаго, узкаго зданія была лишена всякихъ украшеній. Лучи вечерняго солнца, свободно врываясь въ открытыя окна, разрисовывали яркимъ золотомъ старыя ободранныя стѣны. Я увидѣлъ внутреннюю сторону запертой двери, провалившіеся хоры, старыя истлѣвшія колонны, какъ бы покачнувшіяся подъ непосильною тяжестью. Углы были затканы паутиной и въ нихъ ютилась та особенная тьма, которая залегаетъ всѣ углы такихъ старыхъ зданій. Отъ окна до пола казалось гораздо дальше, чѣмъ до травы снаружи.

Я смотрѣлъ точно въ глубокую яму и сначала не могъ разглядѣть какихъ-то странныхъ предметовъ, маячившихъ на полу причудливыми очертаніями.

Между тѣмъ, моимъ товарищамъ надоѣло стоять внизу, ожидая отъ меня извѣстій, и потому одинъ изъ нихъ, продѣлавъ ту же процедуру, какую продѣлалъ я раньше, повисъ рядомъ со мною, держась за оконную раму.

— Престолъ,—сказалъ онъ, вглядѣвшись въ странный предметъ на полу.

— И паникадило.

— Столикъ для евангелія.

— А вонъ тамъ что такое?—съ любопытствомъ указалъ онъ на темный предметъ, виднѣвшійся рядомъ съ престоломъ.

— Поповская шапка.

— Нѣтъ, ведро.

— Зачѣмъ же тутъ ведро?

— Можетъ быть, въ немъ когда-то были угли для кадила.

— Нѣтъ, это, дѣйствительно, шапка. Впрочемъ, можно посмотрѣть. Давай привяжемъ къ рамѣ поясъ и ты по немъ спустишься.

— Да, какже! Такъ и спущусь. Полѣзай самъ, если хочешь.

— Ну, что-жъ! Думаешь, не полѣзу?

— И полѣзай!

Дѣйствуя по первому побужденію, я крѣпко связалъ два ремня, задѣлъ ихъ за раму и, отдавъ одинъ конецъ товарищу, самъ повисъ на другомъ. Когда моя нога коснулась пола, я вздрогнулъ; но взглядъ на участливо склонившуюся ко мнѣ рожицу моего пріятеля возстановилъ мою бодрость и я храбро ступилъ на полъ. Стукъ каблука зазвенѣлъ подъ потолкомъ, отдался въ пустотѣ часовни, въ темныхъ углахъ. Нѣсколько воробьевъ вспорхнули съ насиженныхъ мѣстъ на хорахъ и вылетѣли въ большую прорѣху въ крышѣ. Со стѣны, на окнахъ которой мы сидѣли, гля-

нуло на меня вдругъ строгое лицо, съ бородой, въ терновомъ вѣнцѣ. Это склонялось изъ-подъ самаго потолка гигантское распятіе.

Мнѣ было жутко; глаза моего друга сверкали захватывающимъ духъ любопытствомъ и участіемъ.

— Ты подойдешь?—спросилъ онъ тихо.

— Подойду,—отвѣтилъ я такъ же, собираясь съ духомъ, но въ эту минуту случилось нѣчто до того неожиданное и ужасное, что кровь сразу застыла у меня въ жилахъ.

Сначала послышался стукъ и шумъ обвалившейся на хорахъ штукатурки. Что-то завозилось вверху, тряхнуло въ воздухѣ тучею пыли и большая сѣрая масса, взмахнувъ крыльями, поднялась къ прорѣхѣ въ крышѣ. Часовня на мгновеніе какъ будто потемнѣла. Огромная старая сова, безпокоенная нашей возней, вылетѣла изъ темнаго угла, мелькнула, распластавшись, на фонѣ голубаго неба въ пролетѣ и шарахнулась вонъ.

Я почувствовалъ приливъ судорожнаго страха.

— Подымай!—крикнулъ я товарищу, схватившись за ремень.

— Не бойся, не бойся!—успокоивалъ онъ, приготовляясь поднять меня на свѣтъ дня и солнца.

Но вдругъ я увидѣлъ, что лицо его исказилось отъ ужаса; онъ вскрикнулъ и мгновенно исчезъ, спрыгнувъ съ окна. Я инстинктивно оглянулся и увидѣлъ странное явленіе, поразившее меня, впрочемъ, больше удивленіемъ, чѣмъ ужасомъ.

Темный предметъ нашего спора, шапка или ведро, оказавшійся, въ концѣ-концовъ, горшкомъ, мелькнулъ въ воздухѣ и на глазахъ моихъ скрылся подъ престоломъ. Я успѣлъ только разглядѣть смутныя очертанія небольшой, какъ будто дѣтской руки, увлекавшей его въ это убѣжище.

Трудно передать мои ощущенія въ эту минуту. Я не страдалъ; чувство, которое я испытывалъ, нельзя даже назвать страхомъ. Я былъ на томъ свѣтѣ. Откуда-то, точно съ другаго міра, въ теченіе нѣсколькихъ секундъ доносился до ме-

ня быстрой дробью тревожный топотъ трехъ паръ дѣтскихъ ногъ. Но вскорѣ затихъ и онъ. Я былъ одинъ, точно въ мрачномъ гробу, въ виду какихъ-то странныхъ и необъяснимыхъ явленій.

Времени для меня не существовало, поэтому я не могу сказать, скоро ли я услышалъ подъ престоломъ сдержанный шепотъ:

— Почему же онъ не лѣзетъ себѣ назадъ?

— Видишь, испугался.

Первый голосъ показался мнѣ совсѣмъ дѣтскимъ; второй могъ принадлежать мальчику моего возраста. Мнѣ показалось также, что въ щели стараго престола сверкнула пара черныхъ глазъ.

— Что-жъ онъ теперь будетъ дѣлать?—послышался опять шепотъ.

— А вотъ, погоди,—отвѣтилъ голосъ постарше.

Подъ престоломъ что-то сильно завозилось, онъ даже какъ будто покачнулся и въ то же мгновеніе изъ-подъ него вынырнула фигура.

Это былъ мальчикъ лѣтъ девяти, больше меня, худощавый и тонкій, какъ тростинка. Одѣтъ онъ былъ въ грязной рубашенкѣ, руки держалъ въ карманахъ узкихъ и короткихъ штанишекъ. Темные курчавые волосы лохматились надъ черными задумчивыми глазами.

Хотя незнакомецъ, явившійся на сцену столь неожиданнымъ и страннымъ образомъ, подходилъ ко мнѣ съ тѣмъ безконечно-задорнымъ видомъ, съ какимъ всегда на нашемъ базарѣ подходили другъ къ другу мальчишки, готовившіеся вступить въ драку, но все же, увидѣвъ его, я сильно ободрился. Я ободрился еще болѣе, когда изъ-подъ того же престола или, вѣрнѣе, изъ люка въ полу часовни, который онъ покрывалъ, сзади мальчика показалось еще одно грязное личико, обрамленное бѣлокурыми волосами и сверкавшее на меня дѣтски-любопытными голубыми глазами.

Я нѣсколько отодвинулся отъ стѣны и, согласно рыцарскимъ правиламъ нашего рынка, тоже положилъ руки въ

карманы. Это было признакомъ, что я не боюсь противника и даже отчасти намекаю на мое къ нему презрѣніе.

Мы встали другъ противъ друга и обмѣнялись взглядами. Оглядѣвъ меня съ головы до ногъ, мальчишка спросилъ:

— Ты здѣсь зачѣмъ?

— Такъ,—отвѣтилъ я.—Тебѣ какое дѣло?

Мой противникъ повелъ плечомъ, какъ будто намѣреваясь вынуть руку изъ кармана и ударить меня.

Я не моргнулъ и глазомъ.

— Я вотъ тебѣ покажу!—погрозилъ онъ.

Я выпятился грудью впередъ.

— Ну, ударь!... попробуй!...

Мгновеніе было критическое; отъ него зависѣлъ характеръ дальнѣйшихъ отношеній. Я ждалъ, но мой противникъ, окинувъ меня тѣмъ же испытующимъ взглядомъ, не шевелился.

— Я, братъ, и самъ... тоже...—сказалъ я, но уже болѣе миролюбиво.

Между тѣмъ, дѣвочка, опершись маленькими ручонками въ полъ часовни, старалась тоже выкарабкаться изъ люка. Она падала, вновь приподымалась и, наконецъ, направилась нетвердыми шагами къ мальчишкѣ. Подойдя вплоть, она крѣпко ухватилась за него и, прижавшись къ нему, устремила на меня удивленный и отчасти испуганный взглядъ.

Это рѣшило исходъ дѣла; стало совершенно ясно, что въ такомъ положеніи мальчишка не могъ драться, а я, конечно, тоже былъ слишкомъ великодушенъ, чтобы воспользоваться его неудобнымъ положеніемъ.

— Какъ твое имя?—спросилъ мальчикъ, гладя рукой бѣлокурую головку дѣвочки.

— Вася. А ты кто такой?

— Я Валекъ... Я тебя знаю: ты живешь въ саду надъ прудомъ. У васъ большія яблоки.

— Да, это правда... яблоки у насъ хорошія... не хочешь ли?

Вынувъ изъ кармана два яблока, предназначавшіяся для расплаты съ моей постыдно бѣжавшей арміей, я подалъ од-

но изъ нихъ Валеку, другое протянулъ дѣвочкѣ. Но она скрыла свое лицо, прижавшись къ Валеку.

— Боится,—сказалъ тотъ и самъ передалъ яблоко дѣвочкѣ.

— Зачѣмъ ты влѣзъ сюда? Развѣ я когда-нибудъ лазилъ въ вашъ садъ?—спросилъ онъ затѣмъ.

— Что-жь, приходи! Я буду радъ,—отвѣтилъ я радушно. Отвѣтъ этотъ озадачилъ Валека; онъ призадумался.

— Я тебѣ не компанія,—сказалъ онъ грустно.

— Отчего же?—спросилъ я, искренно огорченный грустнымъ тономъ, какимъ были сказаны эти слова.

— Твой отецъ панъ судья.

— Ну, такъ что же?—изумился я совершенно чистосердечно. Вѣдь, ты будешь играть со мной, не съ отцомъ.

Валекъ покачалъ головой,

— Тыбурцій не пуститъ,—сказалъ онъ и, какъ будто это имя напомнило ему что-то, онъ вдругъ спохватился:—Послушай, ты славный хлопецъ, но, все-таки, тебѣ лучше уйти. Если Тыбурцій тебя застанетъ, плохо будетъ!

Я согласился, что мнѣ, дѣйствительно, пора уходить. Послѣдніе лучи солнца уходили уже сквозь окна часовни, а до города было не близко.

— Какъ же мнѣ отсюда выйти?

— Я тебѣ укажу дорогу. Мы выйдемъ вмѣстѣ.

— А она?—ткнулъ я пальцемъ въ нашу маленькую даму.

— Маруся? Она тоже пойдетъ съ нами.

— Какъ? въ окно?

Валекъ задумался.

— Нѣтъ, вотъ что: я тебѣ помогу взобраться на окно, а сами мы выйдемъ другимъ ходомъ.

Съ помощью моего новаго пріятеля я поднялся къ окну. Отвязавъ ремень, я обвилъ его вокругъ рамы и, держась за оба конца, повисъ въ воздухѣ. Затѣмъ, отпустивъ одинъ конецъ, я спрыгнулъ на землю и выдернулъ ремень. Валекъ и Маруся ждали меня уже подъ стѣной, снаружи.

Солнце недавно еще сѣло за гору. Городъ утонулъ въ

лилово-туманной тѣни и только верхушки высокихъ тополей на островѣ рѣзко выдѣлялись червоннымъ золотомъ, разрисованныя послѣдними лучами заката. Мнѣ казалось, что съ тѣхъ поръ, какъ я явился сюда, на старое кладбище, прошло не менѣе сутокъ, что это было вчера.

— Какъ хорошо!—сказалъ я, охваченный свѣжестью наступающаго вечера и вдыхая полной грудью влажную прохладу.

— Скучно здѣсь,—съ грустью произнесъ Валекъ.

— Вы все здѣсь живете?—спросилъ я, когда мы втроемъ стали спускаться съ горы.

— Здѣсь.

— Гдѣ же вашъ домъ?

Я не могъ себѣ представить, чтобы подобныя мнѣ дѣти могли жить безъ „дома."

Валекъ усмѣхнулся съ обычнымъ ему грустнымъ видомъ и ничего не отвѣтилъ.

Мы миновали крутые обвалы, такъ какъ Валекъ зналъ болѣе удобную дорогу. Пройдя межъ камышей по высохшему болоту и переправившись черезъ ручеекъ по тонкимъ дощечкамъ, мы очутились у подножія горы, на равнинѣ.

Тутъ надо было разстаться. Пожавъ руку моему новому знакомому, я протянулъ ее также и дѣвочкѣ. Она ласково подала мнѣ свою крохотную ручонку и, глядя снизу вверхъ голубыми глазами, спросила:

— Ты придешь къ намъ опять?

— Приду,—отвѣтилъ я,—непремѣнно.

— Что-жъ? сказалъ въ раздумьи Валекъ.—Приходи, пожалуй, только въ такое время, когда наши будутъ въ городѣ.

— Кто это „наши?"

— Да наши... всѣ... Тыбурцій, Лавровскій, Туркевичъ... Профессоръ... тотъ, пожалуй, не помѣшаетъ.

— Хорошо. Я высмотрю, когда они будутъ въ городѣ, и тогда приду. А пока прощайте!

— Эй, послушай-ка! —крикнулъ мнѣ Валекъ, когда я

отошелъ нѣсколько шаговъ.—А ты болтать не будешь о томъ, что былъ у насъ?

— Никому не скажу,—отвѣтилъ я твердо.

— Ну, вотъ, это хорошо! А этимъ твоимъ дуракамъ, когда станутъ приставать, скажи, что видѣлъ чорта.

— Ладно, скажу.

— Ну, прощай.

— Прощай.

Густыя сумерки залегли надъ Княжьимъ-вѣномъ, когда я приблизился къ забору своего сада. Надъ замкомъ зарисовался тонкій серпъ луны, загорѣлись звѣзды. Я хотѣлъ уже подняться на заборъ, какъ кто-то схватилъ меня за руку.

— Вася, другъ!—заговорилъ взволнованнымъ шепотомъ мой бѣжавшій товарищъ.—Какъ же это ты?... Голубчикъ!..

— А вотъ, какъ видишь!... А вы всѣ меня бросили!...

Онъ потупился, но любопытство взяло верхъ надъ чувствомъ стыда, и онъ спросилъ опять:

— Что же тамъ было?

— Что?—отвѣтилъ я тономъ, не допускавшимъ сомнѣнія,—разумѣется, черти!... А вы трусы.

И, отмахнувшись отъ сконфуженнаго товарища, я полѣзъ на заборъ.

Черезъ четверть часа я спалъ уже глубокимъ сномъ, и во снѣ мнѣ видѣлись дѣйствительные черти, весело выскакивавшіе изъ чернаго люка. Валекъ гонялъ ихъ ивовымъ прутикомъ, а Маруся, весело сверкая глазками, смѣялась и хлопала въ ладоши.

V.

Знакомство продолжается.

Съ сихъ поръ я весь былъ поглощенъ моимъ новымъ знакомствомъ. Вечеромъ, ложась въ постель, и утромъ, вставая, я только и думалъ о предстоящемъ визитѣ на гору.

По улицамъ города я шатался теперь съ исключительной цѣлью—высмотрѣть, тутъ ли находится вся компанія, которую Янушъ характеризовалъ словами „дурное общество“; и если Лавровскій валялся въ лужѣ, если Туркевичъ и Тыбурцій разглагольствовали передъ своими слушателями, а темныя личности шныряли по базару, я тотчасъ же бѣгомъ отправлялся черезъ болото, на ґору, къ часовнѣ, предварительно наполнивъ карманы яблоками, которыя я могъ рвать въ саду безъ запрету, и лакомствами, которыя я сберегалъ всегда для своихъ новыхъ друзей.

Валекъ, вообще очень солидный и внушавшій мнѣ уваженіе своими манерами взрослаго человѣка, принималъ эти приношенія просто и по бо́льшей части откладывалъ куда-нибудь, приберегая для сестры, но Маруся всякій разъ всплескивала ручонками и глаза ея загорались огонькомъ неподдѣльнаго восторга; блѣдное лицо дѣвочки вспыхивало румянцемъ, она смѣялась, и этотъ смѣхъ нашей маленькой пріятельницы отдавался въ нашихъ сердцахъ, вознаграждая за конфекты, которыми мы жертвовали въ ея пользу.

Это было блѣдное, крошечное созданіе, напоминавшее цвѣтокъ, выросшій безъ живительныхъ лучей солнца. Несмотря на свои четыре года, она ходила еще плохо, неувѣренно ступая кривыми ножками и шатаясь, какъ былинка; руки ея были тонки и прозрачны; головка покачивалась на тонкой шеѣ, какъ головка полеваго колокольчика, но глаза смотрѣли порой такъ не по-дѣтски грустно и улыбка такъ напоминала мнѣ мою мать въ послѣдніе дни, когда она, бывало, сидѣла противъ открытаго окна и вѣтеръ шевелилъ ея бѣлокурые волосы, что мнѣ, при взглядѣ на это дѣтское личико, становилось самому грустно и слезы подступали къ глазамъ.

Я невольно сравнивалъ ее съ моей сестрой; онѣ были въ одномъ возрастѣ, но моя Соня была кругла, какъ пышка, и упруга, какъ мячикъ. Она такъ рѣзво бѣгала, когда, бывало, разъиграется, такъ звонко смѣялась, на ней всегда

были такія красивыя платья и въ темныя косы ей каждый день горничная вплетала алую ленту.

А моя маленькая пріятельница почти никогда не бѣгала и смѣялась очень рѣдко; когда же смѣялась, то смѣхъ ея звучалъ какъ самый маленькій серебряный колокольчикъ, котораго на десять шаговъ уже не слышно. Платье ея было грязно и старо, въ косѣ не было лентъ, но волосы у ней были гораздо больше и роскошнѣе, чѣмъ у Сони, и Валекъ, къ моему удивленію, очень искусно умѣлъ заплетать ихъ, что и исполнялъ каждое утро.

Я былъ большой сорванецъ. „У этого малаго,—говорили обо мнѣ старшіе,—руки и ноги налиты ртутью“, чему я и самъ вѣрилъ, хотя не представлялъ себѣ ясно, кто и какимъ образомъ произвелъ на домной эту операцію. Въ первые же дни я внесъ свое оживленіе и въ общество моихъ новыхъ знакомыхъ. Едва ли эхо старой „каплицы“ повторяло когда-нибудь такіе громкіе возгласы, какъ въ это время, когда я старался расшевелить и завлечь въ свои игры Валека и Марусю. Однако, это удавалось плохо. Валекъ серьезно смотрѣлъ на меня и на дѣвочку и разъ, когда я заставлялъ ее бѣгать со мной взапуски, онъ сказалъ:

— Нѣтъ, она сейчасъ заплачетъ.

Дѣйствительно, когда я растормошилъ ее и заставилъ бѣжать, Маруся, заслышавъ мои шаги за собой, вдругъ повернулась ко мнѣ, поднявъ ручонки надъ головой, точно для защиты, посмотрѣла на меня безпомощнымъ взглядомъ захлопнутой пташки и громко заплакала. Я совсѣмъ растерялся.

— Вотъ видишь, — сказалъ Валекъ, — она не любитъ играть.

Онъ усадилъ ее на траву, нарвалъ цвѣтовъ и кинулъ ей; она перестала плакать и тихо перебирала растенія, что-то говорила, обращаясь къ золотистымъ лютикамъ, и подносила къ губамъ синіе колокольчики. Я тоже присмирѣлъ и легъ рядомъ съ Валекомъ около дѣвочки.

— Отчего она такая?—спросилъ я, наконецъ, указывая глазами на Марусю.

—Невеселая?—переспросилъ Валекъ и затѣмъ сказалъ тономъ совершенно убѣжденнаго человѣка:—а это, видишь ли, отъ сѣраго камня...

— Да-а,—повторила дѣвочка, точно слабое эхо,—это отъ сѣраго камня...

— Отъ какого сѣраго камня?—переспросилъ я, не понимая.

— Сѣрый камень высосалъ изъ нея жизнь,—пояснилъ опять Валекъ, попрежнему смотря на небо.—Такъ говоритъ Тыбурцій... Тыбурцій хорошо знаетъ.

— Да-а,—опять повторила тихимъ эхомъ дѣвочка,—Тыбурцій все знаетъ.

Я ничего не понималъ въ этихъ загадочныхъ словахъ, которыя Валекъ повторялъ за Тыбурціемъ; однако, аргументъ, что Тыбурцій все знаетъ, произвелъ и на меня свое дѣйствіе. Я приподнялся на локтѣ и взглянулъ на Марусю. Она сидѣла въ томъ же положеніи, въ какомъ усадилъ ее Валекъ, и все такъ же перебирала цвѣты; движенія ея тонкихъ рукъ были медленны; глаза выдѣлялись глубокой синевой на блѣдномъ лицѣ; длинныя рѣсницы были опущены. При взглядѣ на эту крохотную грустную фигурку мнѣ стало ясно, что въ словахъ Тыбурція, хотя я и не понималъ ихъ значенія, заключается горькая правда. Несомнѣнно, кто-то высасываетъ жизнь изъ этой странной дѣвочки, которая плачетъ тогда, когда другія на ея мѣстѣ смѣются. Но какъ же можетъ сдѣлать это сѣрый камень?

Это было для меня загадкой, страшнѣе всѣхъ призраковъ стараго замка. Какъ не ужасны были турки, томившіеся подъ землею, какъ ни грозенъ старый графъ, усмирявшій ихъ въ бурныя ночи, но всѣ они отзывались фантастическими ужасами старой сказки. А здѣсь что-то невѣдомо-страшное было воочію. Что-то безформенное, неумолимое, твердое и жестокое, какъ камень, склонялось надъ маленькой головкой, высасывая изъ нея румянецъ,

блескъ глазъ и живость движеній. „Должно быть, это бываетъ по ночамъ“,—думалъ я и чувство щемящаго до боли сожалѣнія сжимало мнѣ сердце.

Подъ вліяніемъ этого чувства я тоже умѣрилъ свою рѣзвость. Примѣняясь къ тихой солидности нашей дамы, оба мы съ Валекомъ, усадивъ ее гдѣ-нибудь на травѣ, собирали для нея цвѣты, разноцвѣтные камешки, ловили бабочекъ, иногда дѣлали изъ кирпичей ловушки для воробьевъ. Иногда же, растянувшись около нея на травѣ, смотрѣли въ небо, какъ плывутъ облака высоко надъ лохматою крышей старой „каплицы“, разсказывали Марусѣ сказки или бесѣдовали другъ съ другомъ.

Эти бесѣды съ каждымъ днемъ все больше закрѣпляли нашу дружбу съ Валекомъ, которая расла, несмотря на рѣзкую противуположность нашихъ характеровъ. Моей порывистой рѣзвости онъ противупоставлялъ грустную солидность и внушалъ мнѣ почтеніе своей авторитетностью и независимымъ тономъ, съ какимъ отзывался о старшихъ. Кромѣ того, онъ часто сообщалъ мнѣ много новаго, о чемъ я раньше и не думалъ. Слыша, какъ онъ отзывается о Тыбурціѣ, точно о товарищѣ, я спросилъ:

— Тыбурцій тебѣ отецъ?

— Должно быть, отецъ,—отвѣтилъ онъ задумчиво, какъ будто этотъ вопросъ не приходилъ ему въ голову.

— Онъ тебя любитъ?

— Да, любитъ,—сказалъ онъ уже гораздо увѣреннѣе.— Онъ постоянно обо мнѣ заботится и, знаешь, иногда онъ цѣлуетъ меня и плачетъ...

— И меня любитъ, и тоже плачетъ,—прибавила Маруся съ выраженіемъ дѣтской гордости.

— А меня отецъ не любитъ,—сказалъ я грустно.—Онъ никогда не цѣловалъ меня... онъ нехорошій.

— Неправда, неправда!—возразилъ Валекъ,—ты не понимаешь. Тыбурцій лучше знаетъ. Онъ говоритъ, что судья самый лучшій человѣкъ въ городѣ и что городу давно бы уже надо провалиться, если бы не твой отецъ, да еще попъ,

котораго недавно посадили въ монастырь, да еврейскій раввинъ. Вотъ изъ-за нихъ троихъ...

— Что изъ-за нихъ?

— Городъ изъ-за нихъ еще не провалился. Такъ говоритъ Тыбурцій... потому что они еще за бѣдныхъ людей заступаются... А твой отецъ, знаешь... онъ засудилъ даже одного графа...

— Да, это правда... графъ очень сердился... я слышалъ.

— Ну, вотъ видишь! А, вѣдь, графа засудить не шутка!

— Почему?

— Почему?—переспросилъ Валекъ, нѣсколько озадаченный.—Потому что графъ не простой человѣкъ... Графъ дѣлаетъ, что хочетъ, и ѣздитъ въ каретѣ... и потомъ... у графа деньги; онъ далъ бы другому судьѣ денегъ, и тотъ бы его не засудилъ, а засудилъ бы бѣднаго.

— Да, это правда; я слышалъ, какъ графъ кричалъ у насъ въ квартирѣ: „я васъ всѣхъ могу купить и продать!"

— А судья что?

— А отецъ говоритъ ему: „подите отъ меня вонъ!"

— Ну, вотъ, вотъ! И Тыбурцій говоритъ, что онъ не побоится прогнать богатаго, а когда къ нему пришла старая Иваниха съ костылемъ, онъ велѣлъ принести ей стулъ. Вотъ онъ какой! Даже и Туркевичъ не дѣлаетъ никогда подъ его окнами скандаловъ.

Это была правда: Туркевичъ, во время своихъ обличительныхъ экскурсій, всегда молча проходилъ мимо нашихъ оконъ, иногда даже снимая шапку.

Все это заставило меня глубоко задуматься. Валекъ указалъ мнѣ моего отца съ такой стороны, съ какой мнѣ никогда не приходило въ голову взглянуть на него; слова Валека задѣли въ моемъ сердцѣ струну сыновней гордости; мнѣ было пріятно слушать похвалы моему отцу, высказываемыя отъ имени Тыбурція, который „все знаетъ;" но, вмѣстѣ съ тѣмъ, дрогнула въ моемъ сердцѣ и нота щемящей любви, смѣшанной съ горькимъ сознаніемъ, что никогда

этотъ человѣкъ не любилъ и не полюбитъ меня такъ, какъ Тыбурцій любитъ своихъ дѣтей.

VI.

Среди „сѣрыхъ камней.“

Прошло еще нѣсколько дней. Члены дурнаго общества перестали являться въ городѣ, и я напрасно шатался, скучая, по улицамъ, ожидая ихъ появленія, чтобы бѣжать на гору. Одинъ только „профессоръ“ прошелъ раза два своей сонной походкой, но ни Туркевича, ни Тыбурція не было видно. Я совсѣмъ соскучился, такъ какъ не видѣть Валека и Марусю стало уже для меня большимъ лишеніемъ. Но вотъ, когда я, однажды, шелъ съ опущенной головой по пыльной улицѣ, Валекъ вдругъ положилъ мнѣ на плечо руку.

— Отчего ты пересталъ къ намъ ходить?—спросилъ онъ.

— Я боялся... Вашихъ не видно въ городѣ.

— А-а! Я и не догадался сказать тебѣ: нашихъ нѣтъ, приходи... А я было подумалъ совсѣмъ другое.

— А что?

— Я подумалъ, что тебѣ ужь наскучило.

— Нѣтъ, нѣтъ!... Я, братъ, сейчасъ побѣгу,—заторопился я, —даже и яблоки со мною.

При упоминаніи о яблокахъ Валекъ быстро повернулся ко мнѣ, какъ будто хотѣлъ что-то сказать, но не сказалъ ничего и только посмотрѣлъ на меня страннымъ взглядомъ.

— Ничего, ничего!—отмахнулся онъ, видя, что я смотрю на него съ ожиданіемъ.—Ступай прямо на гору, а я тутъ зайду кое-куда... дѣло есть. Я тебя догоню на дорогѣ.

Я пошелъ тихо и часто оглядывался, ожидая, что Валекъ меня догонитъ; однако, я успѣлъ взойти на гору и подошелъ къ часовнѣ, а его все не было. Я остановился въ недоумѣніи: передо мной было только кладбище, пустынное и тихое, безъ малѣйшихъ признаковъ обитаемости; только воробьи чирикали на свободѣ, да густые кусты черему-

хи, жимолости и сирени, прижимаясь къ южной стѣнѣ часовни, о чемъ-то тихо шептались густо-разросшейся темной листвой.

Я оглянулся кругомъ. Куда же мнѣ теперь идти? Очевидно, надо дождаться Валека. А пока я сталъ ходить между могилами, присматриваясь къ нимъ отъ нечего дѣлать, и стараясь разобрать стертыя надписи на обросшихъ мхомъ надгробныхъ камняхъ. Шатаясь, такимъ образомъ, отъ могилы къ могилѣ, я наткнулся на полуразрушенный просторный склепъ. Крыша его была сброшена или сорвана непогодой и валялась тутъ же. Дверь была заколочена. Изъ любопытства, я приставилъ къ стѣнѣ старый крестъ и, взобравшись по немъ, заглянулъ внутрь. Гробница была пуста, только въ серединѣ пола была вдѣлана оконная рама со стеклами и сквозь эти стекла зіяла темная пустота подземелья.

Пока я разсматривалъ гробницу, удивляясь странному назначенію окна, на гору вбѣжалъ запыхавшійся и усталый Валекъ. Въ рукахъ у него была большая еврейская булка, за пазухой что-то оттопырилось, по лицу стекали капли пота.

— Ага!—крикнулъ онъ, замѣтивъ меня,—ты вотъ гдѣ! Если бы Тыбурцій тебя здѣсь увидѣлъ, то-то бы разсердился! Ну, да теперь ужь дѣлать нечего... Я знаю, ты хлопецъ хорошій и никому не разскажешь, какъ мы живемъ. Пойдемъ къ намъ!

— Гдѣ же это, далеко? спросилъ я.

— А вотъ увидишь. Ступай за мной.

Онъ раздвинулъ кусты жимолости и сирени и скрылся въ зелени, подъ стѣной часовни; я послѣдовалъ туда за нимъ и очутился на небольшой, плотно утоптанной площадкѣ, которая совершенно скрывалась въ зелени. Между стволами черемухъ я увидѣлъ въ землѣ довольно большое отверстіе, съ земляными ступенями, ведущими внизъ. Валекъ спустился туда, приглашая меня за собой, и черезъ нѣсколько секундъ мы оба очутились въ темнотѣ, подъ землею. Взявъ мою руку, Валекъ повелъ меня по какому-то узкому,

сырому коридору и, круто повернувъ вправо, мы вдругъ вошли въ просторное подземелье.

Я остановился у входа, пораженный невиданнымъ зрѣлищемъ. Двѣ струи свѣта рѣзко лились сверху, выдѣляясь полосами на темномъ фонѣ подземелья; свѣтъ этотъ проходилъ въ два окна, одно изъ которыхъ я видѣлъ въ полу склепа, другое, подальше, очевидно, было пристроено такимъ же образомъ; лучи солнца проникали сюда не прямо, а прежде отражались отъ стѣнъ старыхъ гробницъ; они разливались въ сыромъ воздухѣ подземелья, падали на каменныя плиты пола, отражались и наполняли все подземелье тусклыми отблесками; стѣны тоже были сложены изъ камня; большія широкія колонны массивно вздымались снизу и, раскинувъ во всѣ стороны свои каменныя дуги, крѣпко смыкались вверху сводчатымъ потолкомъ. На полу, въ освѣщенныхъ пространствахъ, сидѣли двѣ фигуры. Старый профессоръ, склонивъ голову и что-то бормоча про себя, ковырялъ иголкой въ своихъ лохмотьяхъ. Онъ не поднялъ даже головы, когда мы вошли въ подземелье, и если бы не легкія движенія руки, то эту сѣрую фигуру можно было бы принять за фантастическое каменное изваяніе.

Подъ другимъ окномъ сидѣла съ кучкой цвѣтовъ, перебирая ихъ по своему обыкновенію, Маруся. Струя свѣта падала на ея бѣлокурую головку, заливала ее всю, но несмотря на это, она какъ-то слабо выдѣлялась на фонѣ сѣраго камня страннымъ и маленькимъ туманнымъ пятнышкомъ, которое, казалось, вотъ-вотъ расплывется и исчезнетъ. Когда тамъ, вверху, надъ землей, пробѣгали тучи, затѣняя солнечный свѣтъ, стѣны подземелья тонули совсѣмъ во мракѣ, какъ будто раздвигались, уходили куда-то, а потомъ опять выдѣлялись жесткими и холодными камнями, крѣпко смыкаясь нерасторжимыми объятіями надъ крохотной фигуркой дѣвочки. Я поневолѣ вспомнилъ слова Валека о „сѣромъ камнѣ“, высасывавшемъ изъ Маруси ея веселье, и чувство суевѣрнаго страха закралось въ мое сердце; мнѣ казалось, что я ощущаю на ней и на себѣ какой-то невидимый, но-

ужасный каменный взглядъ, пристальный и жадный. Мнѣ казалось, что это подземелье чутко сторожитъ свою жертву.

— Валекъ!—тихо обрадовалась Маруся, увидѣвъ брата. Когда же она замѣтила меня, въ ея глазахъ блеснула слабая искорка.

Я отдалъ ей принесенныя съ собой яблоки, а Валекъ, разломивъ булку, часть подалъ ей, а другую снесъ профессору. Несчастный ученый равнодушно взялъ это приношеніе и началъ жевать, не отрываясь отъ своего занятія. Я переминался и ежился, чувствуя себя какъ будто связаннымъ, подъ гнетущими „взглядами" сѣраго камня.

— Уйдемъ... уйдемъ отсюда,—дернулъ я Валека.—Уведи ее...

— Пойдемъ, Маруся, наверхъ,—позвалъ Валекъ сестру.

И мы втроемъ поднялись изъ подземелья, но и здѣсь, наверху, меня не оставляло ощущеніе какой-то напряженной неловкости. Валекъ былъ грустнѣе и молчаливѣе обыкновеннаго.

— Ты въ городѣ остался затѣмъ, чтобы купить булокъ?—спросилъ я у него.

— Купить?—усмѣхнулся Валекъ.—Откуда же у меня деньги?

— Такъ какъ же?... Ты выпросилъ?

— Да, выпросишь!... Кто же мнѣ дастъ?... Нѣтъ, братъ! Я стянулъ ихъ съ лотка еврейки Суры, на базарѣ. Она не замѣтила...

Онъ сказалъ это обыкновеннымъ тономъ, лежа въ растяжку съ заложенными подъ голову руками. Я приподнялся на локтѣ и посмотрѣлъ на него.

— Ты, значитъ, укралъ?

— Ну, да!

Я опять откинулся на траву и съ минуту мы пролежали молча.

— Воровать нехорошо,—проговорилъ я затѣмъ въ грустномъ раздумьи.

— Наши всѣ ушли... Маруся плакала, потому что она была голодна...

— Да!... голодна!—съ жалобнымъ простодушіемъ повторила дѣвочка.

Я не зналъ еще, что такое голодъ, но при послѣднихъ словахъ дѣвочки у меня что-то повернулось въ груди и я посмотрѣлъ на своихъ друзей, точно увидѣлъ ихъ впервые. Валекъ, попрежнему, лежалъ на травѣ и задумчиво слѣдилъ за парившимъ въ небѣ ястребомъ; теперь онъ не казался уже мнѣ такимъ авторитетнымъ, а при взглядѣ на Марусю, державшую обѣими руками кусокъ булки, у меня заныло сердце.

— Почему же,—проговорилъ я съ усиліемъ,—почему ты не сказалъ объ этомъ мнѣ?

— Я и хотѣлъ сказать, а потомъ раздумалъ; вѣдь, у себя своихъ денегъ нѣтъ.

— Ну, такъ что же? Я взялъ бы булокъ изъ дому.

— Какъ?... потихоньку?...

— Д-да.

— Значитъ, и ты бы тоже укралъ...

— Я... у своего отца.

— Это еще хуже!—съ увѣренностью сказалъ Валекъ.— Я никогда не ворую у своего отца...

— Ну, такъ я попросилъ бы... мнѣ бы дали...

— Ну, можетъ быть, и дали бы одинъ разъ... гдѣ же напастись на всѣхъ нищихъ?

— А вы развѣ... нищіе?—спросилъ я упавшимъ голосомъ.

— Нищіе! угрюмо отрѣзалъ Валекъ.

Я замолчалъ и черезъ нѣсколько минутъ сталъ прощаться.

— Ты уже уходишь?—спросилъ Валекъ.

— Да, ухожу.

Я уходилъ потому, что не могъ уже въ этотъ день играть съ моими друзьями, попрежнему, безмятежно. Чистая дѣтская привязанность моя какъ-то замутилась; хотя лю-

бовь моя къ Валеку и Марусѣ не стала слабѣе, но къ ней примѣшалась острая струя сожалѣнія, доходившая до жгучей сердечной боли. Дома я рано легъ въ свою постель, потому что не зналъ, куда уложить новое болѣзненное чувство, переполнявшее душу. Уткнувшись въ подушку, я горько плакалъ, пока благодѣтельный сонъ не заглушилъ своимъ вѣяніемъ моего глубокаго горя.

VII.

На сцену является панъ Тыбурцій.

— Здравствуй! А ужь я думалъ, ты не придешь болѣе,— такъ встрѣтилъ меня Валекъ, когда я на слѣдующій день опять явился на гору.

Я понялъ, почему онъ сказалъ это.

— Нѣтъ, я... я всегда буду ходить къ вамъ,—отвѣтилъ я рѣшительно, чтобы разъ навсегда покончить съ этимъ вопросомъ.

Валекъ замѣтно повеселѣлъ при этомъ и оба мы почувствовали себя свободнѣе.

— Ну, что? Гдѣ же ваши? - спросилъ я.—Все еще не вернулись?

— Нѣтъ еще. Чортъ ихъ знаетъ, гдѣ они пропадаютъ!

И мы весело принялись за сооруженіе хитроумной ловушки для воробьевъ, для которой я принесъ съ собой нитокъ. Нитку мы дали въ руки Марусѣ, и когда неосторожный воробей, привлеченный зерномъ, безпечно заскакивалъ въ западню, Маруся дергала нитку и крышка захлопывала птичку, которую мы затѣмъ отпускали.

Между тѣмъ, около полудня небо насупилось, надвинулась темная туча и подъ веселые раскаты грома зашумѣлъ ливень. Сначала мнѣ очень не хотѣлось спускаться въ подземелье, но потомъ, подумавъ, что, вѣдь, Валекъ и Маруся живутъ тамъ постоянно, я побѣдилъ непріятное ощущеніе и пошелъ туда вмѣстѣ съ ними. Въ подземельи было темно и тихо, но сверху слышно было, какъ пере-

катывался гулкій грохотъ грозы, точно кто ѣздилъ тамъ въ громадной телѣгѣ по гигантски-сложенной мостовой. Черезъ нѣсколько минутъ я освоился съ подземельемъ и мы весело прислушивались, какъ земля принимала широкіе потоки ливня; гулъ, всплески и частые раскаты настраивали наши нервы, вызывали оживленіе, требовавшее исхода.

— Давайте играть въ жмурки,—предложилъ я.

Мнѣ завязали глаза; Маруся звенѣла слабыми переливами своего жалкаго смѣха и шлепала по каменному полу непроворными ножонками, а я дѣлалъ видъ, что не могу поймать ее, какъ вдругъ я наткнулся на чью-то мокрую фигуру и въ ту же минуту почувствовалъ, что кто-то схватилъ меня за ногу. Сильная рука приподняла меня съ полу и я повисъ въ воздухѣ, внизъ головой. Повязка съ глазъ моихъ спала.

Тыбурцій, мокрый и сердитый, страшнѣе еще оттого, что я глядѣлъ на него снизу, держалъ меня за ногу и дико вращалъ зрачками.

— Это что еще? а?—строго спрашивалъ онъ, глядя на Валека.—Вы тутъ, я вижу, весело проводите время... Завели пріятную компанію.

— Пустите меня!—сказалъ я, удивляясь, что и въ такомъ необычномъ положеніи я, все-таки, могу говорить, но рука папа Тыбурція только еще сильнѣе сжала мою ногу.

— Responde! Отвѣтствуй!—грозно обратился онъ опять къ Валеку, который въ этомъ затруднительномъ случаѣ стоялъ, запихавъ въ ротъ два пальца, какъ бы въ доказательство того, что ему отвѣчать рѣшительно нечего.

Я замѣтилъ только, что онъ сочувственнымъ окомъ и съ большимъ участіемъ слѣдилъ за моей несчастной фигурой, качавшейся, подобно маятнику, въ пространствѣ.

Панъ Тыбурцій приподнялъ меня и взглянулъ въ лицо.

— Эге-ге! Панъ судья, если меня не обманываютъ глаза... Зачѣмъ это изволили пожаловать?

— Пусти!—проговорилъ я упрямо.—Сейчасъ отпусти!—

и при этомъ я сдѣлалъ инстинктивное движеніе, какъ бы собираясь топнуть ногою, но отъ этого моя фигура только забилась въ воздухѣ.

Тыбурцій захохоталъ.

— Ого-го! Панъ судья изволитъ сердиться... Ну, да ты еще меня не знаешь. Ego Тыбурцій sum. Я, вотъ, повѣшу тебя надъ огонькомъ и зажарю, какъ поросенка.

Я начиналъ думать, что дѣйствительно такова моя неизбѣжная участь, тѣмъ болѣе, что отчаянная фигура Валека какъ бы подтверждала мысль о возможности такого печальнаго исхода. Къ счастію, на выручку подоспѣла Маруся.

— Не бойся, Вася, не бойся,—ободрила она меня, подойдя къ самымъ ногамъ Тыбурція.—Онъ никогда не жаритъ мальчиковъ на огнѣ... Это неправда!

Тыбурцій быстрымъ движеніемъ повернулъ меня и поставилъ на ноги; при этомъ я чуть не упалъ, такъ какъ у меня закружилась голова, но онъ поддержалъ меня рукой и затѣмъ, сѣвъ на деревянный обрубокъ, поставилъ меня между колѣнъ.

— И какъ это ты сюда попалъ?—продолжалъ онъ допрашивать.- Давно ли?... Говори ты! обратился онъ къ Валеку, такъ какъ я ничего не отвѣтилъ.

— Давно,- отвѣтилъ тотъ.

— А какъ давно?

— Дней шесть.

Казалось, этотъ отвѣтъ доставилъ пану Тыбурцію нѣкоторое удовольствіе.

— Ого! шесть дней!- заговорилъ онъ, поворачивая меня лицомъ къ себѣ. Шесть дней много времени. И ты до сихъ поръ никому еще не разболталъ, куда ходишь?

— Никому.

— Правда?

— Никому,—повторилъ я.

— Bene!... похвально!... Можно разсчитывать, что не разболтаешь и впередъ. Впрочемъ, я и всегда считалъ те-

бя порядочнымъ малымъ, встрѣчая тебя на улицахъ. Настоящій „уличникъ,“ хотя и судья... А насъ судить будешь? Скажи-ка!

Онъ говорилъ довольно добродушно, но я, все-таки, чувствовалъ себя глубоко оскорбленнымъ, и потому отвѣтилъ довольно сердито:

— Я вовсе не судья. Я Вася.

— Одно другому не мѣшаетъ, и Вася тоже можетъ быть судьей, не теперь, такъ послѣ... Это ужь, братъ, такъ ведется изстари. Вотъ видишь ли, я Тыбурцій, а онъ Валекъ. Я нищій и онъ нищій. Я, если ужь говорить откровенно, краду и онъ будетъ красть. А твой отецъ меня судитъ... ну, и ты когда-нибудь будешь судить—вотъ его!

— Не буду судить Валека,—возразилъ я угрюмо.— Неправда!

— Онъ не будетъ,—вступилась и Маруся, съ полнымъ убѣжденіемъ отстраняя отъ меня столь ужасное подозрѣніе.

Дѣвочка довѣрчиво прижалась къ ногамъ этого урода, а онъ ласково гладилъ жилистой рукой ея бѣлокурые волосы.

— Ну, этого ты впередъ не говори, - сказалъ странный человѣкъ задумчиво, обращаясь ко мнѣ такимъ тономъ, точно онъ говорилъ со взрослымъ.—Не говори, amice... Эта исторія ведется изстари, всякому свое, suum quique, каждый идетъ своей дорожкой... и кто знаетъ, можетъ быть это и хорошо, что твоя дорога пролегла черезъ нашу. Для тебя хорошо, amice... потому что имѣть въ груди кусочекъ человѣческаго сердца, вмѣсто холоднаго камня... понимаешь?...

Я не понималъ ничего, но все же впился глазами въ лицо страннаго человѣка; глаза пана Тыбурція пристально смотрѣли въ мои, и въ нихъ смутно мерцало что-то, какъ будто проникавшее въ мою душу.

— Не понимаешь, конечно, потому что ты еще малецъ... поэтому скажу тебѣ кратко, а ты когда-нибудь и вспомнишь слова философа Тыбурція: если когда-нибудь придется тебѣ

судить вотъ его, то вспомни, что еще въ то время, когда вы оба были дураки и играли вмѣстѣ,—что уже тогда ты шелъ по дорогѣ, по которой ходятъ въ штанахъ и съ хорошимъ запасомъ провизіи, а онъ бѣжалъ по своей оборванцемъ-безштанникомъ и съ пустымъ брюхомъ... Впрочемъ, пока еще это случится,—заговорилъ онъ, рѣзко измѣнивъ тонъ,—запомни еще хорошенько вотъ что: если ты проболтаешься своему судьѣ или хоть птицѣ, которая пролетитъ мимо тебя въ полѣ, о томъ, что́ ты здѣсь видѣлъ, то не будь я Тыбурцій Драбъ, если я тебя не повѣшу вотъ въ этомъ каминѣ за ноги и не сдѣлаю изъ тебя копченаго окорока. Это ты, надѣюсь, понялъ?

— Я не скажу никому... я... Можно мнѣ опять придти?

— Приходи, разрѣшаю... Sub conditionem... Впрочемъ, ты еще глупъ и латыни не понимаешь. Я уже сказалъ тебѣ насчетъ окорока. Помни!...

Онъ отпустилъ меня и самъ растянулся съ усталымъ видомъ на длинной лавкѣ, стоявшей около стѣнки.

— Возьми вонъ тамъ,—указалъ онъ Валеку на большую корзинку, которую, войдя, оставилъ у порога, — да разведи огонь. Мы будемъ сегодня варить обѣдъ.

Теперь это былъ уже не тотъ человѣкъ, что за минуту пугалъ меня, вращая зрачками, и не гаеръ, потѣшавшій публику изъ-за подачекъ. Онъ распоряжался какъ хозяинъ и глава семейства, вернувшійся съ работы и отдающій приказанія домочадцамъ.

Онъ казался сильно уставшимъ. Платье его было мокро отъ дождя, лицо тоже; волосы слиплись на лбу; во всей фигурѣ виднѣлось тяжелое утомленіе. Я въ первый разъ видѣлъ это выраженіе на лицѣ веселаго оратора городскихъ кабаковъ, и опять этотъ взглядъ за кулисы, на актера, изнеможенно отдыхавшаго послѣ тяжелой роли, которую онъ былъ вынужденъ разыгрывать на житейской сценѣ, какъ будто влилъ что-то жуткое въ мое сердце. Это было еще одно изъ тѣхъ откровеній, какими такъ щедро надѣляла меня старая уніатская „каплица.“

Мы съ Валекомъ живо принялись за работу. Валекъ зажегъ лучину и мы отправились съ нимъ въ темный корридоръ, примыкавшій къ подземелью. Тамъ, въ углу, были свалены куски полуистлѣвшаго дерева, обломки крестовъ, старыя доски: изъ этого запаса мы взяли нѣсколько кусковъ и, поставивъ ихъ въ каминъ, развели огонекъ. Затѣмъ мнѣ пришлось отступиться и Валекъ одинъ умѣлыми руками принялся за стряпню. Черезъ полчаса на каминѣ закипало уже въ горшкѣ какое-то варево, а въ ожиданіи, пока оно поспѣетъ, Валекъ поставилъ на трехногій, коекакъ сколоченный столикъ сковороду, на которой дымились куски жаренаго мяса.

Тыбурцій поднялся.

— Готово?—сказалъ онъ.—Ну, и отлично. Садись, малый, съ нами; ты заработалъ свой обѣдъ... Domine!—крикнулъ онъ затѣмъ, обращаясь къ профессору,—брось иголку, садись къ столу.

— Сейчасъ, — сказалъ тихимъ голосомъ профессоръ, удививъ меня этимъ сознательнымъ отвѣтомъ.

Впрочемъ, искра сознанія, вызванная голосомъ Тыбурція, не проявлялась ничѣмъ больше. Старикъ воткнулъ иголку въ лохмотья и равнодушно, съ тусклымъ взглядомъ, усѣлся на одномъ изъ деревянныхъ обрубковъ, замѣнявшихъ въ подземельи стулья.

Марусю Тыбурцій держалъ на рукахъ. Она и Валекъ ѣли съ жадностью, которая ясно показывала, что мясное блюдо было для нихъ невиданной роскошью; Маруся облизывала даже свои засаленные пальцы. Тыбурцій ѣлъ съ разстановкой и, повинуясь, повидимому, неодолимой потребности говорить, то и дѣло обращался къ профессору съ своей бесѣдой. Бѣдный ученый проявлялъ при этомъ удивительное вниманіе и, наклонивъ голову, выслушивалъ все съ такимъ разумнымъ видомъ, какъ будто онъ понималъ каждое слово. Иногда даже онъ выражалъ свое согласіе кивками головы и тихимъ мычаніемъ.

— Вотъ, domine, какъ немного нужно человѣку,—го-

ворилъ Тыбурцій.—Не правда ли? Вотъ мы сыты и теперь намъ остается только поблагодарить Бога и клеванскаго капеллана...

— Ага, ага!—поддакнулъ профессоръ.

— Ты это, domine, поддакиваешь, а самъ не понимаешь, причемъ тутъ клеванскій капелланъ... я, вѣдь, тебя знаю... А, между тѣмъ, не будь клеванскаго капеллана, у насъ не было бы жаркаго и еще кое-чего...

— Это онъ вамъ далъ?—спросилъ я.

— У этого малаго, domine, любознательный умъ,—продолжалъ Тыбурцій, попрежнему, обращаясь къ профессору.— Дѣйствительно, его священство далъ намъ все это, хотя мы у него и не просили и даже, быть можетъ, не только его лѣвая рука не знала, что̀ даетъ правая, но и обѣ руки не имѣли объ этомъ ни малѣйшаго понятія... Кушай, domine, кушай...

Изъ этой странной и запутанной рѣчи я понялъ только, что способъ пріобрѣтенія былъ не совсѣмъ обыкновенный, и не удержался, чтобы еще разъ не вставить вопроса:

— Вы это взяли... сами?

— Малый не лишенъ проницательности, —продолжалъ опять Тыбурцій попрежнему, жаль только, что онъ не видѣлъ капеллана; у капеллана брюхо какъ настоящая сороковая бочка, и, стало быть, объяденіе ему очень вредно. Между тѣмъ, мы всѣ, здѣсь находящіеся, страдаемъ скорѣе излишнею худобой, а потому нѣкоторое количество провизіи не можемъ считать для себя лишнемъ... Такъ ли я говорю, domine?

— Ага, ага!—задумчиво промычалъ опять профессоръ.

— Ну, вотъ! На этотъ разъ вы выразили свое мнѣніе очень удачно, а то я начиналъ уже думать, что у этого малаго умъ бойчѣе, чѣмъ у нѣкоторыхъ ученыхъ... Возвращаясь, однако, къ капеллану, я думаю, что добрый урокъ стоитъ платы, и, въ такомъ случаѣ, мы можемъ сказать, что купили у него провизію... если онъ послѣ этого сдѣлаетъ въ амбарѣ двери покрѣпче, то вотъ мы и квиты...

Впрочемъ,—повернулся онъ вдругъ ко мнѣ,—ты, все-таки, еще глупъ и многаго не понимаешь. А вотъ она понимаетъ: скажи, моя Маруся, хорошо ли я сдѣлалъ, что принесъ тебѣ жаркое?

— Хорошо! - отвѣтила дѣвочка, слегка сверкнувъ бирюзовыми глазками.—Маня была голодна.

Подъ вечеръ этого дня я съ отуманенной головой задумчиво возвращался къ себѣ. Страшныя рѣчи Тыбурція ни на одну минуту не поколебали во мнѣ убѣжденія, что „воровать не хорошо.“ Напротивъ, болѣзненное ощущеніе, которое я испытывалъ раньше, еще усилилось. Нищіе... воры... у нихъ нѣтъ дома!... Отъ окружающихъ я давно уже зналъ, что со всѣмъ этимъ соединяется презрѣніе. Я даже чувствовалъ, какъ изъ глубины души во мнѣ подымаестя вся горечь презрѣнія, но я инстинктивно защищалъ мою привязанность отъ этой горькой примѣси, не давая имъ слиться. Въ результатѣ смутнаго душевнаго процесса—сожалѣніе къ Валеку и Марусѣ усилилось и обострилось, но привязанность не исчезла. Формула „нехорошо воровать“ осталась неприкосновенной, но когда воображеніе рисовало мнѣ оживленное личико моей пріятельницы, облизывавшей свои засаленные пальцы, я радовался ея радостью и радостью Валека.

Въ темной аллейкѣ сада я нечаянно наткнулся на отца. Онъ, по обыкновенію, угрюмо ходилъ взадъ и впередъ съ обычнымъ страннымъ, какъ будто отуманеннымъ взглядомъ. Когда я очутился подлѣ него, онъ взялъ меня за плечо.

— Откуда это?

— Я... гулялъ...

Онъ внимально посмотрѣлъ на меня, хотѣлъ что-то сказать, но потомъ взглядъ его опять затуманился и, махнувъ рукой, онъ зашагалъ по аллеѣ. Мнѣ кажется, что я и тогда понималъ смыслъ этого жеста:

— А, все равно!... *Ея* уже нѣтъ!...

Я солгалъ чуть ли не первый разъ въ жизни.

Я всегда боялся отца, а теперь тѣмъ болѣе. Теперь я

носилъ въ себѣ цѣлый міръ смутныхъ вопросовъ и ощущеній. Могъ ли онъ понять меня? Могъ ли я въ чемъ-либо признаться ему, не измѣняя своимъ друзьямъ? Я дрожалъ при мысли, что онъ узнаетъ когда-либо о моемъ знакомствѣ съ „дурнымъ обществомъ“, но измѣнить этому обществу, измѣнить Валеку и Марусѣ я былъ не въ состояніи. Къ тому же, здѣсь было тоже нѣчто вродѣ „принципа“: если бы я измѣнилъ имъ, нарушивъ данное слово, то, безъ сомнѣнія, не могъ бы при встрѣчѣ поднять на нихъ глазъ отъ стыда.

VIII.

Осенью.

Близилась осень. Въ полѣ шла жатва, листья на деревьяхъ начали желтѣть. Вмѣстѣ съ тѣмъ, наша Маруся начала что-то прихварывать.

Она ни на что не жаловалась, только все худѣла; лицо ея все больше и больше блѣднѣло, глаза потемнѣли, стали больше, вѣки приподымались съ трудомъ.

Теперь я могъ приходить на гору, не стѣсняясь тѣмъ, что члены дурнаго общества бывали дома. Я совершенно свыкся съ ними и сталъ на горѣ своимъ человѣкомъ.

— Ты славный хлопецъ и когда-нибудь тоже будешь генераломъ!—говаривалъ Туркевичъ.

Темныя молодыя личности дѣлали мнѣ изъ вяза луки и самострѣлы; высокій штыкъ-юнкеръ съ краснымъ носомъ вертѣлъ меня на воздухѣ, какъ щепку, пріучая къ гимнастикѣ. Только профессоръ да Лавровскій какъ будто совершенно не замѣчали моего присутствія. Профессоръ, по всегдашнему, былъ погруженъ въ какія-то глубокія соображенія, а Лавровскій въ трезвомъ состояніи вообще избѣгалъ людскаго общества и жался по угламъ.

Всѣ эти люди помѣщались отдѣльно отъ Тыбурція, который занималъ „съ семействомъ“ описанное выше подземелье. Остальные члены дурнаго общества жили въ такомъ

же подземельи, побольше, которое отдѣлялось отъ перваго двумя узкими корридорами. Свѣту здѣсь было меньше, больше сырости и мрака. Вдоль стѣнъ кое-гдѣ стояли деревянные лавки и обрубки, замѣнявшіе стулья. Скамейки были завалены какими-то лохмотьями, замѣнявшими постели. Въ серединѣ, въ освѣщенномъ мѣстѣ, стоялъ верстакъ, на которомъ по временамъ панъ Тыбурцій или кто-либо изъ темныхъ личностей работали столярныя подѣлки; былъ среди дурнаго общества и сапожникъ, и корзинщикъ; но, кромѣ Тыбурція, всѣ остальные ремесленники были или диллетанты, или же какіе-нибудь заморыши, или люди, у которыхъ, какъ я замѣчалъ, слишкомъ сильно тряслись руки, чтобы работа могла идти успѣшно. Полъ этого подземелья былъ закиданъ стружками и всякими обрѣзками; всюду виднѣлись грязь и безпорядокъ, хотя по временамъ Тыбурцій за это сильно ругался и заставлялъ кого-либо изъ жильцовъ подмести и хоть сколько-нибудь убрать это мрачное жилье. Я не часто заходилъ сюда, такъ какъ не могъ привыкнуть къ затхлому воздуху, и, кромѣ того, въ трезвыя минуты здѣсь имѣлъ пребываніе мрачный Лавровскій. Онъ обыкновенно или сидѣлъ на лавочкѣ, спрятавъ лицо въ ладони и раскидавъ свои длинные волосы, или ходилъ изъ угла въ уголъ быстрыми шагами, Отъ этой фигуры вѣяло чѣмъ-то тяжелымъ и мрачнымъ, чего не выносили мои нервы. Но остальные сожители бѣдняги давно уже свыклись съ его странностями. Генералъ Туркевичъ заставлялъ его иногда переписывать набѣло сочиняемыя самимъ Туркевичемъ прошенія и кляузы для обывателей или же шуточные пасквили, которые потомъ развѣшивалъ на фонарныхъ столбахъ. Лавровскій покорно садился за столикъ въ комнатѣ Тыбурція и по цѣлымъ часамъ выводилъ прекраснымъ почеркомъ ровныя строчки. Раза два мнѣ довелось видѣть, какъ его, безчувственно-пьянаго, тащили сверху въ подземелье. Голова несчастнаго, свѣсившись, болталась изъ стороны въ сторону, ноги безсильно тащились и стучали по каменнымъ ступенькамъ, на лицѣ виднѣлось выраженіе страданія, по щекамъ текли

слезы. Мы съ Марусей, крѣпко прижавшись другъ къ другу, смотрѣли на эту сцену изъ дальняго угла; но Валекъ совершенно свободно шнырялъ между большими, подерживая то руку, то ногу, то голову безпомощнаго Лавровскаго.

Все, что меня забавляло и интересовало въ этихъ людяхъ, какъ балаганное представленіе на улицахъ, здѣсь, за кулисами, являлось въ своемъ настоящимъ, не прикрашенномъ видѣ и тяжело угнетало дѣтское сердце.

Тыбурцій пользовался здѣсь непререкаемымъ авторитетомъ. Онъ открылъ эти подземелья; онъ здѣсь распоряжался и всѣ его приказанія исполнялись. Вѣроятно, поэтому я не припомню ни одного случая, когда бы кто-либо изъ этихъ людей, несомнѣнно потерявшихъ человѣческій обликъ, обратился бы ко мнѣ съ какимъ-нибудь дурнымъ предложеніемъ. Теперь, умудренный прозаическимъ опытомъ жизни, я знаю, конечно, что тамъ былъ мелкій развратъ, грошевые пороки и гниль. Но когда эти люди и эти картины встають въ моей памяти, затянутые дымко прошедшаго, я вижу только черты тяжелаго трагизма, глубокаго горя и бѣдствій.

Дѣтство, юность! Это великіе источники идеализма!

Осень все больше вступала въ свои права. Небо все чаще заволакивалось тучками; окрестности тонули въ туманномъ сумракѣ; потоки дождя шумно лились на землю, отдаваясь однообразнымъ и грустнымъ гуломъ въ подземельяхъ.

Мнѣ стоило много труда урываться изъ дому въ такую погоду; впрочемъ, я только старался уйти незамѣченнымъ; когда же возвращался домой весь вымокшій, то самъ развѣшивалъ платье противъ камина и смиренно ложился въ постель, философски отмалчиваясь подъ цѣлымъ градомъ упрековъ, которые лились изъ устъ нянекъ и служанокъ.

Каждый разъ, придя къ своимъ друзьямъ, я замѣчаль, что Маруся все больше хирѣетъ. Теперь она совсѣмъ уже не выходила на воздухъ, и сѣрый камень,—темное, молчаливое чудовище подземелья,—продолжалъ безъ перерывовъ свою ужасную работу, высасывая жизнь изъ маленькаго тѣльца. Дѣвочка теперь большую часть времени проводила въ посте-

ли, и мы съ Валекомъ истощали всѣ усилія, чтобы развлечь ее и позабавить, чтобы вызвать тихіе переливы ея слабаго смѣха.

Теперь, когда я окончательно сжился съ дурнымъ обществомъ, грустная улыбка Маруси стала мнѣ почти такъ же дорога, какъ улыбка сестры; но тутъ никто не ставилъ мнѣ вѣчно на видъ мою испорченность, тутъ не было ворчливой няньки, тутъ я былъ нуженъ, я чувствовалъ, что каждый разъ мое появленіе вызываетъ румянецъ оживленія на щекахъ дѣвочки. Валекъ обнималъ меня, какъ брата, и даже Тыбурцій по временамъ смотрѣлъ на насъ троихъ какими-то странными глазами, въ которыхъ что-то мерцало, точно слеза.

На время небо опять прояснилось; съ него сбѣжали послѣднія тучи и надъ просыхающей землей, въ послѣдній разъ передъ наступленіемъ зимы, засіяли солнечные дни. Мы каждый день выносили Марусю наверхъ, и здѣсь она какъ будто оживала; дѣвочка смотрѣла вокругъ широко раскрытыми глазами, на щекахъ ея загорался румянецъ; казалось, что вѣтеръ, обдававшій ее своими свѣжими, живительными взмахами, возвращалъ ей частицы жизни, похищенныя сѣрыми камнями подземелья. Но это продолжалось такъ недолго...

Между тѣмъ, надъ моей головой тоже стали собираться тучи.

Однажды, когда я, по обыкновенію, утромъ проходилъ по аллеямъ сада, я увидѣлъ въ одной изъ нихъ отца, а рядомъ стараго Януша изъ замка. Старикъ подобострастно кланялся и что-то говорилъ, а отецъ стоялъ съ угрюмымъ видомъ и на лбу его рѣзко обозначилась складка нетерпѣливаго гнѣва. Наконецъ, онъ протянулъ руку, какъ бы отстраняя Януша съ своей дороги, и сказалъ:

— Уходите! Вы просто старый сплетникъ!

Старикъ какъ-то заморгалъ и, держа шапку въ рукахъ, опять забѣжалъ впередъ и загородилъ отцу дорогу. Глаза отца сверкнули гнѣвомъ. Янушъ говорилъ тихо и словъ его мнѣ не было слышно, зато отрывистыя фразы отца доносились совершенно явственно, падая точно удары хлыста:

— Не вѣрю ни одному слову... Что вамъ надо отъ этихъ людей? Гдѣ же доказательства?.. Словесныхъ доносовъ я не слушаю, а письменный вы обязаны доказать... Молчать! Это уже мое дѣло!... Не желаю и слушать!

Наконецъ, онъ такъ рѣшительно отстранилъ Януша, что тотъ не посмѣлъ болѣе надоѣдать ему; отецъ повернулъ въ боковую аллею, а я побѣжалъ къ калиткѣ.

Я сильно не долюбливалъ стараго филина изъ замка и теперь сердце мое дрогнуло предчувствіемъ. Я понялъ, что подслушанный мною разговоръ относился къ моимъ друзьямъ и, быть можетъ, также ко мнѣ.

Тыбурцій, которому я разсказалъ объ этомъ случаѣ, скорчилъ ужасную гримасу:

— У-уфъ, малый!... Какая это непріятная новость!... О, проклятая старая лисица!

— Отецъ его прогналъ,—замѣтилъ я, въ видѣ утѣшенія.

— Твой отецъ, малый, самый лучшій изъ всѣхъ судей, начиная съ Соломона... Однако, знаешь ли ты, что такое curriculum vitae? Не знаешь, конечно. Ну, а формулярный списокъ знаешь? Ну, вотъ видишь ли: curriculum vitae это есть формулярный списокъ человѣка, не служившаго въ уѣздномъ судѣ, и если только старый сычъ кое-что пронюхалъ и сможетъ доставить твоему отцу мой списокъ, то... ахъ, клянусь Богородицей, не желалъ бы я попасть къ судьѣ въ лапы...

— Развѣ онъ злой?—спросилъ я, вспомнивъ отзывы Валека.

Нѣтъ, нѣтъ, малый! Храни тебя Богъ подумать это объ отцѣ. У твоего отца есть сердце; быть можетъ, онъ уже и теперь знаетъ все, что можетъ сказать ему Янушъ, но онъ молчитъ... онъ не считаетъ нужнымъ травить стараго, беззубаго звѣря въ его послѣдней берлогѣ... Но, малый, какъ бы тебѣ объяснить это?... Твой отецъ служитъ господину, котораго имя—законъ. У него есть глаза и сердце только до тѣхъ поръ, пока законъ спитъ себѣ на полкахъ; когда же этотъ господинъ сойдетъ оттуда и скажетъ

твоему отцу: „а ну-ка, судья, не взяться ли намъ за Тыбурція Драба или какъ тамъ его зовутъ?“ съ этого момента судья тотчасъ запираетъ свое сердце на ключъ и тогда у судьи такія твердыя лапы, что скорѣе міръ повернется въ другую сторону, чѣмъ панъ Тыбурцій вывернется изъ его рукъ... Понимаешь ты, малый?... И за это я и всѣ еще больше уважаемъ твоего отца, потому что онъ вѣрный слуга своего господина, а такіе люди рѣдки. Будь у закона все такіе слуги, онъ могъ бы спать себѣ спокойно на своихъ полкахъ и никогда не просыпаться... Вся бѣда моя въ томъ, что у меня съ закономъ вышла когда-то, давно уже, ссора... ахъ, малый, очень крупная ссора!

Съ этими словами Тыбурцій всталъ, взялъ на руки Марусю и, отойдя съ нею въ дальній уголь, сталъ цѣловать ее, прижимаясь своей безобразной головой къ ея маленькой груди. А я остался на мѣстѣ и долго стоялъ въ одномъ положеніи, подъ впечатлѣніемъ странныхъ рѣчей страннаго человѣка. Несмотря на причудливые и непонятные обороты, я отлично схватилъ сущность того, что говорилъ объ отцѣ Тыбурцій, и фигура отца въ моемъ представленіи еще выросла, облеклась ореоломъ грозной, но симпатичной силы и даже какого-то величія. Но, вмѣстѣ съ этимъ чувствомъ, усиливалось и другое, горькое чувство... „Вотъ онъ какой,— думалось мнѣ,—но все же онъ меня не любитъ.“

IX.

Кукла.

Ясные дни миновали и Марусѣ опять стало хуже. На всѣ наши ухищренія. съ цѣлью занять ее, она смотрѣла равнодушно своими большими, потемнѣвшими и неподвижными глазами и мы давно уже не слышали ея смѣха. Я сталъ носить въ подземелье свои игрушки, но и онѣ развлекали дѣвочку только на короткое время. Тогда я рѣшился обратиться къ своей сестрѣ Сонѣ.

У Сони была большая кукла съ ярко раскрашеннымъ лицомъ и роскошными льняными волосами,—подарокъ покойной матери. На эту куклу я возлагалъ большія надежды, и потому, отозвавъ сестру въ боковую аллейку сада, попросилъ дать мнѣ ее на время. Я такъ убѣдительно просилъ ее объ этомъ, такъ живо описалъ ей бѣдную больную дѣвочку, у которой никогда не было своихъ игрушекъ, что Соня, которая сначала только прижимала куклу къ себѣ, отдала мнѣ ее и обѣщала въ теченіе двухъ-трехъ дней играть другими игрушками, ничего не упоминая о куклѣ.

Дѣйствіе этой нарядной фаянсовой барышни на нашу больную превзошло всѣ мои ожиданія. Маруся, которая увядала, какъ цвѣтокъ осенью, казалось, вдругъ опять ожила. Она такъ крѣпко меня обнимала, такъ звонко смѣялась, разговаривая съ своей новой знакомой... Маленькая кукла сдѣлала почти чудо: Маруся, давно уже не сходившая съ постели, стала ходить, водя за собой свою бѣлокурую дочку, и по временамъ бѣгала даже, попрежнему, шлепая по полу слабыми ногами.

За то мнѣ эта кукла доставила очень много тревожныхъ минутъ. Прежде всего, когда я несъ ее за пазухой, направляясь съ нею на гору, въ дорогѣ мнѣ попался старый Янушъ, который долго провожалъ меня глазами и качалъ головой. Потомъ, дня черезъ два, старушка-нянька замѣтила пропажу и стала совзться по угламъ, вездѣ разыскивая куклу. Соня старалась унять ее, но своими наивными увѣреніями, что ей кукла не нужна, что кукла ушла гулять и скоро вернется, только вызывала недоумѣніе служанокъ и возбуждала подозрѣніе, что тутъ не простая пропажа. Отецъ ничего еще не зналъ, но къ нему опять приходилъ Янушъ и былъ прогнанъ на этотъ разъ съ еще бо́льшимъ гнѣвомъ; однако, въ тотъ же день отецъ остановилъ меня на пути къ садовой калиткѣ и велѣлъ остаться дома. На слѣдующій день повторилось то же, и только черезъ четыре дня я всталъ рано утромъ и махнулъ черезъ заборъ, пока отецъ еще спалъ.

На горѣ дѣла опять были плохи. Маруся опять слегла и ей стало еще хуже: лицо ея горѣло страннымъ румянцемъ, бѣлокурые волосы раскидались по подушкѣ; она никого не узнавала. Рядомъ съ ней лежала злополучная кукла, съ розовыми щеками и глупыми блестящими глазами.

Я сообщилъ Валеку свои опасенія, и мы рѣшили, что куклу необходимо унести обратно, тѣмъ болѣе, что Маруся этого и не замѣтитъ. Но мы ошиблись: какъ только я вынулъ куклу изъ рукъ лежавшей въ забытьи дѣвочки, она открыла глаза, посмотрѣла передъ собой смутнымъ взглядомъ, какъ будто не видя меня, не сознавая, что́ съ ней происходитъ, и вдругъ заплакала тихо, тихо, но, вмѣстѣ съ тѣмъ, такъ жалобно, и въ исхудаломъ лицѣ, подъ покровомъ бреда, мелькнуло выраженіе такого глубокаго горя, что я тотчасъ же съ испугомъ положилъ куклу на прежнее мѣсто. Дѣвочка улыбнулась, прижала куклу къ себѣ и успокоилась. Я понялъ, что хотѣлъ лишить моего маленькаго друга первой и послѣдней радости ея недолгой жизни.

Валекъ робко посмотрѣлъ на меня.

— Какъ же теперь будетъ?—спросилъ онъ грустно.

Тыбурцій, сидя на лавочкѣ съ печально понуренной головой, также смотрѣлъ на меня вопросительнымъ взглядомъ. Поэтому я постарался придать себѣ видъ, по возможности, безпечный и сказалъ:

— Ничего! Нянька, навѣрное, уже забыла.

Но старуха не забыла. Когда я на этотъ разъ возвращался домой, у калитки мнѣ опять попался Янушъ; Соню я засталъ съ заплаканными глазами, а нянька кинула на меня сердитый, подавляющій взглядъ и что то ворчала беззубымъ шамкавшимъ ртомъ.

Отецъ спросилъ у меня, куда я ходилъ, и, выслушавъ внимательно обычный отвѣтъ, ограничился тѣмъ, что повторилъ мнѣ приказъ ни подъ какимъ видомъ не отлучаться изъ дому безъ его позволенія. Приказъ былъ категориченъ и очень рѣшителенъ; ослушаться его я не посмѣлъ, но не рѣшался также и обратиться къ отцу за позволеніемъ.

Прошло четыре томительныхъ дня. Я грустно ходилъ по саду и съ тоской смотрѣлъ по направленію къ горѣ, ожидая, кромѣ того, грозы, которая собиралась надъ моей головой. Что будетъ—я не зналъ, но на сердцѣ у меня было тяжело. Меня въ жизнь никто еще не наказывалъ; отецъ не только не трогалъ меня пальцемъ, но я отъ него не слышалъ никогда ни одного рѣзкаго слова. Теперь меня томило тяжелое предчувствіе.

Наконецъ, меня позвали къ отцу, въ его кабинетъ. Я вошелъ и робко остановился у притолки. Въ окно заглядывало грустное осеннее солнце. Отецъ нѣкоторое время сидѣлъ въ своемъ креслѣ передъ портретомъ матери и не поварачивался ко мнѣ. Я слышалъ тревожный стукъ собственнаго сердца.

Наконецъ, онъ повернулся. Я поднялъ на него глаза и тотчасъ же ихъ опустилъ въ землю. Лицо отца показалось мнѣ страшнымъ. Прошло около полуминуты и въ теченіе этого времени я чувствовалъ на себѣ тяжелый и неподвижный, подавляющій взглядъ.

— Ты взялъ у сестры куклу?

Эти слова упали вдругъ на меня такъ отчетливо и рѣзко, что я вздрогнулъ.

— Да,—отвѣтилъ я тихо.

— А знаешь ты, что это подарокъ матери, которымъ ты долженъ бы дорожить, какъ святыней?... Ты укралъ ее?...

— Нѣтъ,—сказалъ я, подымая голову.

— Какъ нѣтъ?—вскрикнулъ вдругъ отецъ, отталкивая кресло.—Ты укралъ ее и снесъ... Кому ты снесъ ее?... Говори!

Онъ быстро подошелъ ко мнѣ и положилъ мнѣ на плечо тяжелую руку. Я съ усиліемъ поднялъ голову и взглянулъ вверхъ. Лицо отца было блѣдно. Складка боли, которая со смерти матери залегла у него между бровями, не разгладилась и теперь, но глаза горѣли мрачнымъ гнѣвомъ. Я весь съежился. Изъ этихъ глазъ, глазъ отца глянуло на меня, какъ мнѣ показалось, безуміе или ненависть.

— Ну, что-жь ты?... Говори! – и рука, державшая мое плечо, сжала его сильнѣе.

— Н-не скажу, отвѣтилъ я тихо.

— Нѣтъ!... скажешь!—отчеканилъ отецъ и въ голосѣ его зазвучала угроза.

— Не скажу, – прошепталъ я еще тише.

— Скажешь, скажешь!...

Онъ повторялъ это слово сдавленнымъ голосомъ, точно оно вырывалось у него съ болью и усиліемъ. Я чувствовалъ, какъ дрожала его рука, и, казалось, слышалъ даже клокотавшее въ груди его, бѣшенство. И я все ниже опускалъ голову, и слезы одна за другой капали изъ моихъ глазъ на полъ; но я все повторялъ едва слышно:

— Нѣтъ... не скажу... никогда, никогда не скажу...

Въ эту минуту во мнѣ сказался сынъ моего отца. Онъ не добился бы отъ меня иного отвѣта самыми страшными муками. Въ моей груди, на встрѣчу его угрозамъ, подымалось едва сознанное оскорбленное чувство покинутаго ребенка и какая-то жгучая любовь къ тѣмъ, чьей выдачи онъ у меня требовалъ.

Отецъ тяжело перевелъ духъ. Я съежился еще болѣе, горькія слезы жгли мои щеки. Я ждалъ.

Изобразить чувство, которое я испытывалъ въ то время, очень трудно. Я зналъ, что въ его груди кипитъ бѣшенство, что, быть можетъ, черезъ секунду мое тѣло забьется безпомощно въ его сильныхъ и изступленныхъ рукахъ. Что онъ со мной сдѣлаетъ?... швырнетъ... изломаетъ... но мнѣ теперь кажется, что я боялся не этого... Даже въ эту страшную минуту я любилъ этого человѣка, но, вмѣстѣ съ тѣмъ, инстиктивно чувствовалъ, что вотъ сейчасъ онъ бѣшенымъ насиліемъ разобьетъ мою любовь въ дребезги, что затѣмъ, пока я буду жить въ его рукахъ и послѣ, навсегда, навсегда въ моемъ сердцѣ вспыхнетъ та же пламенная ненависть, которая мелькнула для меня въ его мрачныхъ глазахъ.

— Эге-ге!—раздался вдругъ за открытымъ окномъ рѣзкій голосъ Тыбурція.—Я вижу,—продолжалъ Тыбурцій, вхо-

дя черезъ двѣ-три секунды въ комнату,—вижу моего молодаго друга въ затруднительномъ положеніи.

Отецъ встрѣтилъ его мрачнымъ, угрожающимъ взглядомъ, но Тыбурцій выдержалъ его спокойно. Онъ былъ серьезенъ, не кривлялся и глаза его глядѣли какъ-то особенно грустно.

— Панъ судья!—заговорилъ онъ мягко,—вы человѣкъ справедливый... отпустите ребенка. Малый былъ въ дурномъ обществѣ, но видитъ Богъ, онъ не сдѣлалъ дурнаго дѣла, и если его сердце лежитъ къ моимъ оборваннымъ бѣднягамъ, то, клянусь Богородицей, лучше велите меня повѣсить, но я не допущу, чтобы мальчикъ пострадалъ изъ-за этого. Вотъ твоя кукла, малый!...

Онъ развязалъ узелокъ и вынулъ оттуда куклу.

Рука отца, державшая мое плечо, разжалась. Въ лицѣ виднѣлось изумленіе.

— Что это значитъ?—спросилъ онъ, наконецъ.

— Отпустите мальчика,—повторилъ Тыбурцій, и его широкая ладонь любовно погладила мою опущенную голову.— Вы ничего не добьетесь отъ него угрозами, а, между тѣмъ, я охотно разскажу вамъ все, что вы желаете знать... Выйдемъ, панъ судья, въ другую комнату.

Я все еще стоялъ на томъ же мѣстѣ, когда дверь изъ кабинета отворилась и оба собесѣдники вышли оттуда. Я опять почувствовалъ на своей головѣ чью-то руку и вздрогнулъ. То была рука отца, нѣжно гладившаго мои волосы.

Тыбурцій взялъ меня на руки и посадилъ, въ присутствіи отца, къ себѣ на колѣна.

— Приходи къ намъ,—сказалъ онъ,—отецъ тебя отпуститъ попрощаться съ моей дѣвочкой. Она... она умерла.

Голосъ Тыбурція дрогнулъ, онъ странно заморгалъ глазами, но тотчасъ всталъ, поставилъ меня на полъ, выпрямился и быстро ушелъ изъ комнаты.

Я вопросительно поднялъ глаза на отца. Теперь передо мной стоялъ другой человѣкъ, но въ этомъ именно человѣкѣ я нашелъ что-то родное, чего тщетно искалъ въ немъ прежде. Онъ смотрѣлъ на меня обычнымъ своимъ, задум-

чивымъ взглядомъ, но теперь въ этомъ взглядѣ виднѣлся оттѣнокъ удивленія и какъ будто вопросъ. Казалось, и онъ только теперь сталъ узнавать во мнѣ знакомыя черты своего роднаго сына.

Я довѣрчиво взялъ его руку и сказалъ:

— Я, вѣдь, не укралъ... Соня сама дала мнѣ, на время...

— Д-да,—отвѣтилъ онъ задумчиво,—я знаю... Я виноватъ передъ тобою, мальчикъ, и ты постараешься когда-нибудь забыть это, не правда ли?

Я съ живостью схватилъ его руку и сталъ ее цѣловать. Я зналъ, что теперь никогда уже онъ не будетъ смотрѣть на меня тѣми страшными глазами, какими смотрѣлъ за нѣсколько минутъ передъ тѣмъ, и долго сдерживаемая любовь невозбранно хлынула цѣлымъ потокомъ. Теперь я уже его не боялся.

— Ты отпустишь меня теперь на гору?—спросилъ я, вспомнивъ вдругъ приглашеніе Тыбурція.

— Д-да... Ступай, ступай, мальчикъ, прощайся...—ласково проговорилъ онъ все еще съ тѣмъ же оттѣнкомъ недоумѣнія въ голосѣ.—Да, впрочемъ, постой... пожалуйста, мальчикъ, погоди немного.

Онъ ушелъ въ свою спальню и, черезъ минуту выйдя оттуда, сунулъ мнѣ въ руку нѣсколько бумажекъ.

— Передай это... Тыбурцію... Скажи, что я покорнѣйше прошу его... понимаешь?.. покорнѣйше прошу взять эти деньги... отъ тебя... Ты понялъ?... Да еще скажи,—добавилъ отецъ, какъ будто колеблясь,—скажи, что если онъ знаетъ одного тутъ... Ѳедоровича, то пусть скажетъ, что этому Ѳедоровичу лучше уйти изъ нашего города. Теперь ступай, мальчикъ, ступай скорѣе.

Я догналъ Тыбурція уже на горѣ и, запыхавшись, нескладно исполнилъ порученіе отца.

— Покорнѣйше проситъ... отецъ...—и я сталъ совать ему въ руку данныя отцомъ деньги.

Я не глядѣлъ ему въ лицо. Деньги онъ взялъ и мрач-

но выслушалъ дальнѣйшее порученіе относительно Ѳедоровича.

Въ подземельи, въ темномъ углу, на лавочкѣ, лежала Маруся. Слово смерть не имѣетъ еще полнаго значенія для дѣтскаго слуха, и горькія слезы только теперь, при видѣ этого безжизненнаго тѣла, сдавили мнѣ горло. Моя маленькая пріятельница лежала серьезная и грустная, съ печально вытянутымъ личикомъ. Закрытые глаза слегка ввалились и еще рѣзче оттѣнились синевой. Ротикъ немного раскрылся, съ выраженіемъ дѣтской печали. Маруся какъ будто отвѣчала этой гримаской на наши слезы.

Профессоръ стоялъ у изголовья и безучастно качалъ головою. Штыкъ-юнкеръ стучалъ въ углу топоромъ, готовя, съ помощью нѣсколькихъ темныхъ личностей, гробикъ изъ старыхъ досокъ, сорванныхъ съ крыши часовни. Лавровскій, трезвый и съ выраженіемъ полнаго сознанія, убиралъ Марусю собранными имъ самимъ осенними цвѣтами. Валекъ спалъ въ углу, вздрагивая сквозь сонъ всѣмъ тѣломъ и по временамъ нервно всхлипывая.

Заключеніе.

Вскорѣ послѣ описанныхъ событій члены дурнаго общества разсѣялись въ разныя стороны. Остался только профессоръ, попрежнему, до самой смерти слонявшійся по улицамъ города, да Туркевичъ, которому отецъ давалъ по временамъ кое-какую письменную работу. Я, съ своей стороны, пролилъ немало крови въ битвахъ съ еврейскими мальчиками, терзавшими профессора напоминаніемъ о рѣжущихъ и колющихъ орудіяхъ.

Штыкъ-юнкеръ темныя личности отправились куда-то искать счастія. Тыбурцій и Валекъ совершенно неожиданно исчезли, и никто не могъ сказать, куда они направились

теперь, какъ никто не зналъ, откуда они пришли въ нашъ городъ.

Старая часовня сильно пострадала отъ времени. Сначала у нея провалилась крыша, продавивъ потолокъ подземелья. Потомъ вокругъ часовни стали образовываться обвалы, и она стала еще мрачнѣе; еще громче завываютъ въ ней филины, а огни на могилахъ темными осенними ночами вспыхиваютъ синимъ, зловѣщимъ свѣтомъ.

Только одна могила, огороженная частоколомъ, каждую весну зеленѣла свѣжимъ дерномъ, пестрѣла цвѣтами.

Мы съ Соней, а иногда даже съ отцомъ, посѣщали эту могилу; мы любили сидѣть на ней въ тѣни смутно лепечущей березы, въ виду тихо сверкавшаго въ туманѣ города. Тутъ мы съ сестрой вмѣстѣ читали, думали, дѣлились своими первыми молодыми мыслями, первыми планами крылатой и честной юности.

Когда же пришло время и намъ оставить тихій родной городъ, здѣсь же, въ послѣдній день, мы оба, полные жизни и надежды, произносили надъ маленькой могилкой свои обѣты...

Конецъ.

Владимиръ Короленко.

СЛѢПИЯ МУЗИКАНТЪ

(СТУДИЯ)

ПРѢВЕЛЪ ОТЪ РУССКИ:

Ив. Д. Л.

СОФИЯ
Печатница Ив. П. Даскаловъ и С-ие
1893.

ГЛАВА I.

I.

Въ едно богато семейство въ югозападна Руссия се роди едно дѣте прѣзъ една тиха нощь. Младата майка лежеше тихо и неподвижно, но когато новороденото за пръвъ пжть заплака тихо и жалостно, тя почна да се прѣмѣта съ затворени очи въ постелята си. Нейнитѣ устни бъбрѣхж полегка и на блѣдното ѝ лице, съ мегки, почти дѣтински черти, се появи една гримаса отъ нетърпима болка, както у галено дѣте, което прѣтърпява неиспитана до тогасъ тжга.

Бабата се наведѣ надъ нейнитѣ устни, които тихо бъбрѣхж нѣщо-си.

— Защо . . . защо е то така? — питаше болната съвсѣмъ тихо.

Бабата не разбра питанието. Дѣтето повторно заплака. По лицето на болната прѣмина отражение отъ силно страдание, а отъ затворенитѣ ѝ очи се търкулна една едра сълза.

— Защо, защо? — както попрѣди питаше тя.

Този пжть бабата разбра питанието и спокойно отговори:

— Вие питате, защо плаче дѣтето?

Туй е тъй всѣкога, бждѣте спокойни.

Обаче майката не можеше да бжде спокойна. Тя се стрѣскваше при всѣки новъ плачъ на дѣтето и все питаше съ нетърпѣние:

— Защо . . . тъй . . . тъй страшно?

Бабата не виждаше нищо особено въ дѣтинския плачъ и, като си помисли, че майката говори като занесена, и навѣрно, тя бълнува, не обърщаше внимание на думитѣ ѝ и се захвана съ дѣтето.

Младата майка млъкна и само отъ врѣме на врѣме едно тежко страдание, което не можеше да си пробие пѫть на вънъ, нито съ движения, нито съ думи, истръгваше отъ нейнитѣ очи едри сълзи. Тѣ се прѣцеждахѫ прѣзъ чернитѣ ѝ гѫсти рѣсници и пълзѣхѫ по блѣднитѣ ѝ, като мрямoръ, бузи.

Може би, майчиното сърдце прѣдчувствуваше, че заедно съ новороденото дѣте се явила на свѣта, тъмна и безисходна тѫга, която е надвиснала надъ люлката, за да придружава новия животъ до самия гробъ.

Може би, впрочемъ, това да бѣше и истинско бълнуване. Както и да е, дѣтето се роди слѣпо.

II.

Отъ начало никой не забѣлѣзваше това. Момчето гледаше съ такъвъ неясенъ и неопрѣдѣленъ погледъ, съ какъвто всички новородени дѣца гледатъ до извѣстна възрасть. Днитѣ изминавахѫ, животътъ на новия човѣкъ се броеше вече на недѣли. Очитѣ му се изяснихѫ, отъ тѣхъ се отмахна мѫтнатаципица, зеницата (гледецътъ) поиспъкна. Но дѣтето не си обръщаше главата къмъ лѫчитѣ на свѣтлината, които проникнахѫ въ стаята заедно съ веселото чуруликание на птицитѣ и съ шумолението на зеленитѣ буки, които се люлѣехѫ прѣдъ самитѣ прозорци въ гѫстата селска градина. Майката, като се пооправи, първа съ безпокойствие забѣлѣза необикновеното изражение на дѣтинското лице, което си оставаше неподвижно и нѣкакъ си сериозно — не както у всичкитѣ дѣца.

Младата майка гледаше на хората като уплашена гърлица и ги питаше:

— Кажете ми, защо е то такъво?

— Какво? спокойно питахѫ по-далечнитѣ хора. — То не се различава въ нищо отъ другитѣ дѣца на сѫщата възрасть.

— Погледнѣте, какъ необикновено търси нѣщо съ рѫцѣтѣ си.

— Дѣтето не може още да координира движението на рѫцѣтѣ съ зрителнитѣ впечатлѣния, — отговаряше докторътъ.

— Ами защо пъкъ то гледа се въ една посока?... То... то е слѣпо! — изтръгна се изведнажъ отъ майчинитѣ гърди едно страшно прѣдчувствие, и никой не можеше да я успокои.

Докторътъ взѣ дѣтето въ ръцѣтѣ си, бърже го обърна къмъ свѣтлината и погледна въ очитѣ му. Той се понамръщи и като каза нѣколко успокоителни и тъмни фрази, отидѣ си съ обѣщание, че ще дойде подиръ два дена.

Майката плачеше и се тъгуваше, като застрѣлена птица, притисквайки дѣтето въ прѣгръдкитѣ си, при това неговитѣ очи гледахѫ съ оня сѫщия неподвиженъ и суровъ погледъ.

Докторътъ дѣйствително дойдѣ подиръ два дена, като бѣ взѣлъ съ себе и офталмоскопа. Той запали една свѣщь, приближаваше я и я отдалечаваше отъ окото на дѣтето, поглеждаше въ него и, най-послѣ каза навѫсено:

— За жалость, госпожо, вие не сте се излъгали.... момчето е наистина слѣпо и, при това, безъ всѣкаква надежда.

Майката изслуша това извѣстие съ спокойна скръбь.

— Азъ знаехъ това отдавна, проговори тя.

III.

Семейството, къмъ което принадлѣжеше слѣпото момче, не бѣше многобройно. Освенъ майката, която вече споменахме, то състоеше още и отъ бащата и отъ „дѣда Максима“, както го наричахѫ домашнитѣ му и чуждитѣ хора. Бащата не се отличаваше въ нищо отъ другитѣ селски богати землевладѣлци въ юго-западна Руссия; той бѣше добродушенъ, даже ако искате и добъръ, добрѣ нагледваше работницитѣ си и доста обичаше да прави и прѣправя воденици. Тази негова страсть му отнѣмаше всичкото врѣме и поради това гласътъ му се чуваше въ кѫщи само въ извѣстни, опрѣдѣлени часове прѣзъ дена: кѫдѣ обѣдъ, на заранъ, когато похапваше и при други подобни случаи. Тогава той всѣкога произнасяше неизмѣняемата фраза: „добрѣ ли ми си миличка?“ подиръ което сѣдваше на трапезата и вече за нищо не отваряше дума, само отъ врѣме на врѣме съобщаваше нѣщо за дѫбовитѣ оси и колела. Разбира се, че неговото мирно и просташко сѫществувание малко се отражаваше върху душевния строй на сина му.

Но за туй пъкъ „дѣдо Максимъ“ бѣше съвсѣмъ другъ човѣкъ. Прѣди десеть години „той“ бѣше извѣстенъ за най опасенъ човѣкъ не само въ околноститѣ на чифлика си, но и на контрактитѣ*) въ Киевъ. Всички се чудѣхѫ, какъ е възможно, щото отъ такъва една благородна фамилия, каквато е фамилията на госпожа Попелска, отъ рода на Яценка, да излѣзне такъвъ единъ ужасенъ човѣчецъ. Никой не знаеше, какъ трѣбва да се отнася съ него и какъ може да му угоди. На любезноститѣ на богаташитѣ той отговаряше дързостно, а на селенитѣ своеволно и така грубо, щото и най смирения отъ „Шляхтичитѣ“ би му отвърналъ съ плѣсница. Най-послѣ, за голѣма радость на всички благонамѣрени хора, дѣдо Максимъ силно се разсърди на Австрийцитѣ за нѣщо-си и тръгна за въ Италия; тамъ той се сдружи съ подобния нему непокоренъ и еретикъ Гарибалди, който споредъ расказването на господа земледѣлцитѣ, се побратимилъ съ дявола и за пара не гледалъ дори и „Папата“. Разбира се, че по този начинъ „дѣдо Максимъ“ за винаги погуби безпокойната си схизматическа душа; за туй пъкъ „Контрактитѣ“ минавахѫ съ по-малко скандали и много благородни майки прѣстанахѫ да се грижѫтъ за участьта на синоветѣ си.

Трѣбва и Австрийцитѣ да сѫ се разсърдили на „дѣда Максима“. Отъ врѣме на врѣме въ в. „Куриеръ“, най-любимия вѣстникъ на господа земледѣлцитѣ, споменаваше се въ реляций неговото име въ числото на рѣшителнитѣ Гарибалдови съучастници, до като единъ пѫть тѣ узнахѫ отъ сѫщия в. „Куриеръ“, че дѣдо Максимъ падналъ заедно съ коня си на бойното поле. Разяренитѣ Австрийци, които отдавна, очевидно, точехѫ зѫби на яростния волинецъ**) изсѣкли го на парчета, като зелье.

— Недобрѣ свърши живота си Максимъ, — си рекахѫ помежду си знатнитѣ и приписахѫ това на специалното покровителство на св. Петра за своя намѣстникъ (папата). Максима го считахѫ за умрѣлъ.

---

*) Контракти — мѣстно название на нѣкогашнитѣ прочути киевски панаири.

**) Човѣкъ отъ Волинската губерния.

Обаче, излѣзѣ на явѣ, че Австрийскитѣ сабли не могли да изгонятъ отъ Максима неговата упорита душа и тя си останала, макаръ и въ разнебитено тѣло. Гарибалдовитѣ съучастници изтръгнали отъ навалицата достойния си другаръ, проводили го нѣгдѣ въ болница и, ето ти, подиръ нѣколко години, неочаквано се появи Максимъ въ кѫщата на сестра си, гдѣто и остана да живѣе.

Сега вече той не мислѣше за дуели. Дѣсната му нога бѣше отсѣчена, за туй той ходѣше съ патерица, а лѣвата му рѫка бѣше поврѣдена и му служеше само малко-много да се опира на тояжката си. Изобщо той стана по-сериозенъ, по-тихъ, само отъ врѣме на врѣме острия му язикъ дѣйствуваше тъй сполучливо, както нѣкога саблята му. Той прѣстана да ходи на „Контрактитѣ“, редко излизаше и по-голѣмата часть отъ свободното си врѣме прѣкарваше въ библиотеката си съ четенпе на нѣкакви книги, за които никой нищо не знаеше съ исключение на априорното прѣдположение, че книгитѣ сѫ безбожни. Той тъй сѫщо пишеше по нѣщо, но понеже неговитѣ работи не се печатахѫ въ „Куриеръ“, то никой не имъ приписваше сериозно значение.

Въ туй врѣме, когато въ селската кѫща се яви и почнѫ да расте едно ново сѫщество, късо остриганитѣ коси на дѣда Максима взѣхѫ да побѣляватъ. Рамената му се поиздигнахѫ отъ постояния напоръ на патерицитѣ и тѣлото му прие квадратна форма. Необикновения изгледъ, начумеренитѣ вѣжди, тропотътъ на патерицитѣ и кълбата отъ тютюневия пушекъ, конто постоянно го обикаляхѫ, защото не изваждаше никога лулата отъ устата си, — всичко това плашеше чуждитѣ хора и само ближнитѣ на инвалида знаехѫ, че въ това нарѣзано тѣло тупа горещо и добро сърдце, а въ голѣмата му квадратна глава, покрита съ гѫста коса, работи неукротима мисъль.

Но даже и ближнитѣ хора не знаехѫ, съ какъвъ въпросъ е заета неговата мисъль. Тѣ виждахѫ само, че дѣдо Максимъ, обиколенъ отъ синъ димъ, съ мѫтенъ погледъ и начумерено събрани вѣжди, сѣди по нѣкога по цѣли часове на едно мѣсто. Между това, изуродования борецъ мислѣше, че животътъ е борба и, че въ него нѣма мѣсто за инвалидитѣ. Дохождаше му на умъ, че той за винаги е извадепъ отъ редоветѣ на

борбата и сега му прѣдстои съвсѣмъ друго нѣщо. Струваше му се, че той е рицаръ, когото животътъ е свалилъ отъ сѣдлото и го смазалъ. Не е ли малодушие да се виешъ въ праха подобно на единъ стъпканъ червей; не е ли малодушие да се хващашъ за стрѣмето на побѣдителя и да испросвашъ отъ него тия жалки дни, които ти оставатъ да доживѣешъ?

До като дѣдо Максимъ съ хладно мѫжество обсѫждаше тази гореща мисъль, като навождаше доводи pro и contra, прѣдъ очитѣ му почна да се мѣрка едно ново сѫщество, на което сѫдбата отредила да се яви на свѣта като инвалидъ. Отъ начало той не обрѫщаше внимание на слѣпото дѣте, но подирѣ той се заинтересува поради необикновеното сходство на своята сѫдба съ онази на момчето.

— Хмъ . . . да! — каза той веднажъ замислено, като поглеждаше напрѣки дѣтето, — туй дѣте е тъй сѫщо инвалидъ. Ако човѣкъ ни вземе и двамата въ едно, едва ли ще излѣзне отъ насъ единъ човѣчецъ както трѣбва.

Отъ тогава погледътъ му взѣ да се спира по-често и почесто върху дѣтето.

IV.

Дѣтето се родило слѣпо. Кой е виноватъ въ неговото нещастие? Никой! Тукъ не само, че нѣмаше нито диря отъ чията и да е „зла воля“, но даже и самата причина на нещастието е скрита нѣгдѣ въ дълбочината на таинственитѣ и сложни процеси на живота. Но при все това, всѣкога, когато майката поглеждаше слѣпото дѣтенце, нейното сърдце се свиваше отъ силна болка. Дѣйствително тя, като майка, страдаше въ този случай отъ недостатъка на нейния синъ и отъ мрачното прѣдчувствие за тежкото бѫдѫще, което очакваше нейното дѣте; но, освѣнъ тѣзи чувства, въ дълбочината на сърдцето ѝ гризѣше я тъй сѫщо съзнанието, че *причината* на нещастието лежи въ видъ на грозна *възможность* у родителитѣ, които му дали животъ . . . Това бѣше достатъчно, щото малкото дѣте съ красивитѣ си, но слѣпи очи да стане центръ въ семейството, безсъзнателенъ деспотъ, защото всичко въ кѫщи вървѣше по неговитѣ прищевки.

Кой знае, какво би станало подиръ врѣме отъ това дѣте, което бѣше прѣдрасположено къмъ злоба отъ самата сѫдба поради нещастието си и въ което всичко околно се стремѣше да развие егоизма, ако необикновената сѫдба и Австрийскитѣ сабли не бѣхѫ принудили дѣда Максима да остане да живѣе въ селото при сестра си.

Присѫтствието на слѣпото момче въ кѫщи, постепено и неусѣтно даваше друго направление на дѣятелната мисъль на осакатения борецъ. Той все така сѣдѣше по цѣли часове, като пушеше съ лулата си, но въ неговитѣ очи се забѣлѣзваше сега вмѣсто прѣдишната дълбока и тѫпа болка, замисленъ видъ на заинтересуванъ наблюдатель. И колкото повече се взираше дѣдо Максимъ, толкова по се набръчквахѫ гѫститѣ му вѣжди и все по-силно и по-силно пухтѣше съ чибучката си. Найпослѣ той се рѣши да се вмѣси въ работата:

— Това дѣте, — рече той, като испускаше кѫлбо слѣдъ кѫлбо димъ,—ще бѫде много по-нещастно отъ мене. По-добрѣ бѣше да не се родѣше.

Младата майка наведѣ главата си и една сълза капна на работата ѝ.

— Жестоко е да ми се напомнюва за това, Максиме! — Каза тя тихо, — да ми се напомнюва безъ цѣль!..

— Азъ говорѫ само истината, — отговори Максимъ. — Азъ нѣмамъ рѫцѣ и нозѣ, но имамъ очи. Малкия нѣма очи и съ врѣме нѣма да има нито рѫцѣ, нито нозѣ, нито воля...

— Защо?

— Разбери ме, Анно, — каза ѝ Максимъ по-мегко. — Азъ не бихъ се наелъ да ти говорѭ напраздно жестоки думи. Момчето има нѣжна, нервна организация. Не е още късно, за да се развиѭтъ въ него останалитѣ способности до такъва степень, щото това да може, макаръ и отъ части, да възнагради неговата слѣпота. Но за туй потрѣбни сѫ упражнения, а упражнението се прѣдизвиква само отъ необходимостьта. Глупавата грижа, която отстранява отъ него всѣка необходимость на усилия, убива въ дѣтето всичкитѣ възможности за да се развие у него единъ по всестраненъ животъ.

Майката бѣше умна и поради това разбра, какво искаше да каже Максимъ, и съумѣ да побѣди въ себе си непосрѣд-

ственния потикъ, който я караше да се притича като луда, при всѣки жалостенъ викъ на дѣтето. Подиръ нѣколко мѣсеца отъ този разговоръ, дѣтето свободно и бързо лазѣше по стаята, като устрѣмяваше слуха си къмъ всѣки звукъ, и съ една извънредна живость, която не се забѣлѣзва у другитѣ дѣца, пипаше всѣки единъ прѣдметъ, който му попадаше въ ржцѣтѣ.

V.

То скоро се научи да познава майка си по ходението, по шума на дрѣхитѣ й, и по нѣкакви си още, достжпни само нему и неуловими за другитѣ признаци. Колкото хора и да имаше въ стаята, както и да се размѣствахж тѣ, то винаги безпогрѣшно се опжтваше къмъ оная страна, гдѣто сѣдѣше майка му. Когато тя неочаквано го взимаше въ ржцѣтѣ си, то изъ единъ пжть узнаваше, че сѣди у майка си. Когато пъкъ го взимаше другъ нѣкой отъ домашнитѣ, то бърже почваше да пипа съ ржчичкитѣ си лицето на оногова, който го взимаше и по такъвъ начинъ, бърже узнаваше: дойката си, дѣда Максима и баща си. Но когато го взимаше другъ човѣкъ, тогава движението на малкитѣ ржцѣ ставаше по-бавно: момчето прѣдпазливо и внимателно бараше съ ржцѣтѣ си непознатото лице и неговия изгледъ ставаше по-внимателенъ; то като че ли се „заглеждаше“ съ краищата на пръститѣ си.

По своя темпераментъ то би било твърдѣ живо и подвижно дѣте: но мѣсецитѣ изминавахж, а слѣпотата налагаше своя печатъ все повече и повече върху темперамента на момчето, който туку що начеваше да се появява. Живостьта въ движенията полегка се губѣше; то начеваше да се скрива въ уединенитѣ жгли и сѣдѣше тамъ по цѣли часове мирно, съ застинали черти на лицето си, като да се услушваше къмъ нѣщо. Когато въ стаята биваше тихо и неговото внимание не се отвличаше отъ промѣняванието на разнитѣ звукове, дѣтето, се показваше, че мисли за нѣщо неразбрано — съ очуденъ видъ на красивото си лице — не както у другитѣ дѣца.

Дѣдо Максимъ улучи истината: тънката и богата нервна организация на момчето си взимаше своето и съ възприемчивостьта на пипанието и слуха, тя като че ли се стараеше да

допълни недостатъка на неговитѣ чувства. Всички се очудвахѫ на неговата чудна тънкость въ пипанието. По нѣкой пѫтъ, показваше се, че то усѣща цвѣтоветѣ: когато му попадахѫ въ рѫцѣтѣ ясно боядисани парчета то по-дълго врѣме задържаше на тѣхъ тънкитѣ си пръсти и неговото лице тогава изражаваше очудено внимание. Обаче подиръ врѣме взе да става ясно все повече и повече, че у него се развива главно слуха.

Въ кѫсо врѣме то можеше вече да различава стаитѣ по тѣхното ехо, различаваше вървежа на домашнитѣ, скърцанието на стола, когато сѣдаше уйча му — Максимъ, еднообразното шуршение на конеца въ майчинитѣ рѫцѣ, равномѣрното цакание на стѣнния часовникъ. По нѣкога то внимателно се услушваше, лазейки покрай стѣната, къмъ легкото и неусѣтно за другитѣ шумоление на мухата и, съ подигната рѫка вървѣше подиръ нея, която бѣгаше по стѣната. Когато уплашеното насѣкомо отлетваше отъ тамъ, по лицето на слѣпото момче се появяваше изражение отъ едно болѣзнено очудване. То не можеше да си обясни таинственото исчезвание на мухата. Но отпослѣ и въ такива случаи неговото лице запазваше едно изражение, отъ което се виждаше, че то разбира; то си обръщаше главата къмъ онази страна, кѫдѣто отлетваше мухата; изострения слухъ улавяше въ въздуха тънкия шумъ на крилата ѝ.

Всичко, което блѣстѣше, което се движеше и звучеше около него, проникваше въ малката глава на слѣпия, главно, въ форма на звукове, и въ тѣзи форми се группирахѫ неговитѣ прѣдставления. На неговото лице застиваше едно особено изражение и то такъво, съ каквото се характеризира напрѣгнатото внимание къмъ звуковетѣ: долната челюсть биваше малко растворена, вѣждитѣ се събирахѫ, главата се наклоняваше и се поподигваше напрѣдъ на тънката и продълговата шия; при това красивитѣ, но неподвижни очи придавахѫ на лицето на слѣпия единъ сериозенъ и трогателенъ изгледъ.

VI.

Втората зима за слѣпото момче бѣше на свършвание. На двора снѣгътъ начеваше да се топи, пролѣтнитѣ потоци шу-

мѣхѫ, и заедно съ туй се поправяше здравието на момчето, което прѣзъ зимата болѣдуваше и поради това не бѣше излизало на вънъ отъ стаята.

Извадихѫ вторитѣ прозорци и пролѣтьта нахлу въ стаята съ удвоена сила. Въ блѣстящитѣ отъ свѣтлината прозорци проникваше приятното пролѣтно слънце, клатѣхѫ се още голитѣ букови клоне, надалечъ се чернѣехѫ полетата, по които на нѣкои мѣста се простирахѫ бѣли и снѣжни пѣтна; на други мѣста зеленѣеше се едвамъ поникналата крѣхка трѣвица. Всички дишахѫ по свободно и по легко, и пролѣтьта испълваше всички съ нова и прѣсна жизнена сила.

За слѣпото момче тя се вмъкна въ стаята съ нейния само бързъ шумъ. То слушаше, какъ бѣгахѫ пролѣтнитѣ потоци, като че ли искаше единия да надпрѣвари другия, подскачахѫ по пѫтя си отъ камъкъ на камъкъ и проникваxѫ въ дълбочината на размекналата земя; клоноветѣ на букитѣ шумолѣхѫ, като се удряхѫ единъ съ други и чукахѫ съ легкитѣ си удари по прозорцитѣ. А бързата пролѣтна капка отъ провисналитѣ по стрѣхата мразулци, които бѣхѫ замръзнали отъ утрения студъ и сега растопени отъ слънцето, падаше на земята съ хиляди звънтящи удари. Тѣзи звукове влизахѫ въ стаята подобно на свѣтли и звънтящи камъчета на сипящия се пѣсъкъ. Отъ врѣме на врѣме прѣзъ този шумъ чувахѫ се кряканията на жеравитѣ отъ високо, тѣ постъпено утихвахѫ, като да се топѣхѫ и тѣ въ въздуха.

Тази природна живость караше слѣпото момче отново да се замислюва. То сбираше вѣждитѣ си, протягаше си шията и слушаше, а послѣ, като че ли развълнувано отъ неразбраната суета на звуковетѣ, простираше ржцѣтѣ къмъ майка си и силно притискаше главата си въ нейнитѣ гърди.

— Какво му е? — питаше майката себе си и другитѣ.

Дѣдо Максимъ наблюдаваше измѣнението на чертитѣ на момчето, безъ да може да си обясни неговото безпокойствие.

— То . . . не може да разбира, подсѣщаше се майката, като виждаше по лицето на сина си изражението отъ неразбраность и въпросъ.

Дѣйствително, момчето бѣше развълнувано и неспокойно;

то ту съ живость улавяше нови непознати звукове, ту се очудваше на туй, че прѣдишнитѣ звукове, на които то бѣше вече понавикнало, изведнажъ утихвахж и се губѣхж нѣгдѣ-си.

VII.

Хаосътъ на пролѣтната безредица бѣше утихналъ. Подъ порещитѣ лжчи на слънцето работата на природата влизаше все повече и повече въ пжтя си, животътъ като че ли се напрѣгаше; неговото прогрессивно движение ставаше по-бърво и по-бързо подобно на тренъ, който начева да се движи. Въ ливадитѣ младата трѣвица начеваше да се раззеленява, въздухътъ миришеше отъ брѣзовитѣ пжпки.

Рѣшихж да изнесжтъ момчето на вънъ въ полето, при брѣга на ближната рѣка.

Майката го водѣше за ржка, а дѣдо Максимъ вървѣше до тѣхъ съ патерицитѣ си. Тѣ вървѣхж къмъ брѣга на рѣката, за да се искачатъ на единъ хълмъ, който бѣше вече изсушенъ отъ слънцето и вѣтъра. Той бѣше покритъ съ зелена морава и отъ тамъ се виждаше на около доста голѣмо пространство.

Свѣтлия день блѣсна прѣдъ очитѣ на майката и на дѣда Максима. Слънчевитѣ лжчи сгрѣвахж тѣхнитѣ лица, пролѣтния вѣтъръ отмахваше тази горещина като съ маханието на невидими крила и я замѣняваше съ прѣсна хладнина. Въ пролѣтния въздухъ имаше нѣщо, което омайваше до наслаждение, дѝ изнемощавание.

Майката чувствуваше, какъ нейната ржка биваше стискана отъ ржчичкитѣ на сина ѝ, обаче упоителната пролѣть не ѝ даваше възможность да усѣти вълнението на сина си. Тя поемаше въздухъ съ цѣлитѣ си гърди и вървѣше напрѣдъ безъ да се обръща; ако да бѣше се обърнала, тя щѣше да забѣлѣжи необикновеното изражение на дѣтинското лице. То обръщаше отворенитѣ си очи къмъ слънцето съ глухо очудвание. Устата му бѣше отворена; то бързо поемаше въздухъ, като риба, извадена отъ водата. Изражението на болѣзнения восторгъ се появяваше отъ врѣме на врѣме на безпомощно отчаяното лице, прѣминаваше по него, като го освѣтяваше за малко

врѣме и въ сжщото врѣме се замѣняваше пакъ съ удивителното изражение, което достигаше до уплашвание и неясенъ въпросъ. Очитѣ само гледахж постоянно съ сжщия равномѣренъ и неподвиженъ погледъ.

Щомъ като дойдохж до хълма, тѣ и тримата сѣднахж. Когато майката поповдигна момчето, за да го настани по удобно, то пакъ конвулсивно се хвана за дрѣхата ѝ; показваше се, че то се бои да не би да падне, като че ли не чувствуваше подъ краката си земята. Но майката и този пжть не забѣлѣза бѣзпокойното движение, защото нейнитѣ очи и вниманието ѝ бѣхж завладени отъ чудната пролѣтна картина.

Бѣше около пладнѣ. Слънцето тихо се движеше по синето небе. Отъ хълма, гдѣто тѣ сѣдѣхж, се виждаше какъ течеше широката рѣка. Тя вече бѣше прѣкарала по голѣмата часть отъ ледоветѣ си, и само по нѣкога плувахж по нейната повръхность и се топѣхж отъ слънцето послѣднитѣ остатъци. По наводнѣлитѣ ливади водата образуваше широки вирчета, въ които се отражавахж бѣлитѣ облачета заедно съ прѣвърнатото лазурно небе; тѣ тихо плавахж и изчезвахж, като да се топѣхж подобно на ледоветѣ. Отъ врѣме на врѣме се подигаше отъ вѣтъра малка вълна, която лжщѣше на слънцето. По нататъкъ, задъ рѣката, зеленѣехж се напоенитѣ полета и се испарявахж като покривахж съ издигвающата се пара и далечнитѣ колиби, покрити съ слама и едвамъ забѣлѣзваната въ далечината гора. Земята се показваше, като да диша и нѣщо се издигаше отъ нея къмъ небето, както кжлбата на жертвения тимиянъ.

Цѣлата природа приличаше на единъ свещенъ храмъ, приготвенъ за праздникъ. Но за слѣпия всичко това бѣше само единъ непроницаемъ мракъ, който необикновено се вълнуваше, движеше се, бучеше и звънтѣше, като се докосваше до него, досѣгаше неговата душа отъ всички страни съ непознати неизслѣдвани още впечатлѣния, отъ натрупванието на които сърдцето на момчето непрѣстано тупаше.

Още при първитѣ стъпки, когато топлитѣ лжчи на деня ударихж въ неговото лице и сгрѣхж неговата нѣжна кожа, то инстинктивно обръщаше беззрачнитѣ си очи къмъ слънцето, като да чувствуваше, къмъ кой именно центръ се стремѣше

всичко. За него не съществуваше никаква далечина, никакъвъ лазуренъ сводъ, никакъвъ хоризонтъ. То чувствуваше само, какъ нѣщо материялно, нѣщо ласкателно и топло се доближава до неговото лице съ нѣжното си горещо допирание; подирѣ, нѣщо-си прохладно и легко, макаръ и по-малко легко отъ лѫчитѣ на слънцето, сваля отъ неговото лице тази нѣжность и на негово мѣсто остава една прѣсна хладнина. Въ стаитѣ момчето бѣше навикнало да ходи свободно, като чувствуваше на около празднина; но тукъ го обхващахѫ едни необикновени вълни, които постоянно се мѣнявахѫ, ту нѣжно като го ласкаяхѫ, ту като го гъдиличкахѫ и го омайвахѫ. Топлитѣ допирания на слънцето бърже бивахѫ отстранявани отъ нѣкого си и една струя отъ вѣтъръ, която свирѣше въ неговитѣ уши, обхващаше лицето му, главата до самия тилъ, въртѣше се около него, като да искаше да подхване момченцето, да го завлече нѣгдѣ въ пространството, което то не можеше да види и за което то имаше само едно неопрѣдѣлено прѣдставление. Тогава имено рѫката на момчето стискаше майчината рѫка, а неговото сърдце прѣмираше, като че иска да прѣстане да тупа.

Когато го турихѫ да сѣди, виждаше се, че то е донѣкѫдѣ спокойно. Сега, безъ да се гледа на туй, че неговото сѫщество бѣ прѣпълнено отъ едно необикновено чувство, при все това, то почна да различава отдѣлнитѣ звукове. Тъмнитѣ еластични вълни течехѫ, както по прѣди незадържано и струваше му се, че тѣ проникватъ въ неговото тѣло, понеже ударитѣ на развълнуваната му кръвь се подигахѫ и спадахѫ наравно съ ударитѣ на тѣзи вълни. Но сега тѣ донасяхѫ съ себе си яснитѣ трелли на чучулигата, тихото шумоление на раззеленѣлия брѣстъ и едвамъ шумнитѣ плѣсъци на рѣката. Ластовичката свиркаше съ легкитѣ си крилѣ, като описваше на близо чудни крѫгове, мушичкитѣ бръмчехѫ и надъ всичко туй чуваше се продължителното и печално викание на орача, който караше конетѣ надъ разораната бразда.

Момчето не можеше да схване тѣзи тонове въ едно, не можеше да ги сгрупира, да ги расположи въ перспектива. Тѣ, като че ли падахѫ, проникваха въ неговата мрачна глава, едни подиръ други, ту тихи, неясни, ту силни, ясни, оглуши-

телни; отъ врѣме на врѣме тѣ се натрупвахѫ наедно и образувахѫ една неразбрана, неприятна дисхармония. Вѣтърътъ отъ полето свирѣше въ ушитѣ имъ и на момчето му се чинѣше че вълнитѣ по-бързо и по-бързо бѣгатъ и, че тѣхното бучение заглушава всички останали звукове, които дохождатъ сега отъ нѣкой другъ, далеченъ свѣтъ, подобно на възпоминание за вчерашния день. И заедно съ туй угасвание на звуковетѣ, сърдцето на момчето се испълваше отъ една деликатна умора. Лицето се подръпваше отъ приливитѣ, които ритмически минавахѫ по него; очитѣ му се затваряхѫ и отваряхѫ, и по всичкитѣ му черти се забѣлѣзваше само единъ въпросъ, едно тѣжко напрѣгание на мисъльта, на въображението. Не уякналото още съзнание, прѣпълнено съ нови прѣдставления, начеваше да изнемощава; то още се борѣше съ впечатлѣнията, които бѣхѫ нахлули отъ всѣкѫдѣ, като се мѫчеше да имъ противостои, да ги слѣе въ едно цѣло и по този начинъ, да ги завладѣе, да ги побѣди — задача, която не можеше още да обгърне тъмния мозъкъ на момчето; за тази работа не му достигахѫ зрителни впечатлѣния.

Звуковетѣ хвъркахѫ и падахѫ единъ подиръ други, все тъй пъстри, тъй звънливи... Вълнитѣ, които обхващахѫ момчето, се издигахѫ все по напрѣгнато, като налитахѫ отъ околния звънтящъ и шумящъ мракъ, губѣхѫ се въ този сѫщия мракъ, като се замѣнявахѫ съ нови вълни, съ нови звукове... по-бързо, по-високо, повдигаха го, люлѣяхѫ го и го приспивахѫ... Още единъ пѫть прѣмина надъ този угасающъ хаосъ дългата и скръбна нотана орача и подирѣ всичко утихна.

Момчето тихо запъшка и се катурна на трѣвата, майка му бърже се обърна къмъ него и извика; то лежеше на трѣвата блѣдно, въ дълбокъ припадъкъ.

VIII.

Дѣдо Максимъ бѣше много растрѣвоженъ отъ тази случка. Отъ нѣколко врѣме насамъ той взѣ да си набавя разни книги по физиологията, психологията и педагогията и съ обикновената си енергия се завзѣ съ изучаванието на всичко, което ни дставя науката относително таинственото растение и развитие на дѣтинската душа.

Тази работа го увличаше все повече и повече, и поради туй мрачнитѣ мисли за неспособностьта въ свѣтската борба, за „червея, който се влачи въ праха“ отдавна вече незабѣлѣзано изхвъркнахѫ отъ квадратната глава на ветерана. На тѣхно мѣсто въ тази глава се въцари едно замислено внимание, а по нѣкой пѫть даже прѣкрасни мечти сгрѣвахѫ старото сърдце. Дѣдо Максимъ се убѣждаваше все повече и повече, че природата, която отказа на момчето зрѣнието, не бѣше го лишила отъ другитѣ дарби; то бѣше едно сѫщество, което се отзоваваше на достѫпнитѣ нему външни впечатлѣния съ голѣма пълнота и сила. И на дѣда Максима се чинѣше, че той е повиканъ да развие сѫществующитѣ въ момчето зачатъци и съ усилието на своята мисъль и съ влиянието си, да уравновѣси несправѣдливостьта на природата, и да постави вмѣсто себе си въ редоветѣ на борцитѣ за право на животъ единъ новобранецъ, на когото безъ негово участие, никой не можеше отподирѣ да расчитва.

„Кой знае“, — мислѣше си стария гарибалдиецъ, — „найпослѣ, може човѣкъ да се бори и безъ копие и безъ сабля; може би, несправедливо обидения отъ сѫдбата да подигне подиръ врѣме достѫпното нему орѫжие за защита на други клетници, онеправдани въ живота, а тогава азъ, стария осакатенъ инвалидъ, не ще прѣживѣѭ на този свѣтъ безцѣлно!“

Даже и нѣкои свободни мислители отъ половината на туй столѣтие вѣрвахѫ въ „таинственитѣ прѣдопрѣдѣления“ на природата, слѣдователно тукъ нѣма никаква мѫдрость, че съ развитието на дѣтето, което показваше извънредни способности, дѣдо Максимъ се убѣждаваше напълно, че и самата слѣпота на дѣтето е едно отъ онѣзи „таинствени прѣдопрѣдѣления“. „Онеправдания за обиденитѣ!“ — ето девиза, който той постави по-отрано на знамето на своя въспитаникъ.

IX.

Подиръ първата пролѣтна расходка, момчето бѣше трѣскаво нѣколко дена. То ту лежеше неподвижно и мълчаливо въ постелята си, ту бърборѣше и се услушваше, и прѣзъ всичкото това врѣме стоеше на неговото лице характеристичното изражение на неразбирането.

— „Дѣйствително, то изгежда тъй, като че иска да разбере нѣщо си, и не може“. Говорѣше майка му.

Максимъ се замислюваше и кимваше съ глава. Той разбра, че необикновеното вълнение на момчето и ненадѣйния му припадъкъ трѣбва да се обяснятъ чрѣзъ множеството на впечатлѣнията, съ които съзнанието не можеше да се спогоди, и той рѣши да пропуска до момченцето, което оздравяваше, тѣзи впечатлѣния постепено, тъй да се каже разчленени на съставнитѣ имъ части. Прозорцитѣ отъ стаята, гдѣто лежеше болното момченце, бѣхж добрѣ затворени. Подирѣ, наедно съ оздравяванието, ги отваряхж отъ врѣме на врѣме, расхождахж го по стаитѣ, изнасяхж го на балкона, на двора и въ градината. И всѣкой пжть, щомъ на лицето на слѣпото момченце се появяваше безпокойно изражение, майката му обясняваше звуковетѣ, които го плѣнявахж.

„Овчарътъ свири съ кавалъ отъ татъкъ гората“, — говорѣше му тя. — А това, което се чува между цвърчението на врабцитѣ, е пѣнието на синигерчето... Щъркътъ клепе на колелото си;*) той дойдѣ тѣзи дни отъ далечни страни и си прави гнѣздо на старото си мѣсто.

И момчето си обръщаше къмъ нея лицето, което свѣтѣше отъ благодарность; хващаше ѝ ржката и клюмаше съ глава, като продължаваше да слуша съ внимание нейнитѣ думи.

X.

То начеваше да распитва за всичко, което привличаше неговото внимание; майка му или, което по често се случваше, дѣдо Максимъ му разказвахж за разни прѣдмети и сжщества, които издаватъ опрѣдѣлени звукове. Майчинитѣ расказн, по-живи и по-блѣстящи, произвеждахж на момчето по-голѣмо впечатлѣние, но по нѣкой пжть туй впечатлѣние биваше твърдѣ болѣзнено. Младата жена, страдайки. съ измжчено лице, съ очи, които гледахж съ неутѣшима жалость и болка, се стараеше да даде на дѣтето си понятие за формитѣ и цѣтоветѣ на нѣщата. Момчето напрягаше вниманието си, събираше вѣждитѣ

*) Въ Малоруссия и Полша набиватъ високи пъртове, на тѣхъ наденватъ стари колела, на които щърковетѣ виятъ гнѣздата си.

си, на челото му даже се появявахѫ едни малки бръчки. Виждаше се, че дѣтинската глава бѣше постоянно заета съ задача, която надминаваше силитѣ му; мрачното въображение се мъчеше да създаде отъ косвенитѣ данни едно ново прѣдставление — но неможеше.

Дѣдо Максимъ биваше въ такива случаи всѣкога недоволенъ и когато на майчинитѣ очи се появявахѫ сълзи, а лицето на момченцето блѣднѣеше отъ напрѣгнатото внимание, тогава той се намѣсваше въ разговора, отстраняваше сестра си и начевваше да расправя на момчето: вь расказитѣ си той прибѣгваше, до колкото бѣ възможно, само до пространствени и звукови прѣдставления. Тогава слѣпото момченце се поуспокояваше.

Ами какъвъ е той? голѣмъ ли е? — питаше то за щъркела, който клепѣше въ гнѣздото си.

При това момченцето си растваряше рѫцѣтѣ. То правѣше тъй винаги при подобни въпроси, а дѣдо Максимъ му казваше, кога трѣбва да спре рѫчичкитѣ си. Сега то бѣше си растворило малкитѣ рѫцѣ съвсѣмъ, но дѣдо Максимъ му каза: — Не; той е още по-голѣмъ. Ако го доведѣхме въ стаята и го оставимъ на потона, то неговата глава ще бѫде по-висока отъ стола.

— Голѣмъ . . . — замислено казваше момчето. — А синигерчето толкаво! — и то едвамъ — едвамъ разтваряше рѫчичкитѣ си.

— Да, синигерчето е толкаво. . . За туй пъкъ голѣмитѣ птици не пѣѭтъ тъй хубаво, както малкитѣ. Синигерчето иска, щото неговото пѣние да бѫде приятно на всички, които го слушатъ; а щъркътъ — сериозна птица, стои на една нога въ гнѣздото си, озърта се на около, като нѣкой сърдитъ господаръ, който надзирава работницитѣ си, и силно клепе, безъ да се грижи, дали неговото клепение е приятно на другитѣ или не.

Момченцето весело се смѣеше, като слушаше тѣзи описания и забравяше поне за нѣколко минути тежкитѣ опитвания да разбере майка си. Но, при все това, то прѣдпочиташе да распитва майка си, отъ колкото дѣда Максима.

ГЛАВА II.

I.

Мрачнитѣ прѣдставления на момчето се увеличавахѫ все повече и повече. Съ помощьта на силно изостреният си слухъ, то можеше да проникне все по-дълбоко и по-дълбоко въ окрѫжающата го природа. Както и по-прѣди окрѫжаваше го дълбокъ и непроницаемъ мракъ, този мракъ покриваше неговия мозъкъ, като единъ тежъкъ облакъ, и макаръ, по видимому, момчето би трѣбвало да се свикне съ своето нещастие, при все това, дѣтинската душа инстинктивно се стремѣше да се освободи отъ мрачната завѣса. Тѣзи безсъзнателни стремления къмъ свѣтлината, които не оставяхѫ дѣтето на мира нито за една минута, излизахѫ на явѣ по неговото лице въ видъ на едно скърбно изражение.

Обаче, и за него имаше спокойни минути, минути отъ ясни дѣтински въсхищения, и това се случваше тогава, когато достѫпнитѣ за него външни впечатлѣния му докарвахѫ нови прѣдставления, запознавахѫ го съ нови явления отъ невидимия за него миръ.

Великата и могѫща природа не бѣше свършено затворена за слѣпото момче. Тъй напримѣръ, веднажъ, когато го заведохѫ на високата скала, при брѣга на рѣката, то съ особено изражение се услушваше въ тихитѣ плѣскания на рѣката, която течеше дълбоко подъ неговитѣ крака и съ свиване на сърдцето се хващаше за дрѣхитѣ на майка си, като слушаше, какъ се търкаляхѫ на долу малкитѣ камъчета, които се откъртвахѫ отъ скалата. Отъ тогава то си прѣдставляваше вече дълбочината като единъ тихъ шумъ на водата при подножието на скалата или като шумоление на пѣсъчнитѣ камъчета, когато падатъ.

Далечината звучеше въ неговитѣ уши, като неясно утихвающата пѣсень; когато пъкъ пролѣтния грѣмъ прѣминаваше моментално по небето, като испълваше пространството и съ сърдито бучение се губѣше задъ облацитѣ, слѣпото момче се

услушваше въ този гърмежъ съ благоговѣенъ страхъ и сърдцето му се разширяваше: то си прѣдставляваше картината на поднебесното пространство.

По този начинъ звуковетѣ бѣхѫ за него непосрѣдствено изражение на външния свѣтъ; останалитѣ впечатлѣния служехѫ само за допълнение на впечатлѣнията, получавани посрѣдствомъ слуха, въ които (слухови впечатлѣния) се формирувахѫ изобщо неговитѣ прѣдставления.

Отъ врѣме на врѣме, когато прѣзъ горещитѣ дни всичко на около млъкваше, когато хорското движение утихваше и въ природата царуваше онази особена тишина, прѣзъ която се чува само непрѣкъснатия, тихъ вървежъ на животворната сила, по лицето на момченцето се явяваше едно особено изражение. Виждаше се, че подъ влиянието на външната тишина, се подигахѫ отъ дълбочината на неговата душа едни особени, само нему достѫпни звукове, въ които то се услушваше съ напрѣгнато внимание. Ако го наблюдаваше человѣкъ въ подобни минути, можеше да помисли, че неясната мисъль, която възникваше въ неговата душа, начева да звучи въ сърдцето му, като неясна мелодия отъ нѣкоя пѣсень.

II.

Момчето караше вече петата си година. То бѣше високо и слабо, но ходѣше и даже тичаше свободно по цѣлата кѫща. Този, който би го наблюдавалъ, какъ то съ увѣреность ходи изъ стаитѣ, като се заврѫща на онази страна, на която то иска, и какъ свободно намира потрѣбнитѣ нему нѣща, би помислилъ, ако той бѣше чуждъ човѣкъ, че прѣдъ него стои не слѣпо, а само едно твърдѣ внимателно дѣте съ замислени и гледающи въ неопрѣдѣлена далечина очи. По двора, обаче, то ходѣше съ по-голѣма мѫка, като почукваше прѣдъ себе си съ една тояжка. Ако нѣмаше тояжката въ рѫката си, то слѣпото момченце прѣдпочиташе да лази по земята, като изслѣдваше бърже прѣдметитѣ, които то срѣщаше на пѫтя си.

III.

Слѣдующето се случи прѣзъ една тиха лѣтна вечерь. Дѣдо Масимъ сѣдѣше въ градината. Бащата, както всѣкога, бѣше се

захласналъ нѣгдѣ въ полето. Въ двора и наоколо царуваше гробна тишина; селянитѣ спѣхѫ; въ кѫщи тъй сѫщо бѣше утихнало гълчението на работницитѣ и слугитѣ. Момчето прѣди половинъ часъ бѣше си легнало.

То задрѣмваше. Отъ нѣкое врѣме насамъ за него този часъ захвана да се свързва съ едно необикновено въспоминание. То, разбира се, не виждаше, какъ потъмнѣваше синето небе, какъ се клатѣхѫ чернитѣ върхове на дърветата, какъ потѫвахѫ въ мрачината овѣхтѣлитѣ стрѣхи около двора, какъ прѣзъ нощната тъмнина се растилаше по земята златния блѣсъкъ на мѣсечината и на звѣздитѣ. Но ето, че отъ нѣколко дена насамъ то заспиваше подъ едно особено, магическо впечатлѣние, за което на другия день не можеше да си даде смѣтка.

Когато дрѣмката все повече и повече покриваше неговото съзнание, когато шумолението на букитѣ утихваше и то прѣставаше вече да различава далечния лай на кучетата, пѣснитѣ на славея и меланхоличното дрънкание на звънчетата на стадата коне, които пасѣхѫ въ ливадата, — когато всички отдѣлни звукове се забърквахѫ и се губѣхѫ — тогава, струваше му се, че тѣ всички, като се сливахѫ въ едно хармоническо цѣло, тихо влизатъ прѣзъ прозореца и дълго врѣме се въртѭтъ надъ неговата постелка, като му навѣватъ неопрѣдѣлени, но доста приятни сѫнища. На заранъта то се събуждаше и питаше майка си:

— Що бѣше това... вчера? Какво е туй нѣщо?..

Майката не знаеше, каква е работата и мислѣше, че го вълнуватъ сънищата. Тя сама го прѣспиваше, и послѣ си отиваше безъ да забѣлѣжи нѣщо особено. Но на другата заранъ момчето ѝ говорѣше пакъ за нѣкакво си чудно, неопрѣдѣлено нѣщо, което го вълнувало вечерьта.

— О, мамо, то е тъй хубаво, тъй хубаво! но какво е туй нѣщо?

Тази вечерь тя намисли да остане при постелята на момчето повечко врѣме, за да си обясни чудната гатанка.

Тя сѣдѣше на столъ близо до неговото креватче, като плетѣше и се услушваше въ равномѣрното дишание на своя Петърчо. Той изглеждаше да е вече съвсѣмъ заспалъ, когато изведнажъ въ тъмнината се чу тихия му гласъ:

— Мамо, ти тукъ ли си?

— Да, да, чедо...

— Иди си, моля ти се; *то* се бои отъ тебе и до сега *го* нѣма. Азъ бѣхъ вече задрѣмалъ, а него го нѣма още...

Очудената майка съ едно страно чувство слушаше това полусънливо, жалостно шепнение... Момчето говорѣше за своитѣ сънища съ такъва увѣреность, като да бѣхѫ тѣ нѣщо реално. При все това майката стана, наведѣ се къмъ момчето да го целуне и тихо излѣзна отъ стаята, като намисли да отиде, безъ да я забѣлѣжи то, при отворения прозорецъ отъ къмъ градината.

Не успѣ тя да влѣзе въ градината и гатанката биде разрѣшена. Изведнажъ тя чу тихитѣ тонове на една свирка, които идѣхѫ отъ конюшницата, като се смѣсвахѫ съ шумътъ на южния вечеръ. Тя отъ единъ пѫть разбра, че тѣзи именно неискусни тонове на простата мелодия, които съвпадатъ съ фантастическия часъ на дрѣмката, сѫ настроявали тъй приятно въспоминанията на момчето.

Тя самичка се спрѣ, постоя една минута, като се услушваше въ сърдечния напѣвъ на малоруссийската пѣсень, и, съвсѣмъ успокоена отидѣ прѣзъ тъмната аллея на градината при дѣда Максима...

„Яйкимъ свири много добрѣ“ помисли си тя. „Чудно, колко деликатно чувство може да се намира въ тоя грубъ на изгледъ слуга!“

IV.

Яйкимъ дѣйствително свирѣше добрѣ. Лесно му бѣше тъй сѫщо да свири и на мъчната цигулка, и едно врѣме, когато въ недѣлни дни стоехѫ въ кръчмата, никой не можеше да изсвири по-добрѣ отъ него „козака“ (русския народенъ танцъ) или веселия полски „Краковякъ“. Когато той сѣдваше на столчето въ жгъла, притискваше сило цигулката съ обръснатия си подбрадникъ, нахлюпваше на една страна високия си калпакъ и дръпваше съ кривия лѫкъ по изопнатитѣ струни, тогава никой не можеше да се удържи на мѣстото си. Даже стария едноокъ евреинъ, който придружаваше Яйкима съ своя контра-

басъ, се въодушевляваше до послѣдна степень. Неговия грубъ „инщрументъ“ се напъваше отъ усилие, да достигне съ тежкитѣ си басови ноти легкитѣ, пѣвчи и игриви тонове на Яйкимовата цигулка, а пъкъ стария Янкелъ, като подигнѣше раменѣ, вър-тѣше сивата си въ шапчица глава и цѣлъ подскачаше по такта на веселата и бойка мелодия. Що остава пъкъ да се говори за кръстения народъ, у когото нозѣтѣ сѫ тъй устроени още отъ памтивѣка, че при първия тонъ на нѣкоя весела хороводна пѣсенъ, тѣ сами почватъ да се свиватъ и да по-тропватъ?

Но отъ когато Яйкимъ се влюби въ Мария, слугинята на съсѣдния панъ*), той като че не обичаше вече веселата цигулка. Дѣйствително и тя не му спомогна да побѣди сърдцето на непрѣклоната мома, и тя прѣдпочетѣ нѣмската бръснáта фи-зиономия на господаревия лакей, прѣдъ мустакатия „суратъ“ на казака музикантинъ. Отъ тогава неговата цигулка не се чуваше вече нито въ кръчмата, нито по сѣденкитѣ. Той я окачи на единъ гвоздей въ яхъра и не обръщаше внимание на туй, че струнитѣ ѝ една подиръ друга се кѫсахѫ отъ влагата. А тѣ се скѫсвахѫ съ такъвъ единъ силенъ и жалостенъ прѣд-смъртенъ тонъ, щото даже конетѣ цвилѣхѫ състрадателно и очудено си обръщахѫ главитѣ къмъ тѣхния разсърденъ стопанинъ.

Сега намѣсто цигулката Яйкимъ си купи отъ единъ кар-патски селянинъ една дървена свирка. Той, както се вижда, намираше, че нейнитѣ тихи звукове повече хармониратъ съ печалната му сѫдба и по-добрѣ ще извадятъ на явѣ скръбьта на неговото прѣзрѣно сърдце; обаче, горската свирка излъга неговитѣ надежди.

Той прѣгледа до десетина свирки, и избра една, като я испитваше по разни начини: изрѣзваше я, мокрѣше я съ вода сушеше я на слънце, закачаше я за тънка връвчица подъ стрѣхата, за да я духа вѣтърътъ, но нищо не помагаше; свирката не угодяваше на малоруссийското сърдце. Тя свир-каше тамъ, гдѣто трѣбваше да пѣе; пищѣше тогава, когато той очакваше отъ нея жално трептение, съ една речь тя не

*) Панъ по полски значи господинъ. Пр.

се подчиняваше на неговото настроение. Най-послѣ той се разсърди на карпатскитѣ селяни, че не сѫ способни да направѭтъ една свѣстна свирка, поради това той се рѣши да направи съ собственитѣ си рѫцѣ една такъва свирка. Нѣколко дена той се лута по гората и по потоцитѣ съ набрани вѣжди, доближаваше се до всѣки върболякъ, разгледваше клончетата му, отрѣзваше нѣкои отъ тѣхъ, но, както се виждаше, той не можеше да намѣри онуй, което му бѣ нуждно. Вѣждитѣ му бѣхѫ, както по-прѣди, събрани и той вървѣше отъ мѣсто на мѣсто, като продължаваше да търси. Най послѣ той дойдѣ до едно мѣсто на брѣга на една рѣка, която течеше тихо. Водата едвамъ — едвамъ клатѣше овисналитѣ клоне, вѣтърътъ не можеше да си пробие тукъ пѫть прѣзъ гѫститѣ върби, които тихо се навеждахѫ надъ тъмната и спокойна дълбочина. Яйкимъ, като раствори клонетѣ на храсталака, доближи се до рѣкичката, постоя нѣколко минути и изведнажъ се увѣри, че тукъ именно той ще намѣри онуй, което търси. Бръчкитѣ отъ челото му изчезнахѫ. Той извади отъ чизмата си върззаното съ ремикъ ножче и, като разгледа внимателно гранкитѣ на върбата, които шумѣхѫ по между си, приближи се до единъ тънъкъ правъ клонъ, който се клатѣше надъ водата. Той го почука за нѣщо-си съ пръстъ, поизгледа го, какъ той еластично се заклати въ въздуха, услуша се въ шепота на листата му и клюмна съ глава.

— Ото-жъ воно самесенькее*), — промърмори Яйкимъ съ удоволствие и хвърли въ рѣкичката всички по-отрано отрѣзани пръчки.

Свирката излѣзѣ, както трѣбаше. Слѣдъ като изсуши дървото, той изгори сърдцевината му съ нажежена игла, продупчи шесть крѫгли дупки, направи отъ страна седмата и добрѣ затисна единия край съ дървена затикалка, като остави въ нея една само тѣсна полегата дупчица. Подирѣ една цѣла недѣля тя висѣше на едно тънко канапче за да я грѣе слънцето и да я духа вѣтъра. Слѣдъ това той я изстърга съ единъ ножъ, изглади я съ стъкло и я истри съ едно вълнено парцалче. Къмъ върха свирката бѣ валчеста, а отъ срѣдата на долу

*) Това е то.

вървѣхѫ равни, като че полирани стѣни, по които той издълба разни искусни фигури съ нажежени и искривени парчета желѣзо. Сега той, като я поиспита съ нѣколко бързи прѣливи отъ гаммата, кивна съ глава, извика и бърже я скри въ едно тайно мѣсто подъ леглото си. Той не желаеше да я испитва посредъ дневната суета. Но за туй пъкъ още въ сѫщата вечерь се зачухѫ отъ яхъра нѣжни, тѫжни, приятни и треперящи трелли. Яйкимъ бѣше доволенъ отъ свирката си. Сѣкашъ, че тя бѣше часть отъ самия него. Тоноветѣ, които тя издаваше, се струваше, че излизатъ отъ неговитѣ собствени гърди, и всѣко негово чувство, всѣкой оттѣнъкъ на неговата скърбь изведнажъ затреперваше въ чудесната свирка, тихо излизаше изъ нея и звучно се носеше подиръ другитѣ, посредъ тихата нощь.

V.

Сега Яйкимъ бѣше влюбенъ въ свирката си. Прѣзъ деня той аккуратно вършеше работата си, като яхърджия, поеше конетѣ, впрягаше ги, возѣше госпожата си или дѣда Максима. Само по нѣкога, когато си помислѣше за жестоката Мария, една тѫга наченваше да гризе неговото сърдце. Но съ настъпванието на вечерьта той забравяше дори и цѣлия свѣтъ и даже образа на черноокото момиче се покриваше като съ мѫгла. Този образъ губѣше своето ясно изображение, рисуваше се прѣдъ него на тъменъ фонъ и то до толкова, колкото да придаде на чуднитѣ напѣви на неговата свирка единъ замисловато-тѫженъ характеръ.

Въ единъ такъвъ музикаленъ екстазъ, цѣлъ прѣдаденъ на трептящитѣ мелодии, Яйкимъ лежеше и тази вечерь въ яхъра. Музикантинътъ успѣ да забрави не само жестоката хубавица, но дори бѣше изгубилъ отъ прѣдъ видъ и собственото си сѫществувание, когато изведнажъ той се стрѣсна и скочи отъ постелята си. Въ най-патетическото мѣсто на мелодията той почувствува, какъ една малка рѫка бързо прѣминава по неговото лице, слиза по неговитѣ рѫцѣ и слѣдъ туй почва полека да пипа свирката. Заедно съ това той чу около себе си нѣкого да диша бързо и развълнувано.

— Цуръ тобі, пекъ тобі, произнесе той обикновеното си заклѣвание и въ сѫщото врѣме попита: — чортове, чи Боже?*) като искаше да узнае, дали нѣма работа съ нѣкоя нечиста сила.

Но лѫчътъ отъ мѣсечината, който се промъкна въ яхъра прѣзъ отворенитѣ врата му показа, че той се излъга. Близо до неговия креватъ стоеше слѣпото момче и простираше къмъ него рѫчичкитѣ си.

Слѣдъ единъ часъ майката, желайки да види заспалия Петърча, не го намѣри въ постелята. Тя отначало се уплаши, но майчиното чувство скоро ѝ показа, гдѣ трѣбваше да търси изгубеното си момченце. Яйкимъ доста се засрами, когато неочеквано видѣ на вратата отъ яхъра „любезната си госпожа“. Тя стоеше отъ нѣколко минути насамъ на това мѣсто, като слушаше свирнята му и гледаше момченцето си, което завито въ една горня дрѣха, сѣдѣше въ кревата на Яйкима и жадно се услушваше въ прекъснатата мелодия.

VI.

Отъ тогава всѣка вечерь момчето дохаждаше въ яхъра при Яйкима. Нему не му идваше и на умъ да моли Яйкима за да изсвири що-годѣ денемъ. Виждаше се, че дневната суета и движението изключавахѫ отъ неговитѣ прѣдставления възможностьта, за да чуе тѣзи тихи мелодии. Но щомъ като се мръкваше, едно трескаво нетърпѣние обхващаше Петърча. Вечерния чай и ужината му напомнювахѫ, че желаемата минута е близка, и майката, на която не ѝ се харесвахѫ тѣзи музикални сеанси, не можеше да запрети на обичния си синъ да отива при Яйкима и да прѣстоява по два, три часа при него прѣди лягание. Туй врѣме стана за момчето сега едно отъ най-приятнитѣ часове прѣзъ дена и майката съ гореща ревность виждаше, че вечернитѣ впечатлѣния оставатъ въ дѣтето и до другия день, тъй, че даже на милваннята ѝ се отзоваваше хладно и сѣдейки въ майчинитѣ рѫцѣ, то я прѣгръщаше и съ замисленъ видъ припомнюваше си вчерашната пѣсень на Яйкима.

---

*) Богъ или дяволъ си?

Тогава тя спомни, че прѣди нѣколко години, като се обучаваше въ Киевския пансионъ на госпожа Радецки, тя между другитѣ „приятни искуства“ изучаваше и музиката.

Дѣйствително, че туй въспоминание не ѝ бѣше отъ особено приятнитѣ, защото то се свързваше съ прѣдставлението за учителката Клапсъ, една стара нѣмска мома, доста шишкава, твърдѣ прозаична и главно доста сърдита личность. Тази извънъ мѣрата холерична мома, която „извиваше“ твърдѣ искусно пръститѣ на своитѣ ученички, за да имъ придаде нужната пъргавость, убиваше съ това майсторски въ своитѣ ученички всѣкакви признаци на едно музикално поетическо чувство. Едно такъво заплашително чувство не можеше да прѣтърпи даже присъствието на госпожица Клапсъ, безъ да се говори за нейнитѣ педагогически методи. Поради това, отъ като Анна Михаилова излѣзѣ отъ пансиона и се омжжи, тя не бѣше помислювала да поднови музикалнитѣ си упражнения. Но сега, слушайки простия свирачъ, тя чувствуваше, че заедно съ ревностьта къмъ него въ нейната душа се пробужда постепено усѣщанието на живата мелодия и физмономията на нѣмската мома (Клапсъ) угасва. Резултатътъ отъ този процессъ бѣше просбата на госпожа Попелска до нейния мжжъ, да ѝ поръча отъ града едно пианино.

— Добрѣ, както искашъ, гълъбче, — отговори ѝ примѣрния съпругъ. Ти, струва ми се, не обичаше по прѣди музиката. . .

Въ сжщия този день проводихж едно писмо въ града, но до като инструмента бжде купенъ и докаранъ въ село, трѣбваше да прѣминжтъ не по-малко отъ двѣ три недѣли.

А между това отъ яхъра всѣка вечерь се чувахж мелодиитѣ, и момчето тичаше при Яйкима безъ да пита майка си. Специфическия джхъ на обора се смѣсваше съ аромата на сѣното и съ острата миризма на плѣсенясалитѣ ремъци. Конетѣ тихо жвакахж, шумейки съ сѣното, което го дръпахж отъ яслитѣ, и когато свирачътъ се спираше да си поотджхне, въ яхъра ясно се чуваше шепотътъ на зеленитѣ буки отъ градината. Петърчо сѣдѣше обаянъ и слушаше.

То непрѣкъсваше музиканта никога, и само когато този послѣдния се спираше нѣколко минути да се отпочине, нѣмото

обаяние се замѣняваше въ момчето съ едно страстно желание. То посѣгаше за свирката, взимаше я съ треперящи ржцѣ и я доближаваше до устнитѣ си. Но понеже при туй дихането на момчето се нарушаваше, то първитѣ тонове излизахж отъ инструмента нѣкакъ-си треперящи и тихи. Но отпослѣ то взѣ малко по-малко да владѣе простия инструментъ. Яйкимъ нареждаше пръститѣ му по отвърсията, и макаръ малката му ржчичка да не можеше да обхване тѣзи отвърстия, то въ кжсо врѣме изучи тоноветѣ на гаммата. При туй, като че ли, всѣка нота имаше за него особена физиономия, свой индивидуаленъ характеръ; то знаеше вече, въ кое отвърстие се „намира“ всѣки единъ отъ тѣзи тонове, отъ кое отвърстие можеше да се искара, а когато Яйкимъ взимаше тихо да свири нѣкаква-си проста мелодия, пръститѣ на момчето захващахж да се движатъ. То съ голѣма ясность си прѣдставляваше послѣдователнитѣ тонове, расположени по тѣхнитѣ надлежни мѣста.

VII.

Най-послѣ, тъкмо подиръ три недѣли, докарахж пианиното отъ града. Петърчо застана въ двора и внимателно слушаше, какъ работницитѣ се готвѣхж да внесжтъ въ стаята докараната „музика“. Тя бѣше, както се виждаше, доста тежка, защото, когато взѣхж да я подигатъ, колата скърцахж, а работницитѣ пъшкахж и сбияхж (дълбоко дишехж). Ето че тѣ взѣхж да вървжтъ съ равни, тежки стжпки и при всѣка крачка нѣщо чудно бръчеше надъ главитѣ имъ, шумѣше и позвъняваше. Когато необикновената музика я турихж на потона въ приемната стая, тя отново прозвуча съ дебѣлъ тонъ, като да искаше съ това да заплаши нѣкого въ гнѣва си.

Всичко туй докарваше на момчето едно чувство близко до уплашване и не го располагаше въ полза на новия неодушевенъ и сърдитъ гостъ. То отидѣ въ градината и не искаше да слуша, какъ настанявахж инструмента, какъ пристигналия отъ града майсторъ го настрояваше и испитваше клавишитѣ му. Когато всичко бѣше свършено, майката каза да повикатъ Петърча въ стаята.

Сега Анна Михаилова, снабдена съ тоя вѣнски инструментъ, изработенъ отъ добъръ майсторъ, още прѣди свирението

си тържествуваше за побѣдата надъ простата селска свирка. Анна Михаалова бѣше увѣрена, че нейния Петърчо ще забрави сега яхъра и свирача и всичкитѣ си радости ще ги получава отъ нея. Тя гледаше съ усмихнати очи на прѣдпазливо влѣзналото момче заедно съ Максима и на Йкима, който поиска позволение да послуша чуждестраната музика и сега стоеше при вратата, упорито като бѣше вперилъ очитѣ си. Когато дѣдо Максимъ и Петърчо сѣднахѫ на одъра, тя изведнажъ удари по клавишитѣ на пианиното.

Тя свирѣше пиесата, която бѣше изучила доста добрѣ въ пансиона на госпожа Радецки и подъ рѫководството на госпожица Клапсъ. То бѣше нѣщо неособено шумно, но доста искусно, което изискваше доста голѣма пъргавина на прьститѣ; въ единъ публиченъ концертъ Анна Михаилова придоби голѣма похвала, както за себе си, тъй и за учителката.

Никой не можеше да потвърди дали това бѣше истина, но мнозина се подсѣщахѫ, че мълчаливия господинъ Попелский билъ плѣненъ отъ госпожица Яценко имено въ тази кратка четвърть отъ часа, когато тя свирѣла мѫчната пиеса. Сега младата жена свирѣше тази сѫщата пиеса съ намѣрение за една друга побѣда: тя искаше да привлече младото сърдце на сина си, увлечено отъ една просташка свирка.

Обаче, тозъ пѫть нейнитѣ надежди не се сбѫднахѫ: вѣнския инструментъ нѣмаше сила да се бори съ едно парче отъ украинска върба. Дѣйствително, вѣнския инструментъ имаше могѫщи срѣдства: скъпото дърво, прѣвъсходнитѣ струни, отличната работа на вѣнския майсторъ, богатството на единъ обширенъ регистръ. Но за туй пъкъ и малоруссийската свирка притежаваше съюзници, тъй като тя бѣше дома, посредъ родствената украинска природа.

Прѣди Йкимъ да я отреже и да ѝ изгори сърдцевината съ нажежено желѣзо, тя се клатѣше тукъ, надъ познатата на момчето рѣкичка, ласкаеше я украинското слънце, което сгрѣваше и него, духаше я този сѫщия украински вѣтъръ, до като проницателното око на марусския свирачъ не я съгледа надъ залѣтия брѣгъ. Сега мѫчно бѣше на чуждестрания гостинъ да се бори съ простата мѣстна свирка, защото тя се появи отъ начало на слѣпото момче въ тихия часъ на дрѣм-

ката, посредъ таинственото вечерно шумоление, посредъ шума на заспиващитѣ буки.

Пакъ и госпожа Попелска въ музикално отношение бѣше много назадъ отъ Яйкима. Дѣйствително, нейнитѣ тънки пръсти бѣха и по-бързи и по-пъргави; мелодията, която тя свирѣше, по-сложна и по-богата, и много трудове изхабила госпожица Клапсъ, до като научи ученичката си да владѣе трудния инструментъ. За туй пъкъ Яйкимъ бѣше надаренъ отъ природата съ извънредно музикално чувство; той любѣше и скръбѣше, и съ любовьта си и съ тѫгата си той се обръщаше къмъ природата. Негова учителка бѣше природата, шумътъ на лѣсоветѣ, тихото шумоление на степната трѣва, замислената стара народна пѣсень, която той е слушалъ още надъ „люлкатá“ си.

Да трудно бѣше за вѣнския инструментъ да надвие просташката свирка. Не се мина нито една минута, когато дѣдо Максимъ затропа по дѫскитѣ съ своитѣ патерици. Когато Анна Михаилова се обърна да види, тя съгледа на поблѣднѣлото лице на Петърча, онуй сѫщото изражение, съ което то лежеше на трѣвата въ паметния день на първата тѣхна расходка.

Яйкимъ наскърбено погледна момчето, послѣ хвърли единъ прѣнебрѣжителенъ погледъ на нѣмската музика и си излѣзѣ, като тропаше съ чизмитѣ си обковани отдолѣ съ гвоздеи.

VIII.

Много сълзи пролѣ бѣдната майка за тази несполука — сълзи и срамъ. Тя, „любезната госпожа“ Попелска, която бѣше слушала шумни рѫкоплескания на „избрана публика“, трѣбваше да се признае за побѣдена — и то отъ кого? Отъ простия яхърджия Яйкима и отъ неговата проста и глупава свирка! Когато тя си припомнюваше прѣнебрѣжителния погледъ на селянина подиръ нейния несполучливъ концертъ, една червенина отъ гнѣвъ излизаше на нейното лице, и тя отъ все сърдце ненавиждаше отвратителния селянинъ.

При все това, обаче, всѣка вечерь, когато нейното момче отиваше въ яхъра, тя отваряше прозореца, облегаше се на него и се услушваше въ тоноветѣ. Испърво тя слушаше съ прѣнебрѣжение и тръсѣше да схване само смѣшнитѣ страни въ

това „глупаво чуруликание"; но малко-по-малко и тя сама не можеше да си прѣдстави, какъ можа да се случи, щото това „глупаво чуруликание" да привлече нейното внимание и тя съ голѣма жадность улавяше тѫжнитѣ мелодии. Като се свѣсти, тя се попита, въ що се състои именно тѣхната привлекателность, тѣхната магическа тайна и малко-по-малко тѣзи сини нощи, неопрѣдѣленитѣ вечерни сѣнки и удивителната хармония на пѣсеньта съ природата ѝ разгадахѫ този въпросъ.

„Да", — мислѣше си тя, побѣдена и завоевана отъ своя страна, — тукъ има нѣщо особено, инстинско чувство . . . поезия, която омяйва и която не можешъ я изучи по ноти.

И тя имаше право. Тайната на тази поезия се намираше въ чудната свързка между отдавна умрѣлото минало и вѣчно живущата, вѣчно говорящата на човѣшкото сърдце природа, свидѣтелка на това минало. А той, грубия, простия селянинъ, съ окаляннитѣ „обуща" съ напуканитѣ си рѫцѣ, носѣше въ душата си хармонията, това живо чувство на природата.

Тя съзнаваше, че горделивата госпожа се смирява прѣдъ този простъ яхърджия. Тя забравяше неговата груба дрѣха, катранената миризма на дрѣхитѣ му и прѣзъ тихитѣ прѣливи на пѣсъньта, появяваше ѝ се едно добродушно лице съ мегко изражение на сивитѣ очи и съ една тѫпа юмористическа усмивка изъ подъ дългитѣ мустаци. Отъ врѣме на врѣме само една гнѣвна червенина се появяваше на нейното лице: тя чувствуваше, че въ борбата поради вниманието на нейното дѣте, тя застана на една арена съ „простака", на еднаква стъпень и той, простия селенинъ, надви.

Дърветата въ градината шептѣхѫ тихо надъ нейната глава, нощьта начеваше да свѣти съ многочисменитѣ си огневе по синето небе и синъ мракъ се разливаше по земята, а заедно съ това въ душата на младата жена нахлуваше горещa тѫга отъ Яйкимовитѣ пѣсни. Тя все повече и повече се смиряваше и се учеше да схваща не хитрата тайна на непосрѣдствената и чиста, безискуствена поезия.

IX.

Да, въ простака Яйкима обитава истинско, живо чувство! А у нея? Неужели у нея не се намира нито капка отъ туй

чувство? Отъ какво ѝ е тъй тжжно въ гърдитѣ и защо тъй безпокойно тупа нейното сърдце, а сълзитѣ неволно се набиратъ въ очитѣ ѝ? Нима туй не е чувство, нима не е пламено чувство отъ любовь къмъ нейното нещастно, слѣпо дѣте, което отбѣгва отъ нея и отива при Яйкима и на което тя не умѣе да достави сжщо такъво наслаждение?

Тя си припомнюваше израженението на болката, която тя прѣдизвика на лицето на момчето съ свирението си; горещи сълзи напълвахж нейнитѣ очи и тя съ мжка се задържаше да не заплаче.

Нещастната майка! Слѣпотата на нейното дѣте бѣше за нея единъ вѣченъ, неизцѣримъ неджгъ. Той излизаше на явѣ и въ прѣувеличената нѣжность, и въ това чувство, което изцѣло я обзимаше, което я свързваше съ многобройни невидими струни на болното ѝ сърдце при всѣко проявявание на дѣтинското страдание. Поради това туй, което у другиго щѣше да породи само домжчнявание, туй необикновено съперничество съ простия свирачъ — стана за нея като изворъ на най-силни, горещи страдания.

Тъй си минаваше врѣмето безъ да ѝ докара улегчение, но за туй пъкъ и не безъ полза: тя усѣщаше въ себе си приливи отъ онуй живо мелодично и поетическо чувство, което тъй много я очудваше въ свирнята на селянина. Тогава въ нея блѣсна надежда. Подъ влиянието на внезапни приливи отъ самоувѣреность, тя много пжти отиваше при своя инструментъ и го отваряше, за да заглуши съ певческитѣ аккорди на клавира тихата свирка. Но всѣкой пжть тя се спираше отъ нерѣшителность и срамъ. Тя си спомнюваше изгледа на нейното дѣте и прѣнебрѣжителния погледъ на селянина; бузитѣ ѝ почервенявахж отъ срамъ, а ржката прѣминаваше въ въздуха надъ клавишитѣ.

Обаче, отъ день на день въ нея все растѣше едно обикновено вътрешно съзнание за нейната сила и надвечеръ, когато момчето прѣди вечеря играеше въ градината или се расхождаше, тя сѣдаше да свири. Отъ първитѣ опити тя остана не до тамъ доволна: ржцѣтѣ не се повинувахж на вътрешното ѝ чувство. тоновевѣ на инструмента се показвахж не еднакви съ настроението, което царуваше въ нея. Но постепено туй

настроение начеваше да прониква въ тѣхъ съ по-голѣма пълнота и легкость; уроцитѣ на простия селенинъ не отидохѫ напраздно,а майчината любовь и разбирането на това, което тъй силно завладѣваше дѣтинското сърдце, дадохѫ ѝ възможность да усвои доста бързо тѣзи уроци. Сега излизаше отъ подъ нейнитѣ рѫцѣ не нѣкаква-си салонна, искусна пиеса, но тиха пѣсень, тѫжна украинска „думка“ звънтѣше и плачеше въ тъмнитѣ стаи и умекчаваше майчиното сърдце.

Най-послѣ тя се осмѣли да излѣзе на открита борба и ето, че се начена една необикновена, явна прѣпирня между господарската кѫща и Яйкимовата конюшница. Отъ затъмнѣлия оборъ съ нависнала сламена стрѣха тихо излизахѫ легкитѣ трелли на свирката, а насрѣщу тѣхъ отъ отворенитѣ прозорци на кѫщата, която блѣстѣше прѣзъ листята на букитѣ отъ лунната свѣтлина, излизахѫ пойнитѣ, пълни аккорди на пианиното.

Отъ начало нито момчето, нито Яйкимъ обръщахѫ внимание на „искусната“ музика, къмъ която тѣ и двамата се отнасяхѫ съ извѣстно прѣдубѣждение. Момчето се навъсваше и нетърпѣливо побутваше Яйкима, когато той се спираше: „Ей! свири де, свири!“

Но не се минахѫ и три дена, когато тѣзи спирания станахѫ по-чести и по-чести; Яйкимъ оставяше за малко свирката си на страна и се услушваше съ голѣмъ интересъ, който малко по-малко растѣше, а прѣзъ тия паузи и момчето се услушваше въ свирнята на майка си и забравяше да побутне своя приятель. Най-послѣ Яйкимъ продума съ замисленъ погледъ:

— Ото-жъ якъ гарно... Бачъ, якà воно штука*)...

Подиръ, съ сѫщо такъвъ замисленъ видъ на внимателенъ слушатель, той взѣ момчето въ рѫцѣтѣ си и тръгна съ него прѣзъ градината къмъ отворения прозорецъ на стаята. Той мислѣше, че „любезната госпожа“ свири за свое удоволствие и не обръща внимание на тѣхъ. Но Анна Михаилова слушаше, какъ замлъкна нейната съперница — свирката, тя забѣлѣза своята побѣда и сърдцето ѝ затупа отъ радость.

Заедно съ туй, гнѣва ѝ противъ Яйкима утихна съвсѣмъ. Тя бѣше щастлива и съзнаваше, че е обязана нему за това

*) О, това е хубаво! Това е фина работа. Пр.

щастие: той я научи, какъ отново да привърже къмъ себе си момчето, и ако сега нейното момченце придобие отъ нея нови впечатлѣния, то за туй и двамата тѣ трѣбва да благодарятъ нему на простия свирачъ, на тѣхния общъ учитель.

X.

Ледътъ бѣше счупенъ. Момчето на другия день влѣзна съ голѣмо любопитство въ приемната стая, въ която не бѣше стъпало, отъ когато въ нея се засѣли чудния градски гостенинъ, който му се показа така сърдитъ. Вчерашнитѣ пѣсни завладѣхѫ слуха на момчето и измѣнихѫ неговото отношение спрямо инструмента. Съ послѣднитѣ слѣди отъ прѣдишния страхъ то се приближи до мѣстото гдѣто стоеше пианиното, спрѣ се на извѣстно растояние и се услуша. Въ стаята нѣмаше никого. Майката сѣдѣше въ другата стая съ работата си и, като поспрѣ диханието си, наблюдаваше го, като се радваше на всѣко негово движение, на всѣко промѣнение изражението на лицето му. Съ протегната рѫка то се доближи до полираната повърхность на инструмента и се повърна изведнажъ. Като повтори два три пѫти тѣзи опитвания, то се доближи и взѣ внимателно да разгледва инструмента: навождаше се до земята, за да попипа нозетѣ и заобикаляше около пианото. Най-послѣ, рѫката му попадна на гладкитѣ клавиши.

Тихия тонъ на една струна неувѣрено прогърмѣ въ стаята. Момчето доста врѣме се услушваше въ изчезналитѣ вече за слуха на майка му вибрации (трептения) и подирѣ съ голѣмо внимание се допрѣ до друга клавиша. Когато неговата рѫка извървѣ цѣлата клавиатура, то налучи една нота отъ по-високъ регистръ. На всѣки тонъ то даваше доста врѣме, и тѣ, единъ подиръ други гърмѣхѫ, трептѣхѫ и се губѣхѫ въ въздуха. На лицето на момчето стоеше изражението отъ удоволствие и радость; то се наслаждаваше отъ всѣки отдѣленъ тонъ и въ тази вече деликатна внимателность къмъ елементарнитѣ тонове, съставнитѣ части на бѫдѫщата мелодия, — излизахѫ на явѣ способноститѣ на артиста.

Но заедно съ туй, виждаше се, че слѣпото момче придава на всѣки тонъ и друго, особено свойство: когато отъ -

подъ неговитѣ пръсти изхвъркваше една весела и ясна нота отъ високия регистръ, то подигваше главата си съ веселъ изгледъ, като да испровожда на горѣ тази звънлива и хвърчаща нота; наопаки при гѫстото, едвамъ чувано и глухо трептение на басовитѣ ноти, то си наклоняваше ухото; чинѣше му се, че този тежъкъ тонъ се разсипва надъ земята, распръсва се по потона и се губи въ пространството.

XI.

Дѣдо Максимъ се отнасяше търпѣливо къмъ всички тѣзи музикални експерименти. Колкото и да се показва чудно, но тъй излѣзлитѣ на явѣ музикални наклоности на момчето пораждахѫ у инвалида двойно чувство: отъ една страна страстното влѣчение къмъ музиката показваше, че момчето непрѣмено притежава музикални способности и, по такъвъ начинъ, се опрѣдѣляше до нѣгдѣ за него възможното бѫдѫще; отъ друга страна къмъ туй съзнание се примѣсваше въ сърдцето на стария солдатинъ едно неопрѣдѣлено разочарование.

„Разбира се“—расѫждаваше Максимъ,—„музиката е тоже една велика сила, която дава възможность да се завладѣва сърдцето на тълпата. То, слѣпото, ще събира съ стотини накичени франтове и госпожи, ще имъ свири разни тамъ.... валсове, ноктюрни (правичката да си кажемъ, по-далече отъ тѣзи „валсове“ и „ноктюрни“ не се простирахѫ музикалнитѣ познания на дѣда Максима), а тѣ ще си бършѫтъ сълзитѣ отъ очитѣ съ кърпичкитѣ си. Ехъ! Дяволътъ да го вземе, не ми се щѣше тъй да бѫде, но какво да се прави! Малкото е слѣпо, па най-послѣ, нека стане такъво, каквото може. Но по-добрѣ би било да знае пѣсни, нали? Пѣсеньта говори не само на музикално развития слухъ, тя ни рисува и образи, поражда мисъль въ главата и мѫжество въ сърдцето“.

— Ей, Яйкиме, рече една вечерь Максимъ, като влизаше въ яхъра заедно съ момчето. — Махни поне веднажъ тази пищялка! Тя е за дѣцата по улицитѣ или за овчарчетата на полето; а ти си туку речи възрастенъ мѫжь, макаръ, че тази глупава Мария те направи да мязашъ на жена. Пфу! дори ме е срамъ за тебе, наистина. Едно момиче не те обицна, и ти оцапа работата. Пищишъ, като яребица въ мрѣжа!

Яйкимъ слушайки тази дълга поучителна рѣчь на расърдения господарь, се поусмихваше въ тъмнината за неоснователния гнѣвъ на господаря си. Само напомнюванието за дѣцата и за овчарчета го оскърби до нѣкждѣ.

— Недѣйте ми приказва това, господарю, говорѣше той. Такъва свирка нѣма да намѣрите нито у единъ овчаринъ по цѣла Украйна, а камо ли у овчарчета... Не сж такива, както моята: ето на, послушайте само да видите.

Той затвори съ пръститѣ си всичкитѣ дупки и взѣ на свирката два тона въ октава, като се въсхищаваше отъ тѣхъ. Максимъ плювна на земята.

„Пфу, Боже прости ме! Съвсѣмъ си оглупѣлъ! За какво ми е твоята свирка? Тѣ всички сж отъ единъ сортъ — и свиркитѣ му, и женитѣ му, наедно съ твоята Мария. „Я ни попѣй нѣкоя староврѣмска пѣсень, ама хубава!"

Максимъ Яценко, като всѣки малоруссинъ, се отнасяше просто съ селенитѣ и съ слугитѣ. Той често пжти крѣскаше и се караше, но безъ да оскърби нѣкого и поради това хората се обръщахж къмъ него съ почитание, но безъ всѣкакъвъ страхъ.

— „Добрѣ!" рече Яйкимъ. И азъ пѣехъ едно врѣме не по-лошо отъ другитѣ; но, може би, нашата селска пѣсень да не ви се хареса, госпорадю? Забѣлѣжи той иронически.

— Е, де, бърборишъ само глупости, — рече дѣдо Максимъ. „Хубавата пѣсень не може да се сравни съ свирката, стига само да умѣе човѣкъ да пѣе, както се слѣдва. Хайде, ще видимъ, ще послушаме, Петре, Яйкимовата пѣсень. Ще ли само да я разберешъ?"

— Ама туй селска ли пѣсень ще е? попита момчето. — Азъ ще я разберж.

Максимъ въздъхна.

— Ехъ, момче! Туй не сж прости пѣсни... Това сж пѣсни на единъ силенъ, свободенъ народъ. Твоитѣ дѣди по майка сж ги пѣли по степитѣ на Днепръ, по Дунава и по Черното море... Да, ти ще разберешъ туй, кога и да е, но сега азъ се бож отъ друго нѣщо.

Дѣйствително Максимъ се боеше отъ едно друго неразбиране. Той мислѣше, че яснитѣ картини на епоса изискватъ непрѣмено зрителни прѣдставления, за да говорятъ на сърдцето.

Той се боеше, да не би мрачната глава на дѣтето да не е въ състояние да усвои картинния езикъ на народната поезия. Той забравяше, че старитѣ рапсоди, украинскитѣ кобзари и бандуристи бѣхѫ повечето слѣпци. Дѣйствително тежката сѫдба, уродството ги заставяше често пѫти да взиматъ въ рѫцѣ лирата или бандурата, за да испросватъ чрѣзъ тѣхъ милостиня. Но не всичкитѣ пъкъ сѫ били само такива по занятие и само просяци съ прѣхрипнали гласове и не всички сѫ изгубили зрението си чакъ на стари години. Слѣпотата покрива видимия миръ съ една тъмна завѣса, която, разбира се, покрива мозъка, като затруднява и притѣснява неговата работа, но все пакъ отъ наслѣдственитѣ прѣдставления и отъ впечатлѣнията, които се получаватъ по други начини, мозъкътъ си създава въ тъмнотата свой новъ миръ, тъженъ, печаленъ и мраченъ, но който не е лишенъ отъ своебразна макаръ и меланхолична поезия.

XII.

Максимъ сѣдна съ момчето на сѣното, а Ййкимъ се облегна на своя креватъ (тази поза най-много съотвѣтствуваше на неговото артистическо настроение) и, като си помисли малко нѣщо, запѣ. Изборътъ на пѣсеньта излѣзѣ доста сполучливъ. Той пѣеше историческата пѣсень:

Ой, тамъ на горі, тай женці жнутъ*) . . .

Всѣкой, който поне единъ пѫть е чувалъ тази прѣкрасна народна пѣсень при добро пѣние, непрѣмено е запомнилъ нейния чуденъ мотивъ, високъ продълговатъ, като да е зачекнатъ отъ скръбьта на историческото въспоминание. Въ нея не се въспѣватъ събития, кървави клания и подвизи. Туй не е нито прощавание на казака съ неговата любезна, нито смѣло нападение, нито разбойническа експедиция по синето море и по Дунава. То е само една минутна картина, която блѣсва мигновено въ главата на малоруссина, като една неясна мечта, като единъ откѫслякъ отъ съна за историческото мпнало. Посредъ обикновеното и смѫтно настояще на деня въ неговото въображение испъкваше изведнажъ тази картина, тъмна, неясна,

---

*) Хей, тамъ на височината, тамъ жетваритѣ жѫнѫтъ . . .

покрита съ онази особена тжга, която вѣе отъ исчезналата вече народна старина. Загинала старина, но не безслѣдно! За нея ни приказватъ високитѣ гробни насипи (Кургани), гдѣто посредъ нощь блѣщжтъ огньове, отгдѣто се чуватъ нощѣ тежки пжшкания. За нея ни говори и народното прѣдание, и исчезвающата, за жалость, народна пѣсень.

Ой тамъ на горі, тай женці жнуть,
А по-підъ горою, по-підъ зеленою
Козаки идуть,
Козаки идуть!...

Тамъ на височината, тамъ жетваритѣ жжнжтъ, а подъ височината, подъ зелената (височина), казаци вървжтъ.

Максимъ Яценко се услуша въ тжжната мелодия. Въ неговото въображение блѣсна онази картина, която бѣ повдигната отъ чудния и удивително съотвѣтствующия на съдържанието на пѣсеньта мотивъ, като че бѣ освѣтена отъ меланхолическия отблѣскъ на захождането. Въ зеленитѣ, мирни полета на височината виждахж се нѣмитѣ фигури на жетваритѣ, които се навеждахж надъ нивитѣ. А отдолу безъ шумъ минавахж отрядитѣ, единъ годиръ други, като се сливахж съ вечернитѣ сѣнки на долината.

По переду Дорошенко
Веде свое військо, військо запорожське,
Хорошенько*).

И продължителната нота на пѣсеньта за миналото трептѣше, звучеше и утихваше въ въздуха, за да зазвучи повторно и да подигне отъ мрачината нови образи и нови картини.

XIII.

Момченцето слушаше съ помрачено и жалостно лице. Когато пѣвецътъ пѣеше за поляната, на която жетваритѣ жжнжтъ, въображението тозчасъ прѣнасяше Петърча на познатата нему скала. То я позна по туй, че отдолу шумѣше рѣкичката.

---

*) Отпрѣдъ върви Дорошенко, той води запорожската войска

То знае вече, що се казва жетвари, то чуваше звънтението на сърповетѣ и шума на падающитѣ класове. Когато пъкъ пѣвеца пѣеше за туй, що се върши подъ височината, то изведнажъ си прѣдставляваше полето около рѣчната скала....

Звънтението на сърповетѣ прѣстана, но момчето знае, че жетваритѣ сж още тамъ на високата поляна, но не се чуватъ, защото сж на високо — така високо, както боровет̀ѣ, шума на които то чуваше стоейки на скалата. А отдолѣ се чуваше постояния, равномѣрния топотъ отъ конскитѣ копита.... тѣ сж много, отъ тѣхъ произлиза този неясенъ, продължителенъ шумъ, тамъ въ тъмнината, подъ височината... „казацитѣ вървжтъ“.

То знае тоже, що е туй нѣщо Казакъ. Стария „Хведько“, който по нѣкога дохаждаше въ тѣхния чифликъ, всички го казвахж „стария казакъ“. Той не веднажъ е взималъ Петърча на колѣнѣтѣ си и е гладилъ съ треперящата си ржка косата на момчето. Момчето захващаше да испитва лицето на „Хведька“, то усѣщаше съ своитѣ осезателни пръсти дълбокитѣ бръчки, голѣмитѣ, увиснали на долѣ мустаци, впититѣ страни (бузи) и на нихъ старческитѣ сълзи. Такива казаци си прѣдставляваше момчето споредъ думитѣ на пѣсньта тамъ, отдолѣ, подъ височината. Тѣ ѣздятъ на коне, така, както „Хведька“, съ дълги мустаци, наведени и стари. Тѣ тихо вървжтъ напрѣдъ, подобно на безформени сѣнки въ тъмнината и плачжтъ, както и „Хведько“, може би за туй, че горѣ на полето стоятъ тѣзи печални, продълговати тонове на Яйкимовата пѣсень — пѣсень за „свободния казакъ“, който зарѣзвалъ и младата си жена въ врѣме на война.

На Максима стигаше само единъ погледъ, за да разбере, че впечатлителната натура на момчето е способна да схване поетическитѣ образи на пѣсеньта, безъ да се гледа на неговата слѣпота.

ГЛАВА III.

Благодарение на порядъка, който въведе дѣдо Максимъ, слѣпото момче оставяхж самичко да върши всичко споредъ силитѣ си и туй докара най добри резултати. У дома то помагаше, ходѣше свободно на всѣкждѣ, самъ уреждаше кревата и стаята си, държеше въ голѣмъ порядъкъ играчкитѣ си. Освѣнъ

това, до колкото можеше дѣдо Максимъ обръщаше внимание и на физическитѣ упражнения: момчето си имаше своя особна гимнастика, а когато стана на шесть години Максимъ подари на внука си едно малко и кротко конче. Майката отъ начало не можеша да си прѣдстави, че слѣпото момчекце ще може да ѣзди на конь, и наричаше тази братова мисъль просто чиста глупость. Но инвалидътъ употрѣби всичкото си влияние и подирѣ два-три мѣсеца момчето весело прѣпускаше на конь заедно съ Яйкима, който му показваше само, гдѣ трѣбва да обърне коня си.

По този начинъ слѣпотата не побърка на правилното физическо развитие и нейното влияние на нравственния животъ биде колкото се можеше ослабнато. Споредъ годинитѣ си то бѣше високо и стройно; лицето му бѣше до нейдѣ блѣдно, чертитѣ на лицето нѣжни и ясни. Черната коса даваше още по-голѣмо изражение на бѣлото му лице, а голѣмитѣ, тъмни и малко подвижни очи му придавахѫ едно особно изражение, което изведнажъ привличаше вниманието на другитѣ.

Малката впадинка надъ вѣждитѣ, навикътъ да си поиздигва главата на напрѣдъ и изражението на тѫгата, което отъ врѣме на врѣме прѣминаваше въ видъ на нѣкакви облаци по красивото му лице — туй е всичко, съ което слѣпотата се показваше на неговата вънкашность. Неговитѣ движения въ познатото мѣсто бѣхѫ свободни, но все пакъ се виждаше, че природната живость е потисната и само по нѣкой пѫть излиза на явѣ въ видъ на силни нервни напори.

II.

Сега слуховитѣ впечатлѣния получихѫ въ живота на слѣпото момче прѣобладающо значение, звуковитѣ форми станахѫ главнитѣ форми за неговата мисъль, центръ на умствената работа. То запомнюваше пѣснитѣ, като се услушваше въ обаятелнитѣ имъ мелодии, запознаваше се съ тѣхното съдържание, като го украсяваше съ тѫжна, весела или замислена мелодия. То още по-внимателно схващаше тоноветѣ на околната природа и, като сливаше тъмнитѣ усѣщания съ обикновенитѣ народни мотиви, по нѣкога умѣеше да ги сгрупирва въ такъва свободна импровизация, въ която трудно бѣше да се отличи, гдѣ свършва

народния мотивъ и гдѣ се начева личното творчество. И то самичко не можеше да отдѣли въ пѣснитѣ си тѣзи два елемента; тъй изобщо сж се слѣли тѣ и двата. То скоро научваше всичко, което му съобщаваше майка му, която го учеше да свири на фортепиано, но то обичаше тоже и Яйкимовата свирка. Фортепианото бѣше по-богато, по-звучно и по-пълно, но то стоеше въ стаята, когато свирката човѣкъ може да я носи съ себе си на полето и нейнитѣ тонове тъй нераздѣлно се сливахж съ тихитѣ степни въздишки, щото и Петърчо самичъкъ не можеше да отгадае, вѣтърътъ ли навѣва отъ далече мрачни мисли, или той самичъкъ ги извлича отъ свирката си.

Туй увлѣчение къмъ музиката стана центръ на неговия умственъ напрѣдъкъ; то попълваше и разнообразѣше неговото сжществувание. Максимъ се ползуваше отъ това, за да може да запознае момчето съ отечествената история и цѣла тя прѣмина прѣдъ въображението на слѣпото, съставена отъ тонове. Заинтересувано отъ пѣснитѣ, то се запознаваше съ нейнитѣ герои, съ тѣхната сждба, съ сждбата на тѣхното отечество. Отъ тукъ се начена литературния интересъ, тъй щото на деветата година Максимъ пристжпи къмъ първитѣ уроци. Вѣщитѣ уроци на Максима (който изучаваше специални методи за обучаванието на слѣпитѣ) доста се харесвахж на момчето. Тѣ внасяхж въ неговото настроение новъ елементъ — опрѣдѣленость и ясность, които уравновѣсвахж тъмнитѣ музикални усѣщания. По този начинъ момчето бѣше цѣлия день заето; то не можеше да се оплаче отъ недостатъкъ на въсприеманитѣ отъ него впечатлѣния. Виждаше се задоволено отъ живота, до колкото бѣ възможно туй за едно дѣте. Виждаше се тъй сжщо, че то не съзнава и слѣпотата си.

А, между това, нѣкаква си необикновена, недѣтинска скърбь се показваже въ неговия характеръ. Максимъ отдаваше това на нѣманието дѣтинско общество и се стараеше да прѣмахне и този недостатъкъ.

Селскитѣ дѣца, които ги повикваха въ двора, стѣснявахж се и не можехж свободно да се отпуснжтъ. Освѣнъ необикновената за тѣхъ домашна наредба, тѣ не малко се смущавахж и отъ слѣпотата на „панича“. Тѣ уплашено го поглеждахж и, като се събирахж на купъ, мълчехж или бояливо си шушнѣхж

едно съ друго. А когато дѣцата ги оставяхѫ самички въ градината или на полето, тѣ ставахѫ по-распуснати и започвахѫ да играѭтъ, но при това виждаше се, че слѣпото остава нѣкакъ-си на страна и тѫжно се услушва въ веселия шумъ на другаритѣ си.

По нѣкога Яйкимъ събираше дѣца около себе си и начеваше да имъ расказва весели приказки и раскази. Селскитѣ дѣца, добрѣ запознати и съ глупешкия простонароденъ дяволъ, и съ самовилитѣ, допълвахѫ тия расказы отъ собственния си запасъ; съ една рѣчь тѣзи бесѣди ставахѫ доста весели. Слѣпото момче ги слушаше съ голѣмо внимание и интересъ, но само редко се смѣеше. Както се виждаше, хуморътъ на разговорката рѣчь бѣше за него недостѫпенъ: то не можеше да види нито лукавитѣ блѣстящи очи на расказвача, нито усмихнатитѣ бръчки, нито поусукванието на дългитѣ мустаци.

III.

Подиръ малко врѣме отъ тѣзи събития въ съсѣдното владѣние (чифликъ) се смѣни „поссессорътъ". Вмѣсто прѣдишния, немиренъ съсѣдъ, който подигна процесъ даже противъ мълчаливия панъ Попелски поради нѣкакво си пасбище, сега въ ближния чифликъ се посели старикътъ Яскулский съ жена си. Безъ да се гледа на туй, че и на двамата съпрузи заедно годинитѣ не бѣхѫ по-малко отъ сто, тѣ сѫ се оженили не отдавна, тъй като панъ Якубъ дълго врѣме не могълъ да набере потрѣбната сумма за аренда и за туй се луталъ като „икономъ" по чуждитѣ хора, а госпожица Агнешка, съ надежда за щастливо врѣме живѣеше като почетна слугиня при графиня Н. Н. Когато, най-послѣ, тази щастлива минута настана и зетьтъ съ невѣстата застанахѫ рѫка за рѫка въ черквата, то половина отъ косата на зетьтъ бѣше побѣлѣла, а покритото отъ срамна червенина лице на невѣстата бѣше тъй сѫщо обиколено отъ срѣбристи кръкми.

Това обстоятелство, обаче не побърка на съпружеското имъ щастие, и като плодъ отъ тази закъснѣла любовь роди имъ се единствената дѫщеря, която бѣше почти връстница на слѣпото момче. Като се настанихѫ на стари години въ туй владѣние, въ което тѣ, макаръ и условно, можехѫ да се ми-

слѫтъ за пълни господари, старицитѣ заживѣхѫ тихичко и скромно, като да възнаграждавахѫ себе си съ тази тишина и уединение за неспокойнитѣ години на тежкия животъ прѣкаранъ при „чужди хора“. Първата тѣхна аренда излѣзѣ не до тамъ сполучлива и сега тѣ постѣснихѫ работата. Но и въ новото мѣсто тѣ се настанихѫ тосчасъ по желанието си. Въ едно кюше на стаята стоеше иконостаса, а на едно съ „палмата“ и „громницата“,*) стоехѫ нѣкакви-си торбички съ трѣви и корене, съ които старата лѣкуваше мѫжа си и селскитѣ мѫже и жени, които дохождахѫ при нея. Тѣзи трѣви испълвахѫ цѣлата стаичка съ особена специфическа, приятна *миризма*, която оставаше въ памѣтьта на всѣки посетитель наедно съ въспоминанието за тази чиста малка кѫщичка за нейната тишина и редъ и за двамата старци, живущи единъ тихъ животъ нѣкакъ-си несвойственъ за тогавашното врѣме.

При тѣзи двама старци живѣеше тѣхната единствена дѫщеря, едно малко момиче съ дълга руса коса и съ сини очи, което очудваше всички при първо запознавание съ едно необикновено спокойствие, което бѣше разлѣно по цѣлото ѝ сѫщество. Спокойствието и безстрастието на закѫснѣлата любовь на родителитѣ изглеждаше да се е отпечатала въ характера на момичето, въ тази именно нейна не дѣтинска разсѫдливость, въ спокойствието на движенията ѝ, въ меланхоличностьта и голѣмината на сипитѣ ѝ очи. Тя никога не отбѣгваще отъ чуждитѣ хора, не странѣше отъ връстницитѣ си и взимаше участие въ тѣхнитѣ игри. Но всичко това ставаше съ такава искрена снисходителность, като че ли за нея лично всичко туй бѣше съвсѣмъ не нужно. Дѣйствително, тя бѣше благодарна отъ собственото си общество: тя се расхождаше, събираше цвѣтя, разговаряше се съ куклата си, и всичко туй вършеше съ изглѣдътъ на една такава сериозность, щото по нѣкой пѫть струва ви се, че прѣдъ васъ стои не дѣте, а една малка възрастна жена.

IV.

Единъ день Петърчо бѣше самичъкъ на височинката при рѣката. Слънцето залѣзваше, въ въздуха бѣше тихо, само му-

*) Палма съотвѣтствува на нашата „върба“, а „громница“ — восчена свѣщь, която з палватъ, когато има силни бури, гърмежи, а тъй сѫщо я турятъ и въ рѫцѣтѣ на умиращитѣ.

чението на стадата, които се връщаха въ селото достигаше до неговитѣ уши, момчето току що бѣше прѣстанало да свири и бѣше се търколило на трѣвата, като се прѣдаваше на полудрѣмливата умора на лѣтния вечеръ. То бѣше се занесло за малко врѣме, когато изведнажъ нѣкакви легки стѫпки го разсънихѫ. То недоволно се подигна на лакъта си и се услуша. Стѫпкитѣ прѣстанахѫ да се чуватъ долу при подножието на височинката. Вървежа не му бѣше познатъ.

— Момче! — чу то изведнажъ задъ себе си единъ дѣтински гласъ, — не знаешъ ли, кой свирѣше сега тукъ?

Слѣпото момче не обичаше да нарушаватъ неговото уединение, за туй то отговори на въпроса не съ особено вѣжливъ тонъ:

— Азъ бѣхъ . . . .

Легкото очудено провикване бѣше отговора на запитването му и въ сѫщия часъ момичето продума съ добродушенъ и удобрителенъ тонъ:

— Колко хубаво!

Слѣпото момче мълчеше.

— Защо не си отивате?—попита то подирѣ, като чуваше, че неканената гостенка продължава да стои на сѫщото мѣсто.

— Ама защо ме пъдишъ? — попита момичето тихо и зачудено.

Тонътъ на тоя спокоенъ и ясенъ дѣтински гласъ дѣйствуваше приятно на слуха на слѣпото момче; при все това то отговори съ сѫщия тонъ, както и прѣди:

— Азъ не обичамъ когато идватъ при мене . . . . момиченцето почна да се смѣе.

— Ето, на! . . . . Я го вижте! Нима цѣлата земя е твоя и можешъ ли ти да запрѣтишъ комуто и да било да ходи по земята?

— Майка ми заповѣда на всички да не дохождатъ тукъ при мене.

— Майка ти? — попита замислено момичето.

А майка ми пъкъ ми позволи да ходя покрай рѣката...

Момчето, разгалено до нѣкждѣ отъ всеобщата отстѫчивость на домашнитѣ му, не бѣше привикнало на такива упорити отговори. Една гнѣвна вълна прѣмина по неговото лице

като облакъ; то се попривдигна и начена да вика бърже и възбудено:

— Идѣте си, идѣте си! . . . Не е извѣстно, като какъ би се свършила тази сцена, ако въ туй врѣме отъ чифлика не бѣше се чулъ гласътъ на Яйкима, който го викаше за чай. То бърже слѣзѣ отъ височинката на долу.

— Ахъ, какво лошо момче! — чу то отдирѣ си негодующитѣ думи на момичето.

V.

На другия день, като сѣдѣше на сѫщото мѣсто, момчето си припомни за вчерашното сблъскване. Сега то си припомнюваше безъ да му е мѫчно. Напротивъ, даже искаше му се повторно да дойде това момиченце съ такъвъ приятенъ и спокоенъ гласъ, какъвто то до сега още не е чувало. Познатитѣ му дѣца така сѫщо силно викахѫ, смѣехѫ се, борѣхѫ се и плачехѫ, но нито едно отъ нихъ не говорѣше тъй приятно. Дожалѣ му даже, че то докачи непознатото момиченце, което, навѣрно, нѣма да дойде още веднажъ.

Дѣйствително, три дена момиченцето не дохождa. Но на четвъртия Петърчо чу нейнитѣ стѫпки по брѣга на рѣката. Тя вървѣше тихо; пѣсъка хрущѣше подъ краката ѝ, и тя пѣеше съ половинъ гласъ една полска пѣсенчица.

— Слушайте! извика то, когато момиченцето доближи до него. — Вие ли сте пакъ?

Момиченцето не отговори. Рѣчнитѣ камъчета, както по-прѣди, хрущѣхѫ подъ краката ѝ. Въ пристореназа безгрижность на гласа ѝ, като пѣеше пѣсеньта, момчето усѣщаше още незабравеното докачение.

Обаче, като извървѣ нѣколко крачки, непознатото момиче се спрѣ. Двѣ-три секунди се изминахѫ въ мълчание. Тя въ туй врѣме правѣше китка отъ полскитѣ цвѣтя, които държеше въ рѫцѣтѣ, а момчето чакаже отговоръ. Въ това спиране и въ мълчанието, което послѣдва подиръ него, то забѣлѣза извѣстна слѣда отъ съзнателно и нарочно прѣнебрѣжение.

— Мигаръ не виждате, че съмъ азъ? попита тя най-послѣ съ голѣмо достоинство, слѣдъ като свърши съ китката.

Този простъ въпросъ скрьбно се отрази въ сърдцето на слѣпото момче. То нищо не продума, но само ржцѣтѣ му, съ които то се опираше на земята, нѣкакъ-си конвулсивно се хванахж за трѣвата. Разговорътъ бѣ вече захванатъ, а момичето стоейки все на сжщото мѣсто и като бѣше заето съ китката, повторно попита:

— Кой те научи да свиришъ тъй хубаво?

— Яйкимъ ме научи, отговори Петърчо.

— Много хубаво! А защо си ти такъвъ сърдитъ?

— Азъ . . . не Ви се сърдж, рече момчето тихо.

— Е, тогава и азъ не се сърдж . . . . хайде да си играемъ заедно.

— Азъ не знаж да играж съ васъ, отговори то, като се замисли.

— Не знаешъ ли да играешъ? . . . Защо?

— Тъй.

— Не, наистина, кажи пъкъ защо?

— Тъй, отговори то съвсѣмъ тихо и още повече се замисли.

Нему не бѣше се случвало до сега да говори съ нѣкого за слѣпотата си, а простодушния тонъ на момичето, което му повтаряше съ настояване този въпросъ, нараняваше неговото сърдце.

Непознатото момиче се искачи на височинката.

— Какъвъ си смѣшенъ, — взѣ да му говори тя съ снисходително съжаление, като се готвѣше да сѣдне на трѣвата наредъ съ него.

— Това ти го п авишъ, навѣрно, за туй, защото не се познавашъ съ мене. Но почакай малко, ти ще ме узнаешъ и тогава ще прѣстанешъ да се боишъ отъ мене. А азъ не се бож отъ никого.

Момичето говорѣше туй съ сигурна ярость и момчето чу какъ тя хвърли въ прѣстилката си единъ купъ цвѣтя.

— Отъ гдѣ взѣхте цвѣтята? — попита момчето.

— Отъ тамъ, — кивна момичето съ глава, като пок зваше отзадъ.

— Въ ливадата?

— Не въ ливадата, тамъ.

— Слѣдователно, въ горичката. А какви сѫ тѣзи цвѣтя?

— Мигаръ ти не отбирашъ отъ цвѣтя? . . . . Ехъ, какъвъ си чуденъ . . . . наистина, ти си много чуденъ . . . .

— Момчето взѣ въ рѫцѣтѣ си едно цвѣте. То попипа бърже и легкичко съ пърститѣ си листата и коронката му.

— Това е лютиче, — рече то, — а ето туй е теменуга.

Подирѣ то поиска по сѫщия начинъ да се запознае и съ своята другарка: като хвана съ лѣвата рѫка момичето за рамото, то съ дѣсната си взѣ да испитва нейнитѣ коси, подирѣ вѣждитѣ и бърже прѣмина съ пръститѣ по лицето, като се спираше на нѣкждѣ и внимателно изучаваше непознатитѣ черти.

Всичко туй бѣше извършено тъй неочаквано и бърже, щото момичето, поразено отъ удивление, не можеше да продума нито дума; тя само го гледаше съ широко отворенитѣ си очи, въ които се отражаваше чувство близко до ужасъ. Чакъ сега тя забѣлѣза, че въ лицето на нейния новъ другаръ има нѣщо необикновено. Блѣднитѣ му и нѣжни черти останахѫ неподвижни, като изражавахѫ напрѣгнато внимание, което не хармонираше нѣкакъ-си съ неговия неподвиженъ погледъ. Очитѣ на момчето бѣхѫ устрѣмени на нѣкждѣ, безъ никакво отношение къмъ онуй, което то вършеше, и въ тѣхъ чудно блѣстѣше отражението на заходящето слънце. Всичко туй се показа на момичето за една минута като страшна бъркотия.

Като освободи рамото си отъ рѫцѣтѣ на момчето, тя изведнажъ скочи на нозѣтѣ и заплака.

— Защо ме плашишъ, умразно момче? продума тя съ гнѣвъ и насълзена. — Какво ти сторихъ? . . . Защо? . . .

Момчето сѣдѣше все на сѫщото мѣсто, замислено, съ низко наведена глава, и едно необикновено чувство, смѣсь отъ мжка и унижение, нарани неговото сърдце. За први пжть то бѣше длъжно да испита унижението на единъ сакатъ човѣкъ; за първъ пжть то узна, че неговия физически недостатъкъ може да поражда не само съжаление, но и уплашване. Разбира се, че то не можеше да разбере ясно тежкото чувство, което го притѣсняваше, но поради това, че туй съзнание бѣше неясно и тъмно, то причиняваше не по-малко страдание.

Едно чувство отъ горчива болка и тежка обида го задушаваше въ гърлото; то падна на трѣвата и заплака. Плачътъ

ставаше все по-силенъ и по-силенъ, конвулсивнитѣ хълцания растрепервахѫ цѣлото му тѣло, толкозъ повече, че нѣкаква-си вродена гордость го караше да спира туй избухвание.

Момичето, което бѣше вече слѣзло отъ височината, дочу тѣзи глухи ридания и съ очудване се върна. Като виде, че нейния новъ другарь лежи ничкомъ и тѫжно плаче, тя усѣти състрадание, искачи се тихо на височината и се спрѣ близо до момчето.

— Слушай, проговори му тя тихо, — за какво плачешъ? Ти, навѣрно, мислишъ, че азъ ще се оплача? Е остави, не плачи, азъ нѣма на никого да кажѫ.

Думитѣ и умилния тонъ възбудихѫ въ момчето още по-голѣмо нервно избухвание на плача. Тогава момичето присѣдна до него; като постоя тъй колкото половинъ минута, тя тихо го похвана за косата, погладѝ го по лицето и подирѣ съ мегко настояване, подобно на майка, която успокоява наказаното дѣте, поповдигна му главата и взѣ да истрива съ кърпичка насълзенитѣ му очи.

— Е, де, прѣстани, най-послѣ. Захвана тя съ тонъ приличенъ на възрастна жена. Азъ вече не се сърдѭ. Азъ виждамъ, че ти е жално за туй, гдѣто ме исплаши.

Азъ не искахъ да те исплашѫ, отговори момчето, като въздъхваше дълбоко, за да усмири нервнитѣ пристѫпи.

— Добрѣ, добрѣ! Азъ не се сърдѭ! . . . Ти другъ пѫть нѣма да правишъ вече туй. Тя го повдигна отъ земята и се стараеше да го турне до себе си.

То се покоряваше. Сега то сѣдѣше, както и прѣди съ лице обърнато къмъ страната, гдѣто захождаше слънцето, и когато момичето повторно погледна въ лицето му, освѣтено отъ червеникавитѣ лѫчи, то лицето му ѝ се виде пакъ необикновено. Въ очитѣ на момчето стоехѫ още сълзи, и тѣ бѣхѫ, както и по-прѣди, неподвижни; чертитѣ на лицето му постоянно се движехѫ отъ плачевнитѣ пристѫпи, но, заедно съ туй, въ тѣхъ се съглеждаше не дѣтинска, дълбока и тежка тѫга.

— Но все пакъ, ти си доста чудно момче, рече му тя замислена и съ участие.

— Азъ не съмъ чуденъ, отговори то съ нажалена гримаса. — Не, азъ не съмъ чуденъ . . . Азъ . . . азъ съмъ слѣпъ.

— Слѣпъ? продължено произнесе момичето и гласътъ ѝ потрепера, като че ли тази скръбна дума, тихо произнесена отъ момчето, причини неизгладимъ ударъ въ малкото ѝ женствено сърдце. — Слѣпъ? повтори тя съ още по-треперящъ гласъ и, като да търсѣше отбрана противъ непрѣодолимото, жалостно чувство, което я обхвана цѣла, тя изведнажъ обгърна шията на момчето съ ръцѣтѣ и се наведе къмъ него съ лицето си.

Поразена отъ неочакваното печално откритие, малката жена не се удържа на висотата на солидностьта си и, като се прѣобрази изведнажъ на огорчено и безпомощно въ огорчението си дѣте, тя заплака тъжно и безутѣшно.

VI.

Прѣминахѫ нѣколко минути въ мълчание. Момичето прѣстана да плаче, и само отъ врѣме на врѣме още похълцваше, като се прѣсилваше. Съ очи пълни съ сълзи тя гледаше, какъ слънцето, като да се върти въ растопената, пламнала атмосфера на захода, потъваше задъ тъмната линия на хоризонта. Мерна се още единъ пѫть златния изрѣзъ на огненото кѫлбо, подиръ това се пръснахѫ двѣ-три запалени искри и тъмнитѣ отбѣлѣзвани на далечната гора се показахѫ изведнажъ въ видъ на непрѣкъснатата синкава линия.

Отъ рѣката повѣя хладенъ вѣтрецъ, тихия миръ на настѫпающата нощь се отрази и по лицето на слѣпото момче; то сѣдѣше съ наведена глава, навѣрно, очудено отъ исказаното горещо съчувствие.

— Менѣ ми е жално ... продума тя най-послѣ, все още като похълцваше, за обяснение на своята слабость.

Подирѣ, като успѣ да надвие малко нѣщо на себе си, тя се опита да прѣхвърли разговора върху другъ прѣдметъ, за който тѣ и двамата да могѫтъ да говорѭтъ равнодушно.

— Слънцето залѣзе, проговори момичето замислено.

— Азъ не знаѭ, какво е то, бѣше скърбния отговоръ.

— Азъ само го ... усѣщамъ...

— Мигаръ ти не знаешъ, какъ изглежда слънцето?

— Да.

— А ... майка си ... тъй сѫщо не знаешъ?

— Мама я знаѭ. Азъ всѣкога отъ далече познавамъ нейния вървежъ.

— Да, да, туй е вѣрно. И азъ съ затворени очи познавамъ майка си.

Разговорътъ взѣ по-спокоенъ характеръ.

— Знаете, заговори момчето съ извѣстна живость, азъ усѣщамъ слънцето и знаѭ, когато то е залѣзло.

— Отъ кѫдѣ знаешъ туй?

— Отъ туй, защото ... ама, виждашъ ли? ... И азъ самъ не знаѭ, защо....

— А-а! продължи момичето, както се виждаше съвсѣмъ удовлетворено отъ този отговоръ, и тѣ и двамата замълчехѫ.

— Азъ знаѭ да четѫ, пръвъ проговори пакъ Петърчо, — скоро ще се научѫ и да пишѫ съ перо.

— Ами какъ можешъ? ... взѣ да говори момичето и изведнажъ свѣнливо млъкна, като не искаше да продължава деликатното запитвание. Но момчето разбра, какво искаше да пита момичето.

— Азъ четѫ въ своя собствена книжка, — разясни то, съ пръсти.

— Съ пръсти? Азъ никога не бихъ се научила да четѫ съ пръсти ... Азъ и съ очи калпаво четѫ. Баща ми мѝ казва, че женитѣ мѫчно разбиратъ науката.

— А азъ могѫ да четѫ даже по французски.

— Колко си уменъ! Искрено се зарадва момичето. Обаче, азъ се боѭ, да не би ти да настинешъ. Вижъ тамъ надъ рѣката каква е мъгла.

— Ами ти?

— Азъ не се боѭ; какво ще ми стане?

— Е, че и азъ не се боѭ. Мигаръ е възможно, щото единъ мѫжъ да настине по-скоро отъ една жена? Дѣдо Максимъ ми казва, че мѫжьтъ не трѣбва да се бои отъ нищо: нито отъ студъ, нито отъ гладъ, нито отъ гръмотевица, нито отъ буря.

— Масимъ? ... Онзи, съ патерицитѣ? ... Азъ съмъ го виждала. Той е страшенъ.

— Не, той никакъ не е страшенъ. Той е много добръ.

— Не, страшенъ е! съ увѣреность повтори момичето. Ти не знаешъ, защото не си го виждалъ.

— Азъ го знамъ. Той ме учи на всичко.

— Бие ли?

— Никой пжть не ме бие и не ми се кара...

— Той е добро. Нима е възможно да се бие слѣпо момче! То е грѣхота.

— Ама той никого не бие, рече Петърчо донѣгдѣ невнимателно, защото тънкия му слухъ бѣ подочулъ крачкитѣ на Йохима.

Наистина, високата фигура на Йохима захвана да се появява подиръ една минута на хълмистия гребенъ, който отдѣляше чифлика отъ брѣга на рѣката и гласътъ му прозвуче надалече презъ вечерната тишина:

— Па-ни-чу-у-у-у! Господарче-е-е!

— Викатъ те, рече момичето, като ставаше.

— Да. Но мене не ми се иска да си отида.

— Иди си, иди си! Азъ утрѣ ще дойда пакъ при тебе. Сега тебе те чакатъ, а и мене тъй сжщо.

VII.

Момичето изпълни точно обѣщанието си и даже по-рано, отъ колкото Петърчо бѣ се надѣвалъ. На другия день, сѣдейки въ стаята си съ Максима и учейки любимия си урокъ, то изведнажъ си повдигна главата, услуша се и радостно рече:

— Пусни ме за една минута. Тамъ е дошло момичето.

— Какво момиче? Очуди се Максимъ и тръгна подиръ момчето къмъ вратата.

Дѣйствително, вчерашната приятелка на Петърча въ тази сжщата минута бѣше влѣзла прѣзъ портата на чифлика и, като виде Анна Михайловна, която минуваше прѣзъ двора, свободно тръгна къмъ нея.

— Какво искашъ момиченце? попита го тя, като мислѣше, че сж го проводили нѣщо по работа.

Малката жена ѝ подаде спокойно ржката си и я попита:

— Вие ли имате слѣпо момче?... Да?

— Ние, миличка, да ние, — отговори госпожа Попелска, като се радваше на нейнитѣ ясни очи и на свободнитѣ ѝ обноски.

— Ето, на, виждате ли . . . мама ме пустна да дойдѫ при него. Могѫ ли да го видѫ?

Въ туй врѣме Петърчо самъ се притече при нея, а на стълбитѣ се появи фигурата на Максима.

Туй е вчерашното момиченце, мамо! Азъ ти расправихъ за него — рече момчето, като се здрависваше. — Само че азъ сега учѫ.

— Ехъ, този пѫть дѣдо Максимъ ще те пусне, — рече Анна Михаилова, — азъ ще поискамъ отъ него позволение.

Между туй, мъничкото момиче, което, споредъ както се забѣлѣзваше се чувствуваше, като у дома си, тръгна къмъ Максима, който дохождаше при тѣхъ на патерицитѣ си, и, като му подаде рѫка, рече съ милостивъ и снисходително-удобрителенъ тонъ:

— Туй е добро, че вие не биете слѣпото момченце. То ми расправи.

— Нима, г-це? — Попита я Максимъ съ комическа важность, като взимаше въ широката си рѫка малката рѫчичка на момичето. — Колко съмъ благодаренъ на моя ученикъ, че той съумѣлъ да расположи въ моя полза такъва прѣкрасна особа.

И Максимъ се разсмѣ, като гладѣше рѫчичката ѝ която държеше въ своята рѫка. Между туй, момичето продължаваше да гледа въ него съ отворенъ погледъ, който изведнажъ завладѣ неговото жено-ненавистническо сърдце.

— Я, гледай Анке, каза той на сестра си съ една страна усмивка, — нашия Петръ начева самъ да прави запознанства. И съгласи се, Анно . . . безъ да се гледа на туй, че е слѣпъ, той все пакъ е сполучилъ да направи добръ изборъ, не е ли истина.

— Какво искашъ да кажешъ съ туй Максиме? строго попита младата жена и гореща червенина облѣ цѣлото ѝ лице.

— Шегувамъ се! — отговори братъ ѝ лаконически, като виде, че съ шегата си той задена болната струна, откри тайната мисъль, която се бѣше появила въ прѣдвидливото майчино сърдце.

Анна Михаилова още повече се исчерви и, като се наведе бърже, подбуждана отъ страстна нѣжность, прѣгърна момичето; послѣдното прие неочакваното милвание все съ сѫщия ясенъ, макаръ и малко нѣщо очуденъ погледъ.

VIII.

Отъ този день вече между „поссессорската“ (арендаторската) кжщица и чифлика на Попoлски се завързахж най-близки отношения. Момичето, което го казвахж Евелина, дохождаше всѣкой день въ чифлика, а подиръ малки врѣме тя стана и ученичка на Максима. Отъ начало този планъ на туй взаимно и съвмѣстно обучение не се хареса твърдѣ много на пана Яскулски. Едно, понеже той мислеше, че ако жената знае да запише прането и да води домашния расходенъ тефтеръ, то туй е напълно достатъчно; и второ, той бѣше вѣренъ католикъ и споредъ неговото мнѣние Максимъ не трѣбваше да се бие съ австрийцитѣ, въпреки ясно исказаната воля на „свѣтия отецъ-папата“. Най-послѣ, неговото твърдо убѣждение бѣше туй, че на небото има Богъ, а Волтеръ и волтериянцитѣ вриѭтъ въ адска смола, каквато сждба, по мнѣнието на мнозина, очекваше и пана Максима. Обаче, подиръ по-близкото запознавание, той трѣбваше да признае, че този еретикъ и крамолникъ човѣкъ е съ твърдѣ добръ нравъ и доста уменъ, вслѣдствие на това арендаторътъ почна да отстжпва.

При все това, обаче, некакво си безпокойствие не оставаше на мира стария Яскулски и за туй той, като доведе дъщеря си за първъ пжть, счете за нужно да се обърне къмъ нея съ една тържествена и надута рѣчь, която, впрочемъ, повече бѣше прѣдназначена за слуха на Максима:

— Слушай, Евелинке . . ., рече ѝ той, като я хвана за рамото и като попоглеждаше къмъ нейния бждящъ учитель.— Помни всѣкога, че на небето има Богъ, а въ Римъ е неговия намѣстникъ „свещения отецъ“, Туй тебе ти го говорѭ азъ, Валентинъ Яскулски, и ти трѣбва да ме вѣрвашъ, за туй, защото азъ съмъ твой баща, — туй е primo!

При това послѣдва новъ внушителенъ погледъ къмъ страната на Максима; панъ Яскулски подчертаваше своитѣ латински думи, като искаше съ това да даде да се разбере, че и той не е чуждъ къмъ науката и, въ случай на нѣщо, мжчно ще може да го излъжжтъ.

— *Secundo*, азъ — шляхтичъ (благородникъ) на славния гербъ, въ който заедно съ „копáта и враната“ не напразно

стои и кръстъ на синьо поле. Цѣлата фамилия Яскулски, бидейки нѣкога добри рицари, сѫ си спомнили и за небеснитѣ работи, и за туй ти си длъжна да ме вѣрвашъ. А за останалото, що се отнася до orbis terrarum, т. е. всичко земно, слушай каквото ги каже панъ Максимъ Яценко, и учи се добрѣ.

— Не бойте се, пане Валентинъ, усмихнато му отговори Максимъ на тази дълга рѣчь, — ние не събираме госпожици за четата на Гарибалди.

IX.

Задружното обучение се оказа и за двѣтѣ момчета доста полезно. Петърчо вървѣше въ уроцитѣ си, разбира се, по-напрѣдъ, но туй не пречеше да се породи между тѣхъ извѣстно надпрѣварвание. Освѣнъ това, Петърчо помагаше на Евелина често пѫти да си научава уроцитѣ, а тя пъкъ намѣрваше по нѣкой пѫть сполучливи способи, за да обясни на момчето нѣща, които то мѫчно можеше да разбере.

Освѣнъ това нейното другарувание внасяше въ неговитѣ занятия нѣщо ново, придаваше на неговата умствена работа едно особено приятно поощрение.

Изобщо тази дружба бѣше сѫщински даръ на милостивата сѫдба. Сега момчето не тръсѣше съвършенно уединение; то намѣри туй сдружавание, което не можеше да му достави обичьта на възрастнитѣ, и въ минутитѣ на душевно спокойствие му бѣше приятна нейната близость. Тѣ си ходѣхѫ на всѣкѫдѣ двамата заедно. Когато то свирѣше, тя го слушаше съ наивно възхищение. Когато пъкъ то оставяше на страна свирката, тя начеваше да му съобщава своитѣ дѣтински впечатлѣния на околната природа; наистина, тя неможеше да ги изразява напълно съ съотвѣтствующитѣ думи, но за туй пъкъ въ нейнитѣ прости раскази, въ тѣхния тонъ, то схващаше характеристичния колоритъ на всѣко явление, което тя му описваше. Тъй напр., когато тя говорѣше за тъмнината на влажната и черна нощь, раслана върху земята, то като че слушаше тази тъмнота въ задържанитѣ звучащи тонове на нейния треперящъ гласъ. Когато пъкъ тя, като подигаше на горѣ замисленото си лице, му расправяше: „ахъ, какъвъ облакъ иде, какъвъ тъменъ облакъ, страшенъ!“ — То изведнажъ усѣщаше едно хладно повѣвание

и слушаше въ нейния гласъ заплашителното фучение на чудовището, което пълзи тамъ, нѣгдѣ въ далечната височина на небото.

ГЛАВА IV.

I.

Има натури, като че ли отъ по-рано прѣдназначени за тихия подвигъ на любовьта, която е свързана съ скърбь и грижи, — натури, за които грижитѣ за чужда неволя съставляватъ, като че ли, атмосфера, оргоническа потрѣбность. Природата още съ врѣме е надарила такива натури съ спокойствие, безъ което е немислимо всѣкидневното и прозаично прѣкарване на живота: тя прѣдвидливо умегчила въ нихъ личтитѣ стремлѣния и исканията на наслаждаванието отъ живота, като подчинила тѣзи стремлѣния и тѣзи искания на господствующата черта на характера. Таквизи натури се показватъ често пѫти съвсѣмъ хладни, доста расѫдливи, лишени отъ чувство. Тѣ сѫ глухи къмъ страстнитѣ примамки на грѣшния животъ и вървѫтъ по мѫчния пѫть на обязаноститѣ тъй както и по пѫтя на най-свѣтлото лично щастие. Тѣ сѫ показватъ хладни, както снѣжнитѣ върхове, и като тѣхъ величествени. Хорскитѣ безсмислици и дрѣболии се растилатъ у тѣхнитѣ крака; дори клеветата и разнитѣ клюкарства се отърсватъ отъ тѣхната бѣлоснѣжна дрѣха, както нечистата вода — отъ крилата на лебеда...

Малката другарка на Петърча бѣше отъ този типъ хора и притежаваше всичкитѣ тѣзи черти, тя имаше този характеръ, който редко се изработва отъ жив та и въспитанието: той като таланта, като гения, се пада въ дѣла само на избранитѣ натури и още рано излиза на явѣ. Майката на слѣпото момче разбираше какво щастие случая е подарилъ на сина ѝ въ тази дѣтинска дружба.

Туй разбираше и стария Максимъ, комуто се струваше, че сега неговия ученикъ има всичко, което още му недостигаше, че сега душевното развитие на момчето ще тръгне по своя тихъ и равенъ, отъ нищо не припятствуванъ, пѫть...

Но туй бѣше само една скръбна и голѣма измама.

II.

Въ първитѣ години отъ живота на дѣтето, Максимъ мислѣше, че той напълно владѣе душевното развитие на момчето, че това развитие става, ако не направо подъ негово влияние, то въ всѣки случай нито една негова страна, нито едно негово ново придобивание въ тази область не ще избѣгне отъ неговото наблюдение и контролъ. Но когато настана въ живота на дѣтето периодътъ, който се явява като прѣходна граница между дѣтинството и юношеството, Максимъ забѣлѣза до колко сѫ били безосновни тѣзи негови горделиви педагогически фантазии. Кажи, че всяка недѣля донасяше съ себе си нѣщо ново, по нѣкога съвършено неочаквано по отношение къмъ слѣпото момче, и когато Максимъ се стараеше да намѣри източникътъ на нѣкоя нова идея или прѣдставление, които се появявахѫ у дѣтето, то той се забръкваше. Нѣкаква неизвѣстна сила работѣше въ дълбочината на дѣтинската душа, като изваждаше отъ тази дълбочина неочаквани проявявания на едно самостоятелно душевно развитие, и Максимъ трѣбваше да благоговѣе прѣдъ таинственитѣ процеси на живота, които се вмѣсвахѫ по този начинъ въ педагогическата му дѣятелность. Тѣзи тласъци на природата, нейнитѣ раскривания виждаше се, че правѭтъ достѫпни на дѣтето прѣдставления, които не можехѫ да бѫдѫтъ добити чрѣзъ личния опитъ достѫпенъ на слѣпото момче, и Максимъ подозираше тукъ една непрѣкѫсната свързска на жизненитѣ проявявания, която (свързска) прѣминава прѣзъ единъ послѣдователенъ редъ отъ отдѣлни жизнени моменти, като се раздробява въ сѫщото врѣме на хиляди различни процесси.

Отъ начало туй наблюдение уплаши Максима. Като виде, че не е само той, който владѣе умственото развитие на дѣтето, че въ това развитие се показва и нѣщо друго, което независи отъ него и което излиза отъ границитѣ на неговото влияние, той се уплаши за сѫдбата на своя ученикъ и се боеше отъ запитванията, които би могли да послѣдватъ и които би послужили на слѣпото момче само като причина на неизгладими и безкрайни мѫчения. И той се стараеше да намѣри изворитѣ на тѣзи непознати нему явления, за да ги затисне за доброто на слѣпото момче.

Тѣзи неочаквани проявявания не избѣгнахѫ и отъ майчиното внимание. Една заранъ Петърчо дотърча при нея твърдѣ развълнуванъ.

— Мамо, мамо, завика той; азъ видохъ единъ сънъ.

— Е, що виде, пиленце? запита го тя съ наскърбенъ гласъ

— Азъ видохъ въ съна, че азъ . . . виждамъ . . . тебе Максима и още . . .

— И още какво?

— Не помнѭ повече.

— А мене помнишъ ли още?

— Не, рече момчето, като си помисли.

— Азъ забравихъ всичко . . . Но, при все това, азъ видохъ, дѣйствително, видохъ . . . прибави то подиръ една минута.

Туй се повтаря още нѣколко пъти и всѣкой пѫть момчето ставаше по-тѫжно и по-неспокойно.

III.

Единъ день, минавайки по двора, Максимъ чу въ приемната стая, гдѣто обикновено се прѣподавахѫ на момчето уроци по музиката, нѣкакви си необикновени музикални упражнения. Тѣ се състоехѫ отъ двѣ ноти. Отъ начало трепетѣше най-високата, ясна нота на високия регистръ отъ бързитѣ, послѣдователни, почти сливающи се удари по клавишата, подиръ тя мигновено се замѣняваше отъ низкото разливание и гърмение на баса. Като се позаинтересува да узнае, какво означаватъ тѣзи необикновени екзерциций, Максимъ бърже се опѫти съ патерицитѣ си прѣзъ двора и подиръ една минута влѣзна въ приемната стая. Той се спрѣ на вратата като вцепененъ прѣдъ картината, която му се прѣдстави.

Момчето, което бѣше встѫпило въ десетата година, сѣдѣше при нозѣтѣ на майка си на едно низко столче. Наредъ съ него стоеше младия укротенъ щъркъ, когото Яйкимъ бѣше подарилъ на „панича"; щъркътъ си бѣше протегналъ шията и движеше на страни дългия си клюнъ. Момчето всѣка заранъ хранѣше птицата отъ собственитѣ си рѫцѣ и тя придружаваше на всѣкѫдѣ своя новъ другаръ-стопанинъ. Сега Петърчо държеше съ едната си рѫка щърка, а съ другата тихо вървѣше надолу по неговата шия, подиръ по гърба съ напрѣгнато внимание. Въ

туй сжщото врѣме майка му, съ пламнало, възбудено лице и скърбенъ погледъ бърво удряше съ пръстъ по клавишата, като искарваше отъ инструмента една непрѣкъснато-звънтяща висока нота. Заедно съ туй, като се облегаше на стола, тя съ болѣзнено внимание гледаше въ лицето на момчето. Когато пъкъ ржката на момчето, пълзейки по свѣтло-бѣлитѣ пера, достигаше до туй мѣсто, гдѣто тѣзи пера се замѣнявахж съ черни — по краищата на крилѣтѣ, Анна Михаилова изведнажъ прѣмѣташе ржката си на другия клавишъ и низката басова нота тежко се разливаше по стаята.

Тѣ двама, майката и синътъ, бѣхж тъй обзети отъ занятието си, щото не забѣлѣзахж дохожданието на Максима, до като той най-послѣ, слѣдъ като се свѣсти, не прѣкрати сеанса съ въпроса.

— Анке! що значи туй?

Младата майка като виде насочения къмъ нея пронизителенъ погледъ на брата си, доста се сконфузи, като ученичка, заварена отъ строгия си учитель на мѣстото на прѣстжплението.

— Ето на, вижъ, почна тя залисана, то казва, че намира извѣстна разлика въ цвѣта на щърка, само че не може ясно да разбере въ що се заключава тази разлика . . . Дѣйствително, то първо взѣ да говори за това . . . . и струва ми се, че има право . . . .

— Е, че какво отъ туй?

— Ето . . . азъ искахъ . . . малко . . . да му . . . обяснж тази разлика чрѣзъ различието на тоноветѣ . . . Не ми се сърди, Максиме, но азъ мислж, дѣйствително, че туй е доста сходно . . .

Тази неочаквана идея очуди Максима до толкова, щото той отъ начало не знаеше какво да каже на сестра си. Той я накара да повтори своитѣ опити и, като се поогледа въ напрѣгнатото изражение на лицето на слѣпото момче, поклати си главата.

— Чувай ме, Анно, ѝ рече той, като остана на самѣ съ сестра си. — Не трѣбва да възбуждашъ въ момчето въпроси, на които ти никога, никога не ще бждешъ съ състояние напълно да отговоришъ.

— Но то самичко ми отвори дума за туй, наистина . . . прѣкъсна го Анна Михаилова.

— Все едно. На момчето не остава нищо друго, освѣнъ да привикне съ слѣпотата си, а ние трѣбва да се стараемъ, щото то никога да не си задава въпроси за свѣтлината... Азъ се старая, щото никакви външни прѣдизвиквания да не го довеждатъ до безполезни въпроси, и ако би да ми се удаде да отмахнѫ тѣзи прѣдизвиквания, то момчето нѣма да съзнава недостатъка въ чувствата си, тъй сѫщо, както и ние, които притежаваме всички петь чувства, не скърбимъ, че нѣмаме още и шесто.

Сестрата, както винаги склони на убѣдителнитѣ братови доказателства, но въ този случай тѣ и двамата се лъжехѫ: грижейки се за прѣмахванието на външни прѣдизвиквания, Максимъ забравяше онѣзи могѫществени побуждения, които бѣхѫ вложени въ дѣтинската душа отъ самата природа.

IV.

Нѣкой е казалъ, че очитѣ сѫ огледало на душата. Може би да е по вѣрно, ако ги сравнимъ съ едни прозорци, прѣзъ които впечатлѣнията на ясноблѣстящия пъстъръ свѣтъ се вливатъ въ душата. Кой може да каже, каква часть отъ нашия душевенъ складъ зависи отъ усѣщанието на свѣтлината?

Человѣкъ е само една халка въ безконечната верига отъ жизнени процесси, която се простира прѣзъ него отъ дълбочината на миналото до безкрайното бѫдѫще. И ето, че въ една отъ тия халки фаталния случай на слѣпото момче затворилъ тѣзи прозорци. То трѣбва да прѣкара цѣлия животъ въ тъмнина. Но значи ли туй още, че въ неговата душа сѫ се прѣкъснали за винаги онѣзи струни, съ които человѣшката душа се отзовава на впечатлѣнията на свѣтлината? Не, и прѣзъ туй тъмно сѫщество трѣбва да се продължи и да се прѣдаде на слѣдующото поколение вѫтрѣшната възприемчивость къмъ свѣтлината. Неговата душа бѣше цѣла, сѫщинска человѣческа душа, съ всичкитѣ ѝ способности, а понеже всѣка способность носи съ себе си едно стремлѣние къмъ удовлетворение, то и въ тъмната душа на момчето сѫществуваше едно такъво ненаситено стремлѣние къмъ свѣтлината.

Непокътнати лежехѫ нѣгдѣ въ таинствената дълбочина полученитѣ по наслѣдство „възможности“, които дрѣмѣхѫ въ едно

неясно съществувание — сили, готови да се повдигнатъ при пръвъ свѣтливъ лѫчъ. Но прозорцитѣ си оставахѫ затворени; сѫдбата на момчето бѣше рѣщена: рѣшено му бѣ да не види никога слънчевата свѣтлина, неговия животъ цѣлъ ще прѣмине въ тъмнина!...

Но тази тъмнина бѣше пълна съ призраци.

Ако би животътъ на момчето да прѣминуваше посредъ голѣми нужди и неволи, то може би, туй би отвлѣкло неговата мисъль къмъ външнитѣ причини на страданието. Но роднинитѣ му прѣмахнахѫ всичко, което можеше да го наскърби. Настанихѫ го въ пълно спокойствие и тишина. И самата тишина, която царуваше въ неговата душа, спомагаше на туй, щото вътрешната неудовлетвореность да се чувствува по-ясно. Посредъ тишината и мрака, който го обгръщаше, се издигаше неясното съзнание, което не замълчаваше, желайки удовлетворение; яви се стремлѣние да се формируватъ силитѣ, които дрѣмѣхѫ въ душата и не намирахѫ исходъ

Отъ тукъ се пораждахѫ едни неясни прѣдусѣщания и желания, като напр., желанието за хвъркание, което всѣкий въ дѣтинството си е испиталъ и което се исказва въ тази възрасть въ такива едни чудни сънища.

Отъ тукъ най-послѣ проистичахѫ инстинктивнитѣ тѫги и стремлѣния на дѣтинската мисъль, които се отразявахѫ често на неговото лице въ видъ на болѣзненъ въпросъ

Тѣзи наслѣдствени, но непокѫтнати въ живота „възможности“ на зрителнитѣ прѣдставления ставахѫ, като призраци въ дѣтинската глава, безформени, неясни и тъмни, които прѣдизвиквахѫ ония мѫчителни и неясни усилия.

Цѣлата природа подигаше безсъзнателенъ протестъ противъ индивидуалния „случай“ за потѫпкванието на общия законъ.

V.

По такъвъ начинъ, Максимъ колкото и да се стараеше да прѣмахне всички вънкашни прѣдизвиквания, никога не можеше да унищожи вътрешния напоръ на неудовлетворената потрѣбность. Най-голѣмото нѣщо, което той можеше да постигне съ своето прѣдпазвание бѣше да не я повдига *по-рано* отъ опрѣ-

дѣленото ѝ врѣме, да не усилва страданията на слѣпото момче. Въ останалото тежката сѫдба трѣбваше да върви по опрѣдѣления си пѫть съ всичкитѣ му лоши и печални послѣдствия.

Тя надвисна на неговата душа, като тъменъ облакъ. Природната пъргавость на момчето заедно съ годинитѣ му все повече и повече се губѣше, подобно на една вълна, която постоянно се намалява, когато пъкъ между туй неясното тѫжно негово настроение звучеше постоянно въ неговата душа, усилваше се, като се отразяваше на неговия темпераментъ. Смѣхътъ, който въ дѣтинството му можеше да се чуе при всѣко ясно ново впечатлѣние, сега се раздаваше все по-рѣдко и по-рѣдко. Всичко радостно, весело, хумористично, бѣше за него почти недостѫпно; но за туй пѫкъ всичко мрачно, неопрѣдѣлено-тѫжно и меланхолично, което се чува въ южната природа и се отразява въ народнитѣ пѣсни, то схващаше доста добрѣ. Сълзи се появявахѫ въ очитѣ му, когато то слушаше, какъ „въ полі могила зъвітромъ говорила“,*) и то само обичаше да ходи въ полето и да слуша този разговоръ. То все повече и повече клонѣше къмъ уединение, и когато самичко отиваше на расходка, домашнитѣ му се стараехѫ да не отиватъ тамъ, гдѣто то отиваше, за да не побъркатъ на неговото уединение. Като сѣдваше на нѣкоя могилка въ степитѣ, или на височинката надъ рѣката, или, най-послѣ, на добрѣ познатата му скала, то слушаше шумолението на листята, шепота на трѣвата, или нояснитѣ въздишки на степния вѣтъръ. Всичко туй нѣкакъ-си особено хармонираше съ неговото душевно настроение. До колкото то можеше да разбира природата, тукъ то я разбираше напълно и до край. Тукъ тя не го обезпокояваше съ никакви неопрѣдѣлени и неразрѣшими въпроси; тукъ този вѣтъръ се вливаше направо въ душата му, а трѣвата му шепнѣше тихи съжалителни думи, и когато душата на момчето дохождаше въ унисонъ (съгласие) съ окрѫжающата тиха хармония, тя омекваше отъ топлото милване на природата, и то усѣщаше, че нѣщо се повдига въ гърдитѣ му, като се уголѣмява и се разлива по цѣлото му сѫщество. То падаше тогава на влажната и хладна трѣва и тихичко плачеше, но тѣзи сълзи не бѣхѫ отъ горчевина. По нѣ-

*) Какъ въ полето могилата съ вѣтъра се разговаряше.

кога то взимаше свирката си и съвсѣмъ се забравяше, като избираше замислени мелодии за настроението си и въ съзвучие, въ съгласие съ тихата степна хармония.

Разбира се, че всѣки човѣчески звукъ, който неочаквано се вмъкваше въ тази хармония, въ това настроение, дѣйствуваше на него болѣзнено и твърдѣ неприятно. Сдружаванието въ подобни случаи може да стане само съ една твърдѣ близка, приятелска душа, а момчето имаше само единъ такъвъ другаръ по възрасть, а именно — руссото момиче отъ поссессорския чифликъ...

Тази задружность уякваше все повече и повече, като се отличаваше съ пълна взаимность. Ако отъ една страна Евелина внасяше въ тѣхната задружность спокойствието си, тихата си радость и запознаваше момчето съ нови картини отъ околния животъ, то момчето отъ своя страна ѝ даваше... своята неволя. Първото запознавание съ него изглеждаше да е причинило дълбока рана въ сърдцето на малката жена: истеглѣте отъ раната ножа, който ѝ нанесе удара, и отъ нея ще истече кръвь. Отъ начало, като се запозна на хълма въ степитѣ съ слѣпото момче, малката жена почувствува едно остро страдание отъ съчувствие, а сега неговото присѫтствие ставаше за нея все понеобходимо. При раздѣлата съ него острата болка на тази рана, като че ли отново се отваряше и оживяваше, и тя тичаше при него, щото съ постоянната си грижа къмъ него да умири собственото си страдание.

VI.

Една вечерь и двѣтѣ фамилии сѣдѣхѫ на чардачето прѣдъ кѫщата и се наслаждавахѫ отъ изгледа на звѣздното небе, което се синѣеше отъ тъмния лазуръ и горѣше отъ запаленитѣ огньове. Слѣпото момче, както винаги сѣдѣше съ своята другарка при майка си.

Всички за малко врѣме бѣхѫ замълчали. Около чифлика бѣше тихо; само листята отъ врѣме на врѣме, като потреперваxѫ, едвамъ шепняхѫ нѣщо-си неразбрано и тосчасъ пакъ замълчавахѫ.

Въ туй врѣме единъ метеоръ испъкна отъ дълбочината на тъмния лазуръ, прѣмина свѣтливо по небето и тихичко угасна, като остави отподирѣ си минутна фосфорическа слѣда. Майката, която сѣдѣше до Петърча, почувствува, че той се стресна и затрепера.

— Какво бѣше… туй? обърна се той съ развълнувано лице.

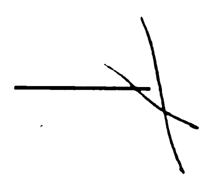
— Една звѣзда падна, миличко.

— Да, звѣзда, рече той замислено, азъ узнахъ.

— Отъ кждѣ можа да узнаешъ, Петърчо? повторно го попита майка му съ скърбно съмнение въ гласа.

— Не, той вѣрно казва, намѣси се Евелина.—Той много нѣща знае… „тъй“…

Тази вече досѣтливость, която се развиваше все повече и повече, показваше, че момчето се приближава къмъ критическата възрасть между дѣтинството и юношеството. Но до сега то растѣше умѣрено и спокойно. Виждаше се даже, като че ли то се свиква съ участьта си, и чудноусмирената тжга, безъ виделина, но и безъ силни тласъци, която стана единъ характеристиченъ бѣлѣгъ на неговия животъ, на неговото сжщество, сега донѣгдѣ изглеждаше да е омекнала. Но туй утихвание бѣше само временenъ периодъ. Тѣзи отпочивки ги дава природата, като че ли нарочно; въ тѣхъ младия организмъ се урежда и чака за нова буря. Въ врѣме на тѣзи отпочивки незабѣлѣзано се намиратъ и зрѣятъ нови запитвания. Единъ само ударъ — и цѣлото душевно спокойствие се разклаща до дъно, подобно на море, развълнувано отъ ненадѣйно пристигналата силна буря.

ГЛАВА V.

I.

Тъй се изминахѫ нѣколко години.

Никаква промѣна не стана въ тихия чифликъ. Както и по-прѣди букитѣ си шумѣхѫ въ градината, само че тѣхнитѣ листа като да бѣхѫ потъмнѣли до нѣкѫдѣ; тѣ станахѫ и по-гѫсти; васмѣнитѣ бѣли стѣни, както и по-прѣди, блѣстѣхѫ въ свѣтлината само че тѣ сега бѣхѫ се малко нѣщо понавѣли и искривили; както и по-прѣди сламенитѣ стрѣхи се надвѣсвахѫ и даже свирението на Ййкима се чуваше все въ сѫщото врѣме отъ конюшницата, само че сега Ййкимъ — остарѣлъ, съ испопъстрени коси ергенинъ — прѣдпочиташе да слуша свирението на слѣпия си господарь, било на свирка, било на фортепияно.

Максимъ побѣлѣ още повече. Въ фамилията на Попелски не се роди друго дѣте и за туй слѣпото момче — първаче, както и по-прѣди, остана като центръ, около който бѣше сгрупиранъ цѣлия животъ въ чифлика. За него чифликътъ се затвори въ своя тѣсенъ крѫгъ, като бѣше задоволенъ отъ собствения си тихъ животъ, въ който взимаше участие и не по-малко тихия животъ на поссессорската „колибка“. По такъвъ начинъ, Петъръ, който бѣше станалъ вече момъкъ, израстна, като цвѣте въ оранжереа (зимна градина), запазенъ отъ чуждитѣ остри вѣяния на далечния животъ.

Той, Петъръ, както и по-прѣди, стоеше въ центъра на единъ безкрайно тъменъ свѣтъ. Надъ него, около него, на всѣкѫдѣ се распростираше мракъ безъ край и безъ прѣдѣли; деликатната нѣжна организация се подигаше, като силноизопната струна, при всѣко впечатлѣние, готова да затрепери съ отговаряющи звукове. Въ настроението на слѣпия ясно се забѣлѣзваше туй очакване: струваше му се, че този мракъ ще посѣгне къмъ него съ невидимитѣ си рѫцѣ и ще хване въ него онуй *нѣщо*, което тъй безсилно дрѣме въ душата му и чака пробуждание.

Но познатата добра и омрѫзнала тъмнина на чифлика шумѣше само отъ ласкавия шепотъ на старата градина, който

шепотъ навѣваше една неясна, приспивателна и успокоителна мисъль. Далечния свѣтъ не проникваше тукъ съ своитѣ остри бурливи струи. Слѣпия знаеше за него само отъ пѣснитѣ, отъ историята. Подъ замисления градински шепотъ, посрѣдъ тихитѣ работни дни, той узнаваше само по расказитѣ за буритѣ и вълненията на далечния животъ. И всичко туй се рисуваше въ неговото въображение като прѣзъ нѣкое вълшебно редко платно, като пѣсень, като прѣдание, като приказка.

Струваше се на всички, че тъй е добрѣ. Майката виждаше, че душата на нейния синъ, оградена като съ стѣна, дрѣмѣше въ омаянъ полусънъ, искуственъ, но спокоенъ. И тя не искаше да наруши туй равновѣсие, боеше се да го наруши.

Евелина, която израстна и се разви нѣкакъ съвсѣмъ незабѣлѣзано, гледаше на тази магическа тишина съ яснитѣ си очи, въ които можеше да се забѣлѣжи отъ врѣме на врѣме нѣщо като двоумѣние, въпросъ за бѫдѫщето, но никога не се забѣлѣзваше на лицето ѝ нито сѣнка отъ нетърпѣние. Попелски, бащата на слѣпия момъкъ, докара чифлика си въ доста добъръ редъ, но що се отнася до въпроса за бѫдѫщето на сина си, на този добъръ човѣчецъ, нито на умъ му дохождаше такъво нѣщо. Единствения бѣ Максимъ, който споредъ навика си, мѫчно прѣнасяше тази тишина. Той мислѣше, че е необходимо да даде врѣме на душата да си отпочине, да уякне, за да бѫде въ състояние да прѣнесе острото досѣгание на живота.

Между това, тамъ нѣкѫдѣ, задъ прѣдѣла на този магйосанъ крѫгъ, животътъ кипи, вълнува се. Ето че най-послѣ дойде врѣмето, когато стария учитель се рѣши да раскѫса този крѫгъ, за да може да проникне въ нея прѣсна струя отъ вънишния въздухъ.

II.

За първъ пѫть той повика при себе си своя старъ приятель, който живѣеше на растояние 70 километра отъ чифлика на Попелски. Максимъ по-прѣди отиваше понѣкога при него. но сега, като знаеше, че у Ставрученка сѫ на гости пристигналитѣ младежи, написа му писмо и канѣше цѣлата компания. Поканванието бѣше посрѣщнато съ голѣма радость. Старцитѣ бѣхѫ тѣсно свързани поради прѣдишното си приятелство,

а младежитѣ помнѣхѫ твърдѣ прославеното нѣкога име на Максима Яценко, съ което бѣхѫ свързани извѣстни традиции. Единъ отъ синоветѣ на Ставрученка бѣше студентъ въ Киевския университетъ по филологията, както бѣше тогавашната мода. Другия слѣдваше по музиката въ петерсбургската консерватория. Съ тѣхъ заедно дойде и единъ младъ юнкеръ, синъ на едного отъ близкитѣ помѣщици (чифликчии).

Ставрученко бѣше ягкъ старикъ, побѣлѣлъ, съ дълги мустаци и обутъ въ широки казашки шалвари. Той носѣше кесия съ тютюнъ и лула свързани за пояса, говорѣше само по малорусски, а заедно съ двамата си синове, облѣчени въ бѣли селски дрѣхи и везени малорусски ризи, доста напомнюваше гоголевия Тарасъ Булба съ неговитѣ синове. Обаче, въ него нѣмаше нито капка отъ романтизма, съ който се отличаваше гоголевия герой. Напротивъ, той бѣше отличенъ практикъ-чифликчия, той бѣше доволенъ отъ крѣпостничеството*), но сега, когато това „робство“ бѣ унищожено, той пакъ съумѣ да се натъкми и споредъ новитѣ условия. Той добрѣ познаваше народа, както може да го познава единъ чифликчия, т. е. той знаеше всѣки селенинъ отъ селото си, кравата на всѣкиго едного отъ тѣхъ, едва ли не и излишния грошъ въ кесията му.

При всичко, че той не се биеше съ синоветѣ си съ юмруци както Булба, но за туй пъкъ между него и синоветѣ му имаше постояно доста горещи прѣпирни, които не се прѣкѫсвахѫ нито отъ врѣмето, нито отъ мѣстото. На всѣкѫдѣ, дома било или на гости, за най-малкото нѣщо избухвахѫ между старика и младежитѣ безкрайни прѣпирни; захващаше се обикновено съ това, че старикътъ, като се присмиваше на „идеалнитѣ господа“, ги подиграваше; тѣ се раздосвахѫ, старикътъ тъй сѫщо се ядосваше и тогава се подигаше невъобразима глъчка, въ която и двѣтѣ страни си наговаряхѫ доста.

Туй бѣше отражение на извѣстното разногласие между „бащитѣ“ и „дѣцата“; само въ югозападния край на Руссия, поради голѣмата мегкость на нравитѣ, се явяваше туй явление

*) Крѣпостничество — робството на селенитѣ въ Руссия, унищожено въ 1863 г. (Прѣв.)

[illegible] което още
[illegible] виждаше
[illegible] и подъ това
[illegible] върха, съ
[illegible] Ко-
[illegible]

точка, при която само сѫ възможни вѣрни заключения и общи схващания. Тѣ обхващатъ съ единъ само погледъ далечни перспективи тогава, когато старитѣ и заслѣпенитѣ въ рутината на практиката хора не виждатъ гората отъ многото дървета.

На старика не бѣше неприятно да слуша научнитѣ рѣчи на синоветѣ си.

— Вижда се, че не напразно сѫ се учили въ училището, — казваше той. Но пакъ ще ви кажа, че моя Хведко може и двама ви да води на кѫдѣто си ще, като телета за оглавника и туй то!... Но мене не ще може. Азъ могѫ да го пратѭ него хубавичко за зеленъ хайверь, безъ той да се усѣти даже. А вамъ още устата миришѫтъ на млѣко, за нищо не ви бива!

III.

Въ тази минута туку що бѣ утихнала една подобна прѣпирня. Старцитѣ отидохѫ въ стаята и прѣзъ отворенитѣ прозорци се чуваше отъ врѣме на врѣме, какъ Ставрученко тържествено расказваше разни комични епизоди, а слушателитѣ весело се смѣехѫ.

Младото поколение сѣдѣше още въ градината. Студентътъ, като посла горнята си дрѣха и сви агнешката си шапка, се хвърли на трѣвата съ извѣстно тенденциозно нехайство. — По-стария братъ сѣдѣше до Евелина. Юнкерътъ, въ акуратно закопченъ мундиръ, сѣдѣше до тѣхъ, а малко по-настрана съ клюмнала глава — слѣпия: той обмислюваше туку що замлъкналитѣ прѣпирни, които дълбоко го развълнувахѫ.

— Какво мислитѣ за всичко туй, което говорихме, г-це Евелино? — попита своята съсѣдка младия Ставрученко. — Вие, струва ми се, не продумахте нито дума.

— Всичко туй е доста хубаво, то-есть туй, което вие говорѣхте на баща си. Но...

— Но... Какво?

Момичето не отговори изведнажъ. Тя остави на колѣнѣтѣ работата си, гладѣше я съ рѫцѣтѣ си и като си понаведе малко главата, взѣ да я разгледва съ замисленъ видъ. Трудно бѣше да се разбере, да ли мислѣше тя за туй, че трѣбваше да вземе за везение по-едра канва, или пъкъ обсѫждаше своя отговоръ.

[illegible] съ нетърпѣние очаквахъ този от-[illegible] [illegible] на лакъта си и се обърна [illegible] съ любопитство лице. Съсѣдътъ ѝ [illegible] погледъ. Слѣпия измѣни [illegible] подирѣ издигна главата [illegible] протазната на другитѣ съ-[illegible]

— [illegible] — [illegible] продължаваше още да [illegible] — нѣкой человѣкъ си има [illegible]

— [illegible] я гледай какво благо-[illegible] любезна госпожице?

[illegible] — [illegible] Евелина просто, но въ [illegible] любопитство: [illegible]?

[illegible]

[illegible] за възрастьта ви, — рече [illegible] между тринадесетата и [illegible] по нѣкой пѫть вие се по-[illegible] а другъ пѫть разсѫждавате като [illegible]

[illegible] Петровичъ, трѣбва и [illegible] младата жена съ важенъ [illegible]

[illegible] Иглата на Евелина [illegible] съ любопитство [illegible] личность.

IV.

Евелина, действително, бѣше порастнала и бѣше се разминала доста подиръ първата срѣща съ Петърча; забѣлѣжката на студента за възрастьта и бѣше напълно справедлива. На пръвъ погледъ туй малко, немощно създание се показваше, че е още момиче, но въ нейнитѣ бавни, опрѣдѣлени движения се виждаше често пъти солидностьта на жена. Туй сѫщото впечатление произвеждаше и нейното лице. Такива лица се срѣщатъ, струва ми се, само у славянкитѣ. Правилни, красиви черти, очертани съ плавни, хладни линии; сивитѣ очи гледатъ еднакво,

спокойно; червенина редко се появява на тѣзи блѣдни бузи, но туй не е онази особена блѣдность, която всѣка минута е готова да избухне съ пламенъ отъ гореща страсть, — туй е. може да се каже, по-скоро хладна снѣжна бѣлизнина.

Исчесаната свѣтла коса на Евелина едвамъ се поизвиваше върху мряморно-бѣлитѣ слѣпи очи, и се спущаше изотзадъ въ видъ на една тежка плитка (редица), която чрѣзъ своята тежина като че ли теглѣше при всѣка стжпка главата ѝ наназадъ.

Слѣпия тъй сжщо бѣше порастналъ и станалъ вече мжжъ. Всѣкой, който би го видѣлъ въ тази минута, когато той сѣдѣше по-отдалеченъ отъ казаната група, блѣденъ, развълнуванъ и красивъ, изведнажъ би забѣлѣзалъ неговото съвсѣмъ инакво лице, на което тъй ясно се отражаваше всѣко душевно движение. Чернитѣ му коси се надвѣсвахж въ видъ на гиздава вълна надъ испъкналото му чело, по което се забѣлѣзвахж още отъ рано бръчки. По лицето му бърже пламваше една гжста червенина, и пакъ тъй скоро се замѣняваше отъ една друга мжтна блѣдность. Долната бърна, едвамъ-едвамъ спусната къмъ краищата надолу, отъ врѣме на врѣме потреперваше, а голѣмитѣ му красиви очи, които гледахж съ еднакъвъ и неподвиженъ погледъ, придавахж на лицето на младия човѣкъ единъ необикновенъ, мраченъ видъ.

— И тъй, — засмѣно начена да говори студентътъ подиръ мълчанието, — госпожица Евелина мисли, че всичко, за което ние говорихме, е недостжпно за женския умъ, че на жената е дадено само да нагледва кухнята и дѣцата.

Въ гласа на младия човѣкъ се забѣлѣзваше извѣстна ирония; всички замълчахж за малко врѣме, а на лицето на момичето се появи нервна червенина.

— Вие доста бързате съ заключенията си, — рече тя. — Азъ разбирамъ всичко, за което тукъ се говори, — слѣдователно, туй е достжпно за женския умъ. Азъ говорж лично само за себе си.

Тя замълча и се наведе надъ работата си съ такъво внимание, щото младия човѣкъ не се рѣши да продължава по нататъкъ да распитва.

— Чудно, — пробърбори той. — Човѣкъ може да помисли, че вие сте си прѣдначертали вече своя пжть до гроба.

— Какво има пъкъ въ туй нѣщо чудно, Гаврилъ Петровичъ? — тихо му отговори момичето. — Азъ мисля, че дори и Илия Ивановичъ (името на юнкера) е прѣдначерталъ вече своя пжть, а пъкъ той е по-младъ отъ мене.

— Туй е истина, — рече юнкерътъ, доволенъ отъ този комплиментъ. — Азъ не отдавна четохъ биогрофията на Н. Н. Той тъй сжщо вървѣлъ по опрѣдѣленъ планъ: на двадесетата си година се оженилъ, а на двадесеть и третата командовалъ вече едно отдѣление.

Студентътъ ехидно се засмѣ, момичето се исчерви малко.

— Ето на, виждате ли, — рече тя подиръ малко съ единъ студенъ и остръ тонъ, — всѣкой си има свой опрѣдѣленъ пжть.

Никой не противоречеше повече. Посредъ младата компания се въдвори одна сериозна тишина, при която се усѣщаше тъй ясно едно непонятно стѣснение; всички разбрахж, че разговорътъ прѣмина на деликатна, лична почва, че подъ проститѣ думи звънтѣше нѣгдѣ деликатно-обтегнатата струна . . .

Посредъ туй мълчание ясно се чуваше само шума на старата градина, тъмнѣюща и като че ли недоволна отъ нѣщо.

V.

Всичкитѣ тѣзи разговори и спорове, тази вълна отъ горещи младенчески запитвания, надежди, очаквания и мнѣния — всичко туй нахлу въ слѣпия неочаквано и шумно. Отъ начало той се услуша въ тѣхъ съ очудено изражение, но скоро забѣлѣза, че тази жива вълна се върти около него, но нѣма нищо общо съ него. Него нито го запитвахж, нито го питахж за мнѣнието му и скоро се забѣлѣза, че той стои, като отдѣленъ, въ тжжно уединение, — толкози по-тжжно, колкото по-шуменъ бѣше сега животътъ въ чифлика.

При все това, той продължаваше да се услушва въ всичко, което за него бѣше ново, а неговитѣ силно събрани вѣжди и поблѣднѣлото му лице показвахж напрѣгнатото му внимание. Но туй внимание бѣше мрачно и подъ него се криеше тежкото и горчиво работение на неговитѣ мисли.

Майката гледаше наскърбено въ очитѣ на сина си. Очитѣ на Евелина изражавахж симпатия и безпокойствие. Единъ само

Максимъ, като че не забѣлѣзваше, какво дѣйствие произвежда на слѣпия шумното общество, и искрено канѣше гоститѣ да наминватъ по-често кждѣ чифлика, като обѣщаваше на младежитѣ изобиленъ етнографически материялъ при второто имъ идвание.

Гоститѣ се обѣщахж пакъ да дойджтъ и си тръгнахж. На прощавание младежитѣ искрено стискахж ржката на Петра. Той бързо отговаряше на тия ржкувания и дълго врѣме се услушваше какъ се търкаляхж колелата на бричката по пжтя. Подирѣ той бързо се върна и отиде въ градината.

Слѣдъ отпжтуванието на гоститѣ въ чифлика всичко утихна, но тази тишина се показа на слѣпия нѣкакъ особена, необикновена и чудна. Въ нея, като че ли се чуваше признанието, че тукъ се е извършило нѣщо особено важно. Въ замълчалитѣ аллеи, които се отзовавахж само на шепота на букитѣ и на хръсталака, на слѣпия се струваше, че чува отзивитѣ на неотдавнашнитѣ разговори. Той слушаше тъй сжщо отъ отворения прозорецъ, какъ майка му и Евелина се прѣпирахж за нѣщо съ Максима въ приемната стая. Въ майчиния гласъ той забѣлѣзваше молба и страдание, гласътъ на Евелина звучеше отъ негодование, а Максимъ, тъй поне се виждаше, ревностно и страстно, но твърдо и енергически отражаваше нападението на женитѣ. Когато се приближаваше Петъръ тѣзи разговори изведнажъ спирахж.

Максимъ съзнателно, съ немилостива ржка проби стѣната, която ограждаше до туй врѣме отъ слѣпия свѣта. Първата шумна и безпокойна вълна нахлу прѣзъ това отвърстие, а душевното равновѣсие на момчето трепна отъ този пръвъ ударъ.

Сега нему се виждаше вече много тѣсно въ неговия малъкъ кржгъ. Дотегваше му тишината на чифлика, лѣнивия шепотъ и шумъ на старата градина, дотегваше му спокойствието на младенческия душевенъ сънъ. Мракътъ заговори пакъ въ него съ новитѣ си примамливи и ласкателни гласове: примамваше го и привличаше на навънъ въ оня свѣтъ, който той не познаваше и който не можеше си прѣдстави.

Той го викаше, примамваше го къмъ себе си, събуждаше дрѣмящитѣ въ душата му въпроси, и тѣзи първи призовавания се появявахж на неговото лице въ видъ на блѣдность, а въ душата му — въ видъ на тжпо, макаръ и още не ясно страдание.

Тѣзи безпокойни признаци не останахѫ незабѣлѣзани отъ женскитѣ очи. Тѣ видѣхѫ, че Максимъ тъй сѫщо ги забѣлѣзва, но че всичко туй влиза въ кой знае какви планове на старика. И двѣтѣ тѣ считахѫ туй за жестокость, и на майката много се искаше съ собственитѣ си рѫцѣ да огради, да запази сина си отъ вѣенията на живота, които го безпокоехѫ и вълнувахѫ. „Оранжерея?“ — но какво има най послѣ, когато на момчето до сега му е било добрѣ въ оранжерeата? Нека бѫде тъй и за напрѣдъ. Евелина не исказваше, както се виждаше, всичко, което ѝ тежеше на душата, но отъ нѣкое врѣме насамъ тя взѣ да отговаря на нѣкои по нѣкога съвсѣмъ маловажни прѣдложения на Максима съ една нечувана острота.

Старикътъ я гледаше изъ подъ вѣжди съ испитателни очи, които се срѣщахѫ по нѣкога съ гнѣвния, искромѣтенъ погледъ на младото момиче. Максимъ поклатваше главата си, пробърборваше нѣщо и се обграждаше съ гѫсти кѫлба отъ димъ, което бѣше знакъ, че той усилено мисли; но той твърдо стоеше на своето си и по нѣкога безъ да се обръща къмъ нѣкого, испускаше прѣзрителни сентенции относително неразбраната женска любовь и плиткия женски умъ, който, както е извѣстно, е значително по-късъ отъ косата имъ, за туй жената не може да види по-далече отъ минутното страдание и минутната радость.

— Квачка! — казваше по нѣкога той на сестра си, като тропаше сърдито по стаята съ патерицитѣ си, но той рѣдко се сърдѣше; повечето пѫти на доводитѣ на сестра си отговаряше мегко и съ снисходително съжаление, толкози повече, че тя всѣки пѫть отстѫпваше отъ прѣпирнята, когато оставаше самичка съ брата си; туй, обаче, не ѝ бъркаше пакъ на скоро да почне разговора. Но когато при туй присѫтствуваше и Евелина, работата ставаше по-сериозна; въ такива случаи старикътъ повече обичаше да прѣмълчава. Изглеждаше като да се захваща между него и младото момиче нѣкаква борба, и тѣ и двамата още само изучавахѫ противника си, като скривахѫ внимателно своитѣ карти.

VI.

Когато подиръ двѣ недѣли младитѣ хора пакъ дойдохѫ заедно съ баща си, Евелина ги посрѣщна съ студена сдържа-

ность. Обаче, трудно ѝ бѣше да устои срѣщу омаятелното младенческо оживление. Тѣ се скитахѫ по цѣли дни изъ селото, ходѣхѫ на ловъ, записвахѫ по нивитѣ пѣсни отъ жетваритѣ и жетваркитѣ, а привечеръ всичката компания се събираше въ градината прѣдъ кѫщата.

Една вечерь, когато Евелина никакъ не очакваше това, разговорътъ прѣмина пакъ на сѫщата деликатна тема. Какъ стана туй, кой почна пръвъ, нито тя, нито пъкъ нѣкой отъ другитѣ можеше да каже. Туй стана тъй незабѣлѣзано, както и незабѣлѣзано угасна дневната свѣтлина и както въ градината се распръснахѫ вечернитѣ сенки, както и славѣя незабѣлѣзано почна въ леса своята вечерна пѣсень.

Младия човѣкъ говорѣше распалено и съ една особена, младежска страсть, която се втурга безмислено и безразсѫдно срѣщу неизвѣстното бѫдѫще, съ гордѣливо прѣдизвикване. Въ тази увѣреность и въ тази страсть имаше една особена, очарователна сила, която изглеждаше, че е способна да стѫпи въ каквато и да е борба безъ никакво колебание.

Младото момиче пламна, като разбра, че това прѣдизвикване, може би безсъзнателно, да е отправено тъкмо къмъ нея.

Тя слушаше, като се бѣше низко навѣла надъ работата си. Очитѣ ѝ блѣстяхѫ, лицето ѝ пламна отъ червенина, сърдцето ѝ силно тупаше . . . Подирѣ блѣсъкътъ въ очитѣ изгасна, лицето ѝ поблѣднѣ, бърнитѣ ѝ се свихѫ, а сърдцето ѝ затупа още по-силно, и на лицето ѝ се появи едно изражение на уплашване . . .

Тя се уплаши, защото подъ влиянието на младенческитѣ думи на студента прѣдъ очитѣ ѝ като да се махна изведнажъ тъмната стѣна, и прѣдъ нея блѣснахѫ далечнитѣ перспективи на огромния шуменъ и дѣятеленъ свѣтъ.

Да, той я примамва още отдавна. Тя не съзнаваше туй по-рано, но подъ сѣнкитѣ на старата градина, на уединената скамейка, тя често пѫти сѣдѣше по цѣли часове, прѣдадена на непостижими мечти. Въображението ѝ рисуваше свѣтли, далечни картини и въ тѣхъ нѣмаше мѣсто за слѣпия . . .

Сега този свѣтъ се доближи до нея; но не я прѣлъгва само, ами прѣтендира за нѣкакви-си права.

Тя погледна бързо къмъ страната на Петра и нѣщо я бодна въ сърдцето. Той сѣдѣше неподвиженъ, замисленъ; цѣлата му фигура се виждаше нѣкакъ притѣснена и туй се запечати въ нейната паметь като тъмно пятно. „Той разбира... всичко“, — мина ѝ прѣзъ ума тази мисъль, бърза като свѣткавица и момичето почувствува тръпки по тѣлото си. Кръвьта прѣлѣ въ сърдцето ѝ, а на лицето си тя сама усѣти една ненадѣйна блѣдность. Стори ѝ се, че тя е тамъ, въ този далеченъ, шуменъ свѣтъ, а той сѣди, ето на, тукъ самичъкъ, съ увиснала глава, или не... той сѣди тамъ, на хълма, надъ рѣкичката, то, слѣпото момченце, надъ което тя бѣше плакала въ онази вечерь...

Тя се уплаши. Стори ѝ се, че нѣкой се готви да изтръгне ножа отъ отдавнашната ѝ рана...

Тя си припомни продължителнитѣ погледи на Максима. Ето що означавахѫ тия мълчаливи погледи! Той по-добрѣ отъ нея знаеше настроението ѝ, той позна, че въ нейното сърдце е възможна още борба и изборъ, че тя не е увѣрена въ себе си... Но не, — той се лъже. Тя знае първата си крачка, подирѣ тя ще види, що още може да се вземе, да се добие (съ борба) отъ живота...

Тя почна да диша мѫчно и тежко, като да поемаше диханието си слѣдъ нѣкоя тежка работа, и се огледа на около си. Тя не би могла да каже: дълго ли врѣме трая мълчанието, отдавна ли замълча студентътъ, говорилъ ли е той още нѣщо... Тя погледна на онуй мѣсто, гдѣто прѣди сѣдѣше Петръ.

Него го нѣмаше вече тамъ.

VII.

Тогава, спокойно, като остави работата си, тя стана.

— Извинѣте, господа, — рече тя, като се обърна къмъ гоститѣ. — Азъ за малко врѣме трѣбва да ви оставѭ самички.

И тя потегли на долу изъ тъмната аллея.

Тази вечерь бѣше безпокойна и развълнувана не само за Евелина. При една напрѣчна уличка на аллеята, гдѣто стоеше една скамейка, момичето дочу развълнувани и възбудени гласове. Максимъ се разговаряше съ сестра си.

— Да, въ този случай азъ съмъ мислилъ за нея не по-малко, отколкото за него — говорѣше строго старикътъ. — Недѣй забравя, че тя е още дѣте, което не отбира отъ живота! Менѣ не ми се ще да вѣрвамъ, че ти ще поискашъ да се въсползувашъ отъ незнанието на едно дѣте.

Въ гласа на Анна Михаилова, когато тя отговаряше, се усѣщахѫ насила задържани сълзи.

— А какво мислишъ, Максиме, ако . . . ако тя . . . Какво ще стане тогава съ момчето ми?

— Каквото ще, нека става! — енергически и навѫсено отговори стария солдатинъ. — Тогава ще размислимъ за туй. Но въ всѣки случай, не трѣбва да утегчаваме съвѣстьта му съ вината, че е развалилъ единъ чуждъ животъ . . . Пъкъ и нашата съвѣсть тъй сѫщо . . . размисли за туй, Анно, притури той по-мегко.

Старикътъ взѣ рѫката на сестра си и я цѣлуна. Анна Михаилова си наведе главата.

— Ахъ! бѣдно мое дѣтенце . . .

Момичето по-скоро улучи тѣзи думи отколкото ги чу: тъй тихо излѣзна отъ майчинитѣ уста тази въздишка.

Една червенина облѣ лицето на Евелина. Тя безъ да иска се спрѣ при завоя на аллеята . . . Сега, като се покаже тя, тѣ и двамата ще ѭ съзрѭтъ и ще се усѣтятъ, че е подслушвала тайнитѣ имъ мисли . . .

Но подиръ малко тя гордѣливо си издигна главата. Тя не искаше да подслушва, и, въ всѣки случай, не може лъжливъ срамъ да я спрѣ на пѫтя й. При туй, този старикъ прѣмного се нагърбува. Тя самичка ще съумѣе да се распореди съ своя животъ.

Тя зави въ пѫтечката и прѣмина съ исправена глава покрай двамата, които спокойно продължавахѫ да си говорѭтъ.

Максимъ безъ да иска поприбра патерицата си, за да стори пѫть, а Анна Михаилова гледаше на нея съ извѣстно изражение отъ потисната, безкрайна любовь, почти съ обожавание и страхъ.

Майката, като да почувствува, че тази гордѣлива русса мома която туку що замина съ такъвъ прѣдизвикателенъ видъ, носи съ себе си щастието или нещастието на нейния синъ.

VIII.

Въ градината имаше една стара напусната воденица. Колелата ѝ отдавна бѣхѫ прѣстанали да се въртѭтъ, валоветѣ ѝ бѣхѫ обрасли съ мѫхъ, а прѣзъ старитѣ улеи се прѣцѣждаше водата въ видъ на тънки, постоянно звънтящи струнчки. Тукъ той прѣстояваше по цѣли часове, услушваше се въ говора на водата, която полека се прѣцеждаше, и умѣеше доста искусно да прѣдава на фортепиано този говоръ. Но той сега не мислѣше за това ... Сега той бързо се расхождаше по пѫтечката съ огорчено сърдце, съ лице искривено отъ вътрешната болка.

Но щомъ като дочу легкитѣ стъпки на момичето, той се спрѣ; Евелина си турна рѫката на рамото му и го попита сериозно:

— Кажи ми, Петре, какво ти е? Защо си такъвъ нажаленъ?

Той, като се обърна бързо, завървя повторно назадъ и напрѣдъ по пѫтечката. Момичето вървѣше до него.

Тя разбра острото му движение и неговото мълчание, и за туй си наведе главата. Отъ чифлика се чуваше една пѣсень. Единъ младъ и силенъ гласъ, смегкченъ отъ растоянието, пѣеше за любовь и щастие, и тѣзи звукове се носѣхѫ прѣзъ нощната тишина, като заглушавахѫ лѣнивия градински шепотъ ...

Тамъ имаше щастливи хора, които говорѣхѫ за ясния и свѣтълъ животъ всредъ който се намирахѫ; тя прѣди нѣколко минути бѣше съ тѣхъ, омаяна отъ мечтитѣ на тоя животъ, въ който за него нѣмаше мѣсто. Тя даже не забѣлѣза тогава неговото изчэзвание и Богъ знае, колко дълги ще да му сѫ се сторили на самѣ тѣзи мѫчителни минути ...

Тѣзи мисли прѣминавахѫ прѣзъ главата на младото момиче, като вървѣше до Петра по аллеята. Никога до сега не ѝ е било тъй мѫчно да захване приказка съ него, да узнае неговото настроение. Обаче, тя чувствуваше, че нейното присѫтствие малко по малко умегкчава неговото мрачно настроение.

Дѣйствително, вървежътъ му стана по-тихъ, лицето — по спокойно. Той слушаше на близо нейнитѣ стѫпки, и малко по малко острата му душевна болка утихваше, като отстѫпваше

мѣсто на едно друго чувство. Той не мислѣше за причинитѣ и сѣтнинитѣ на туй чувство, но то му бѣше познато, и той лесно се подчиняваше на приятното му влияние.

— Що ти е? — повторно го попита тя.

— Нищо особено — отговори той наскрѫбено.

— Струва ми се само, че азъ съмъ излишенъ на този свѣтъ.

Песеньта отъ кѫдѣ кѫщи тъкмо бѣше спрѣла и подиръ една минута се запѣ друга. Тя едвамъ се чуваше; младия човѣкъ пѣеше една стара „думка“ (елегия), като се стараеше да подражава на тихата мелодия на бандуриститѣ. Понѣкога, се струваше, че гласътъ съвсѣмъ прѣстава, настѫпваше врѣме за размисляние, неясни мечти обхващахѫ въображението и послѣ това тихата мелодия пакъ прѣкѫсваше шума на листята и тишината на настѫпающата нощь....

Младия човѣкъ безъ да ще, се спрѣ, и се услущваше.

— Знаешъ ли, — рече той тѫжно. — Струва ми се понѣкога, че старитѣ иматъ право, когато казватъ, че свѣтътъ отъ година на година става по-лошъ. Въ миналитѣ врѣмена е било по-добрѣ даже и за слѣпитѣ. Намѣсто на фортепиано, тогава се бихъ научилъ да свирѭ на бандура и бихъ ходилъ по градищата и селата... При мене щѣхѫ да идватъ цѣли тълпи отъ хора, а азъ ще имъ пѣехъ за дѣлата на тѣхнитѣ бащи и дѣди, за тѣхнитѣ подвизи и слава. Тогава и азъ щѣхъ да бѫдѫ нѣщо въ свѣта, живота ми щѣше да има нѣкаква цѣль. А сега... Дори и онуй хлапе, юнкерчето съ такъвъ остръ езикъ, и то дори — ти го чу, нали? — иска да се жени и да командува полкъ. Присмѣхѫ му се, — а азъ... за мене и това дори е непостижимо.

Синитѣ очи на момичето се растворихѫ отъ страхъ и въ тѣхъ блѣсна една сълза.

— Туй е то, ти се надъха отъ думитѣ на студента, — каза му тя развълнувана, като се стараеше да придаде на гласа си насмѣшливъ тонъ.

— Да, — замислено отговори Петръ. — Ама какъвъ е той... така добъръ... така прѣкрасенъ... той има единъ приятенъ гласъ.

— Да, прѣкрасенъ човѣкъ, — замислено и дори съ нѣжность потвърди Евелина, но изведнажъ, като да се съвзѣ,

като да иска да се поправи, рече нѣкакъ възбудено: не, той съвсѣмъ не ми се харесва! Той е прѣмного самонадѣянъ, а гласътъ му е неприятенъ и дрѣзгавъ.

Той съ очудване изслуша това гнѣвно кипване. Евелина тупна съ кракъ и взѣ да продължава:

— И всичкитѣ тѣзи нѣща сѫ глупости! Всичко туй, азъ знаѭ, Максимъ го е измислилъ. Ахъ, колко го ненавиждамъ сега азъ, този старикъ!

— Що говоришъ, Евелино? — попита слѣпия. — Отъ гдѣ на кѫдѣ е виноватъ тукъ Максимъ?

— О, той тъй сѫщо се мисли за уменъ и „полезенъ“ и за туй съ своитѣ постояни смѣтки той успѣ да унищожи въ себе си всѣкакъвъ признакъ отъ сърдечность, която още притѣжаваше... Не ми приказвай, не ми приказвай за тѣхъ вече... Па отъ гдѣ до гдѣ тѣ си присвоихѫ правото да се распореждатъ съ чужда сѫдба?

Тя изведнажъ застана, стисна си рѫцѣтѣ тъй, щото прѫститѣ ѝ испрънцѣхѫ и нѣкакъ по дѣтински заплака.

Слѣпия очуденъ и съ състрадание я улови за рѫката. Това избухване отъ страна на всѣкога спокойното и въздържано момиче бѣше му доста неочаквано и необяснимо. Той се услушваше ту къмъ нейния плачъ, ту къмъ онуй необикновено ехо, съ което се отзоваваше този плачъ въ неговото сърдце...

Но изъ единъ пѫть тя истъргна рѫката си отъ неговата и слѣпия остана повторно смаянъ: момичето се смѣеше.

— Каква съмъ, наистина, глупава! А защо ли пъкъ плачѫ?

Тя отри сълзитѣ си и подирѣ почна да говори съ нажаленъ и добъръ гласъ:

— Не, трѣбва да бѫдѫ справедлива: тѣ и двамата си сѫ добри, честни хора. А и туй, което той говорѣше прѣди малко, е добро, но не се отнася до всички.

— До всички, които могѫтъ, — рече тихо слѣпия.

— Какви глупости! — отговори тя ясно, макаръ въ нейния гласъ и да се чувахѫ наедно съ усмивката още и неотдавнашнитѣ сълзи. — Ето най-послѣ и Максимъ се е борилъ до когато можалъ, а сега живѣе, както може. Е и ние...

— Не казвай: *ние!* Ти си съвсѣмъ друго нѣщо!..

— Ни най-малко!

— Какъ тъй? Защо?

— За туй, че... да, за туй, защото най-послѣ ти ще се оженишъ за мене, и, значи, нашата сѫдба ще бѫде еднаква.

Слѣпия остана смаянъ.

— Азъ?... за тебе?... Значи, ти искашъ за мене... да се омѫжишъ?

— Е, да, да, разбира се! — прѣсече го тя съ развълнуванъ тонъ. — Колко си глупавичъкъ? Нима никога не ти е идвало туй нѣщо въ главата? Туй е най-послѣ толкова просто! За коя ще се оженишъ, ако не за мене?

— Разбира се, — потвърди той съ необикновенъ егоизмъ, но изведнажъ се подсѣти и се поправи:

— Слушай ме, Евелинке: — захвана той, като я хвана за рѫката. — Тамъ говорѣхѫ тъкмо, че въ голѣмитѣ градища момичетата се учѫтъ на всичко, и прѣдъ тебе тъй сѫщо може да се открие единъ широкъ и хубавъ пѫть... А азъ...

— Какво, ти?

— А азъ съмъ... слѣпъ! — свърши той нелогически.

Момичето се усмихна, но продължаваше да говори все съ сѫщия тонъ.

— Та какво има, че си билъ слѣпъ? Нали щомъ едно момиче се влюби въ нѣкой слѣпъ, трѣбва, разбира се, да се омѫжи за него... Туй нали винаги тъй става, що можемъ да направимъ? Можемъ ли въ нѣщо го промѣни?

Той тъй сѫщо се усмихна и си наведе главата, като да се услушваше въ онуй, което ставаше въ неговата душа. Наоколо бѣше тихо; само водата приказваше нѣщо-си, като шуртѣше и плѣскаше. Отъ врѣме на врѣме, струва ти се, че този разговоръ почва да ослабва и че даже ще прѣстане, но въ сѫщия часъ той се поиздигваше и повторно звънтѣше непрѣкъснато и безъ да свърши. Гѫсталака отъ храстье шумѣше съ тъмнитѣ си листя; пѣсеньта въ кѫщи утихна, но за туй пъкъ надъ езерото славѣя захвана своята...

Съ този смѣлъ, неочакванъ, макаръ и мекъ ударъ момичето распръсна тъмния облакъ, който бѣше надвисналъ надъ сърдцето на слѣпия. Едно неопрѣдѣлено чувство, което не се знае кога се е възбудило, се бѣше отдавна вече заселило въ него спокойно, безъ да си даде и той даже за него смѣтка,

сега изведнажъ това чувство стана ясно въ неговото съзнание, усили се и моментално испълни всичкитѣ краища на неговото сърдце. Какъ е станало туй така, че той не се усѣти за туй отъ по-рано?

Той стоя нѣколко врѣме неподвиженъ, подиръ това повдигна главата си, затресе коситѣ си и силно стисна малката ѝ ръчичка въ своята. Чудно му се виждаше, че нейното мегко отъ нейна страна стискание ръката му не приличаше сега на прѣдишнитѣ: слабото движение на малкитѣ ѝ пръсти се отражаваше сега въ дълбочината на неговото сърдце. Въобще, той виждаше въ своята прѣдишна Евелина, другарката на неговата младость, сега нѣкакво друго, ново сѫщество.

Той си науми за нейнитѣ тъкмо що пролѣти сълзи, и при това се показа самичъкъ на себе си така могѫщъ и силенъ, когато тя му се прѣдстави плачуща и слаба. Тогава, подъ влиянието на дълбоката нѣжность, той я приближи съ едната си рѫка до себе си, а съ другата взѣ да глади коприненитѣ ѝ коси.

Струваше му се, че всичката негова горчива неволя заглъхна въ дълбочината на сърдцето му и че той нѣма вече никакви стрѣмлѣния и желания, и само настоящето изглеждаше за него да сѫществува.

Славея, който опитваше нѣколко врѣме гласа си, зачурулика и запѣ изъ тишината на дрѣмящата градина, която я испълваше съ неисчерпаемитѣ мелодически извивки на гласа си. Момичето трѣпна и свѣнливо отстрани рѫката на Петра.

— Е, стига, драгий мой, — рече му тя, като се избави отъ неговитѣ прѣгърдки.

Той не се противѣше и, като я отпусна, дишаше вече съ пълни гърди. Той чуваше, какъ тя си оправяше коситѣ. Сърдцето му тупаше силно, но еднакво и така приятно; той чувствуваше, какъ горещата му кръвь разнася по тѣлото му нѣкаква нова концентрирана сила. Когато подиръ една минута тя му каза съ обикновения си тонъ: „Ела, хайде да се върнемъ назадъ при гоститѣ“, той съ радостно очудване се услушваше въ този умиленъ гласъ, който му звучеше нѣкакъ-си така ново, мило и мелодично.

IX.

Гоститѣ и домашнитѣ се бѣхѫ събрали въ приемната стая; липсуваше само слѣпия и Евелина. Максимъ се разговаряше съ стария си приятель, младитѣ хора сѣдѣхѫ мълчаливо при отворенитѣ прозорци; въ малкото събрание царуваше онуй особено тихо настроение, въ дълбочината на което се усѣща извѣстна, не за всички ясна, но отъ всички съзнавана драма. Максимъ въ врѣме на разговора си често поглеждаше къмъ вратата. Госпожа Попелска съ тѫжно и като че ли виновато лице се виждаше, че явно се старае, прѣсилва се да бѫде внимателна и учтива домакинка спрямо гоститѣ си, и само господинъ Попелски, който бѣше доволно затлъстѣлъ и, както винаги, добродушенъ, дрѣмѣше облегнатъ на стола си, като очакваше вечерята.

Когато по террасата, която водѣше отъ градината въ приемната стая, се зачухѫ стѫпки, всички си обърнахѫ погледитѣ нататъкъ. Въ тъмния четириѫгълникъ на широката врата се показа фигурата на Евелина, а подиръ нея тихо се искачваше по стълбитѣ слѣпия.

Младото момиче усѣти внимателнитѣ погледи, които бѣхѫ устремени къмъ нея; обаче, туй не я смути. Тя прѣмина прѣзъ стаята съ обикновения си равномѣренъ вървежъ, само, като срѣщна за единъ мигъ краткия изъ-подъ вѣждитѣ погледъ на Максима, тя едвамъ-едвамъ се поусмихна, и въ очитѣ ѝ блѣснахѫ ликувание, прѣдизвикателство и подигравка. Максимъ се позамисли и не свързано отговори на въпроса, който му бѣше зададенъ. Госпожа Попелска поглеждаше въ сина си.

Младия човѣкъ изглеждаше, че върви подиръ момичето безъ да съзнава, на кѫдѣ го води тя. Когато на вратата се показа неговото блѣдно лице и тънката му фигура, той изведнажъ се спрѣ на прага на освѣтената и многолюдна стая. Той се двоумѣше. Но подирѣ той прѣскочи прага и бърже, макаръ все съ сѫщия полуразсѣянъ, полусъсрѣдоточенъ видъ, се приближи до фортепианото и повдигна капака му.

Както се виждаше, той сега бѣше забравилъ, гдѣ се намира, забрави, че въ стаята има чужди хора, и инстинктивно се стрѣмѣше къмъ любимия си инструментъ, за да даде исходъ на чувствата, които го бѣхѫ обладали.

Като отвори капака, той полегка се допрѣ до клавишитѣ и прѣмина по тѣхъ съ нѣколко бързи и леки аккорди. Виждаше се, че той запитва за нѣщо отчасти инструмента, отчасти собственото си настроение.

Подиръ това той, като разтворя ржцѣтѣ си надъ клавишитѣ, дълбоко се замисли, а въ малката стая се въдвори голѣма тишина.

Нощьта поглеждаше прѣзъ чернитѣ отвърстия на прозорцитѣ; тукъ-тамъ съ любопитство назъртахж зеленитѣ групи отъ листя, освѣтени отъ свѣтлината на лампата. Гоститѣ, подготвени отъ туку що прѣстаналото неясно дрънкание на пианото, отчасти обвзети отъ вѣянието на онова необикновено вдъхвание, което царуваше върху блѣдното лице на слѣпия, сѣдѣхж въ мълчаливо очакване . . .

А Петъръ все още мълчеше, като си бѣше повдигналъ слѣпитѣ очи на горѣ и все като че ли се услушваше въ нѣщо. Въ душата му се повдигахж, като разлюлѣни вълни, най-разнообразни чувства. Приливътъ отъ оня незнаенъ животъ го подхващаше, както подхваща вълната дълго врѣме и мирно стоящата на морския брѣгъ ладия . . . По лицето му се съглеждаше удивление, въпросъ и още нѣкакво особено възбуждение прѣминаваше по него въ видъ на бързи сѣнки. Слѣпитѣ очи се расширявахж, блѣствахж и повторно гаснѣхж.

За минута би помислилъ човѣкъ, че той не намира въ душата си туй, къмъ което се услушва съ такъво жедно внимание. Но подиръ това, макаръ все съ сжщия очуденъ видъ и все като че ли е недочакалъ нѣщо, той потрепера, допрѣ се до клавишитѣ и обхванатъ отъ нова вълна на чувството, която силно го залавяше, той цѣлиничъкъ се прѣдаваше на звучнитѣ и гладки, треперящи, звънтящи, пѣющи, ласкающи и заплашвающи аккорди . . .

X.

Тукъ се намираше всичко, което се бѣше набрало въ неговото въспоминание, когато той, прѣди една минута, мълчейки и съ наведена глава, се бѣше услушалъ въ впечатлѣнията отъ прѣживѣното минало. Тукъ се намирахж гласоветѣ на природата, шумътъ на вѣтъра, шепотътъ на лѣса, плѣсъкътъ на рѣката

и онзи неясенъ, тайнственъ говоръ, който замлъква въ неизвѣстна безгранична далечина. Всичко туй се заплиташе и звънтѣше въ основата на онуй особено, дълбоко и разширяюще сърдцето ни чувство, което се повдига, което произлиза въ душата отъ тайнствения говоръ на природата и на което е тъй мжчно да се намѣри сжщинското опрѣдѣление, сжщинското име . . . тжга? . . . Но защо е тя тъй приятна? . . . Радость? . . . Но защо е тя тъй дълбоко, тъй безкрайно скърбна?

Всичко туй звучеше изъ подъ ржцѣтѣ на момчето отъ начало тихо, неувѣрено, неопрѣдѣлено. Струваше се, че въображението на музиканта се стреми да се повдигне надъ хаотическия напливъ отъ впечатлѣнията, но неможе. Мощнитѣ, но раздѣлени, силнитѣ, но неопрѣдѣлени и за туй мжчителни за душата вѣяния на силната и безучастна природа владѣехж напълно музиканта, но той тѣхъ не владѣеше.

Отъ врѣме на врѣме звуковетѣ се усилвахж, издигахж се, ягкнѣхж. Струва ти се тогава, че той съ нѣколко удари ще успѣе да ги слѣе въ единъ съразмѣренъ потокъ на мощна и прѣлестна хармония, и въ такива минути слушателитѣ прѣмирахж отъ очакване, а Максимъ се чудѣше, откждѣ се появи въ слѣпия тази небивала до сега пълнота на усѣщанията. Но този потокъ, не успѣлъ още да се повдигне, падаше изведнажъ съ единъ жалостенъ шумъ, подобно на вълна, която се разбива на пѣна и капки, и дълго врѣме звучехж отъ подъ него изгубвайки се нотитѣ на скърбното, горчиво недоумѣние и на въпроса.

Слѣпия за малко врѣме спираше, и тогава въ стаята повторно се въцаряваше тишината, която се нарушаваше само отъ шепнението на листата въ градината. Омайванието, което обхващаше слушателитѣ и което ги прѣнасяше далече задъ тѣзи скромни и мирни стѣни, се срутяваше, исчезваше, и малката стая се въртѣше на около имъ, а нощьта гледаше къмъ тѣхъ прѣзъ тъмнитѣ прозорци, до като музикантътъ, като си отпочинеше, повторно не удряше по клавишитѣ на инструмента.

И пакъ звуковетѣ ягкнѣхж и търсѣхж нѣщо, като се издигвахж до своята пълнота, по-високо и по-силно . . . Въ неопрѣдѣленото звънтение, бучение и говоръ на аккордитѣ се вплитахж чудни мелодии отъ народнитѣ пѣсни, които звучехж

ту любовно и тжжно, ту съ въспоминание за миналитѣ страдания и слава, ту съ младежската дързость на веселостьта и надеждата. Това произливаше отъ туй, че слѣпия се опитваше да излѣе чувството си въ готови и добрѣ познати форми.

Но и пѣсеньта утихваше, трепербйки въ тишината на стаята съ онази сжщата жалостна нота на неразрѣшения въпросъ.

За трети пжть, той се спрѣ, и то върху една пиеса, която бѣше изучилъ едно врѣме по ноти... може би, той се надеваше да докара новото си *лично* чувство въ хармония съ личното творчество на музикалния си гений...

XI.

Доста трудно е на единъ слѣпъ да се научи да свири по ноти. Тѣ сж отпечатани, както и буквитѣ релйефно, при туй тоноветѣ се отбѣлѣзватъ съ отдѣлни знаци и се турятъ на единъ редъ, както и писменитѣ редове на книгата. За да се означи, че тоноветѣ сж въ аккордъ, помежду имъ се поставятъ удивителни знакове. Разбира се, че слѣпия трѣбва да ги изучава на изустъ. при това за всѣка ржка отдѣлно. Поради това туй е доста сложна и трудна работа; обаче, на Петра въ този случай доста му помогна обичьта къмъ отдѣлнитѣ съставни части на това занятие. Като изучаваше на изустъ по нѣколко аккорди за всѣка ржка, той сѣдаше при фортепианото, и когато отъ съединението на тѣзи испъкнали йероглифи изведнажъ, неочаквано и за самия него, излизахж хармонични консонанси (съзвучия), туй му докарваше такъво наслаждение и прѣдставляваше за него такъвъ живъ интересъ, щото съ туй сухото занятие се украсяваше и дори го увличаше.

Обаче, между изобразената на книга пиеса и нейното испълнение влизахж въ този случай твърдѣ много промежутъчни процесси. Знакътъ за да се прѣобрази въ мелодия, трѣбваше да мине прѣзъ ржката, да се закрѣпи въ паметьта и подирѣ да извърши обратно сжщия пжть къмъ краищата на пръститѣ, които свирѣхж. При това силно развитото музикално въображение на слѣпия, което успѣ да приеме съвсѣмъ оригинални форми, се намѣсваше въ сложната работа при изучаванието и придаваше на чуждата пиеса единъ особенъ индивидуаленъ отпечатъкъ, който добрѣ се забѣлѣзваше. Формитѣ, които успѣ

да приеме музикалното чувство на Петра, бѣхѫ именно тѣзи, въ ко то за пръвъ пѫть му биде показана мелодията, въ каквито се изрази отподирѣ свирението на майка му. Тѣ бѣхѫ форми изъ народната музика, които постоянно звучехѫ въ неговата душа, въ каквито форми отечествената природа говорѣше на тази душа.

А и сега, когато той свирѣше тази пиеса съ треперящо сърдце и прѣпълнена душа, въ свирението му още отъ самото начало се забѣлѣзваше нѣщо до тамъ ясно, живо и, въ сѫщото врѣме, оригинално, щото по лицата на слушателитѣ изражението на екстаза, дълго врѣме се смѣсваше съ изражението на очудвание. При все това, обаче, подиръ нѣколко минути обаянието отново обхвана всички безъ разлика и само по-старня отъ синоветѣ на Ставрученка, музикантъ по профессия, дълго врѣме още се услушваше въ свирението, като се стараеше да схване познатата нему пиеса и като анализирваше оригиналния „маниеръ“ на пианиста.

Музиката стои вънъ отъ партиитѣ, вънъ отъ разнитѣ стълкновения на мнѣнията. Очитѣ на младежитѣ силно блѣщѣхѫ, лицата имъ пламтѣхѫ, въ главитѣ имъ се пораждахѫ смѣли мисли за единъ непознатъ животъ и щастие. Тъй сѫщо и очитѣ на стария скептикъ горѣхѫ отъ въодушевление. Отъ начало старецътъ Ставрученко сѣдѣше съ наведена глава и мълчишкомъ слушаше, но подирѣ почна все повече и повече да се въодушевлява, побутваше Максима съ лакъта си и му шепнѣше:

— Ето на, що се казва свирение, неможе да му се откаже . . . отлично . . . Бога-ми! . . . отлично.

Въ туй врѣме, когато звуковетѣ растѣхѫ, той взѣ да си спомнюва за нѣщо, навѣрно, за младостьта си, защото очитѣ му захващахѫ да испускать искри, лицето му почервенѣ, цѣлъ той се исправи и, като си издигна рѫката, искаше даже да удари съ юмрукъ по масата, но се удържа и отпусна рѫката си безъ никакъвъ шумъ. Като погледна синоветѣ си съ бързъ погледъ, той позасука мустацитѣ си и, като се наведе къмъ Максима, пришепна му:

— Искатъ да махнатъ на страна старцитѣ . . . Лъжѫтъ! . . На врѣмето си и ние съ тебъ, братко, тъй сѫщо . . . Пакъ и сега още . . . Право ли казвамъ или не?

Анна Михайлова въпросително поглеждаше Евелина. Момичето бѣше оставило работата на колѣнѣтѣ си и гледаше въ слѣпия художникъ, а въ синитѣ ѝ очи съглеждаше се само едно въсхитено внимание. Тя схващаше тѣзи тонове по своему: тя чуваше въ нихъ звънтението на водата въ старитѣ улеи и шепота на гжстака въ потъмнѣлата аллея.

XII.

Но по лицето на слѣпия не се забѣлѣзваше никакъвъ възторгъ, какъвто бѣше обхваналъ неговитѣ слушатели. На видъ и послѣдната пиеса не го удовлетвори тъй, както той искаше. Финалнитѣ (послѣднитѣ) тонове трепнахж, както и попрѣди, съ неясенъ въпросъ, съ сѫмнѣние и жалость, а майката, като погледна въ лицето на сина си, съгледа по него изражението, което ѝ се виде познато: въ паметьта и въскръсна слънчевия день на неотдавнашната пролѣть, когато нейния синъ лежеше на брѣга на рѣката, прѣтрупанъ отъ твърдѣ яснитѣ впечатлѣния на пролѣтната природа.

Но сега туй изражение само мигновено прѣмина по лицето на Петра. Въ стаята се подигна шуменъ разговоръ. Старецътъ Ставрученко обгърна младия музикантъ въ силнитѣ си прѣгръдки.

— Много хубаво свиришъ, Бога ми, по нашински свиришъ, хубаво!

Младитѣ хора, още развълнувани и въодушевени, стискахж ржцѣтѣ на слѣпия. Студентътъ му прѣдсказваше широка и славна артистическа извѣстность.

— Да, туй е истина! — потвърди по-старня братъ. — Вие доста добрѣ сте успѣли да схванете истинския характеръ на народната мелодия. Вие сте се запознали съ нея и напълно сте я схванали. Но кажете ми, моля ви се, каква пиеса свирѣхте напослѣдъкъ?

Петъръ назова една италиянска пиеса.

— И азъ тъй прѣдполагахъ, — отговори млади човѣкъ. — Тя ми е до нѣгдѣ позната... Вие имате чуденъ оригиналенъ маниеръ. Мнозина я свирятъ по-добрѣ отъ васъ, но още никой не я изсвирвалъ тъй, както вие.

— Защо пъкъ мислишъ, че други я свирятъ по-добрѣ? — запита го братъ му.

— Виждашъ ли . . . Азъ съмъ слушалъ да свирятъ самия оригиналъ . . . А туй . . . като че ли е прѣводъ отъ италиянския музикаленъ езикъ на малорусския.

Слѣпия слушаше внимателно. Сега за прьвъ пѫть той стана центръ на тѣзи оживлени разговори, и въ неговата душа затрепера за прьвъ пѫть гордото съзнание за неговата сила. И тъй, слѣдвателно, и той може тъй сѫщо да направи нѣщо въ живота. Той сѣдѣше на столъ, рѫката му се опираше на нотната поставка, и между шумнитѣ разговори ненадѣйно почувствува до тази си рѫка прикосновението на една гореща рѫка. То бѣше Евелина, която се доближи до него и, незабѣлѣзано като стискаше пръститѣ му, тя му шепнѣше съ радостенъ ентусиазмъ:

— Чувашъ ли? и ти ще имашъ своя работа . . . Ако ти можеше да видишъ само, какво нѣщо правишъ съ хората чрѣзъ свирението си! . . .

Слѣпия затрепера и се изправи.

Никой не забѣлѣза тази кратка сцена съ исключение на майката. Нейното лице пламна отъ ясна червенина, като да бѣше получила първата целувка на младата и страстна любовъ.

Слѣпия сѣдѣше все на сѫщото си мѣсто съ блѣдно лице. Той се борѣше съ настѫпающитѣ впечатлѣния на новото неочаквано щастие, а, може би, че чувствуваше тъй сѫщо приближението на една буря, която се повдигаше отъ дълбочината на неговия мозъкъ въ видъ на безформени и тъмни облаци.

ГЛАВА VI.

I.

На другия день слѣпия се събуди рано. Въ стаята бѣше тихо, въ кѫщи не бѣше се почнало още дневното движение. Прѣзъ прозореца, който стоеше прѣзъ нощьта отворенъ, влизаше отъ градината утрената прохлада. Той още не можеше да си спомни вчерашнитѣ събития, но цѣлото му сѫщество бѣше прѣпълнено отъ едни нови, непознати усѣщания.

Нѣколко минути той лежа въ постелята си, като се услушваше къмъ тихото чуруликание на нѣкакво птиченце отъ градината и къмъ необикновеното чувство, което нарастваше въ неговото сърдце.

„Що бѣше това съ мене?“ — помисли той, и въ сѫщото врѣме въ паметьта му прозвучахѫ думитѣ, които тя му бѣше казала вчера, на мръкване, при старата воденица: нима ти никога не си помислювалъ за туй? . . . Какъвъ си глупавъ! . . .

Да, той никога не е помислювалъ за туй. Нейната близость му докарваше наслаждение, но до вчера той не съзнаваше туй, както ние не чувствуваме въздуха, който дишаме. Тѣзи прости думи вчера паднахѫ въ неговата душа, както пада единъ камъкъ отъ високо на една гладка водна повръхность: прѣди една минута тя бѣше още гладка и спокойно отражаваше слънчевата свѣтлина и синото небе . . . единъ ударъ и тя се развълнува до самото дъно.

Сега той се събуди като прѣроде ъ и тя, неговата прѣдишна приятелка, му се показваше въ съвсѣмъ нова свѣтлина. Като си припомнюваше всичко, което стана вчера, до наймалкитѣ подробности, той се услушваше съ удивление къмъ тона на нейния „новъ“ гласъ, който въображението запази въ неговата паметь. „Какъвъ си глупавъ! . . .“

Той бърже скочи отъ постелята, облече се и тръгна по роснитѣ пѫтечки на градината къмъ старата воденица. Водата шумѣше, както вчера, и тъй сѫщо си шепнѣхѫ клонетѣ на гѫстака, само, че вчера бѣше тъмно, а сега свѣтѣше яркото слънце. И никога „не е чувствувалъ“ той до сега слънчевата

свѣтлина така ясно. Виждаше се, че заедно съ усѣщанието на влажнияароматъ и съ утрения прохладенъ въздухъ проникваха въ него тѣзи смѣющи се лѫчи на веселия день, които дразнѣхѫ неговитѣ нерви.

II.

Но заедно съ това радостно възбуждение начеваше да се поражда въ дълбочината на сърдцето му едно друго чувство. То нѣмаше опрѣдѣлена форма. Той даже и не го съзнаваше отначало, но при все това, още отъ първитѣ дни то се вплиташе въ неговото настроение, както се вплита незабѣлѣзано единъ тѫженъ аккордъ въ една весела пѣсень. То се набираше нѣгдѣ въ душевната дълбочина, както се набира въ небесния просторъ единъ тъменъ облакъ отъ едно малко облаче, и както облакътъ расте, се излива въ дъждъ, тъй и то въ — сълзи. Като нарастваше все повече и повече, това ново чувство тъй завладѣ неговата душа, щото по нѣкой пѫть то покриваше всичко останало.

Не отдавна още нейнитѣ думи звучехѫ въ неговитѣ уши, възкръсвахѫ прѣдъ него всичкитѣ подробности на първото обяснение, той чувствуваше подъ рѫцѣтѣ си коприненитѣ ѝ коси, чуваше до своитѣ гърди тупанието на нейното сърдце. И отъ всичко това се съставляваше извѣстенъ единъ образъ, който караше радостно да тупа неговото сърдце. Сега нѣщо безформено, както тѣзи призраци, които обитавахѫ въ неговото тъмно въображение, удари въ този образъ съ смъртоносно повѣвание, и той изчезна, распиля се. Напраздно той отиваше при воденицата и прѣстояваше тамъ по цѣли часове, като се стараеше да си припомни нейнитѣ думи, тона на гласа ѝ, нейнитѣ движения. Той не можеше вече да ги съедини въ онова хармоническо цѣло отъ чувства, което владѣеше на първо врѣме въ него. Още отъ самото начало на дѫното на туй чувство лежеше единъ зародишъ отъ едно друго неопрѣдѣлено нѣщо, и сега туй „друго нѣщо“ се растилаше надъ него, както се растила единъ дъждовенъ облакъ по хоризонта.

Сега звуковетѣ на нейния гласъ угаснахѫ, потъмнѣхѫ всичкитѣ впечатлѣния отъ щастливата вечерь и на тѣхно мѣсто зѣеше една празднина. А насрѣща тази празднина отъ самата

дълбочина на душата на слѣпия се подигаше нѣщо съ тежко усилие, за да я запълни.

Той искаше да я *види!*

Силния ударъ, който разбуди отъ спокойния сънъ врѣмено утихналитѣ млади сили, събуди, заедно съ туй, и онази фатална сила, въ която лежехѫ зачатъцитѣ на безкрайни страдания.

Той я обичаше и искаше да я види!

III.

Гоститѣ си отидохѫ, и всичко въ кѫщата на Попелски тръгна по старому, само настроението на слѣпия съвсѣмъ се бѣше промѣнило. Той стана промѣнчивъ и нервозенъ. Само по нѣкога, когато единичнитѣ моменти отъ неговото щастие излизахѫ прѣдъ него живи и ясни, той до нѣгдѣ се съживяваше и лицето му се изясняваше. Но туй се продължаваше не дълго врѣме, а подирѣ и тѣзи свѣтли минути приехѫ нѣкакъвъ неспокоенъ характеръ: виждаше се, че слѣпия се боеше, че тѣ ще изчезнѫтъ и никога вече нѣма да се възвърнѫтъ. Туй придаваше на неговитѣ маниери единъ безпокоенъ характеръ: минутитѣ на живота радость, на безпрѣдѣлната нѣжность и силното нервно възбуждение се смѣнявахѫ понѣкога съ потиснатата по цѣли дни наредъ тъмна скръбъ. Най послѣ, лошитѣ опасавания на майката се сбѫднахѫ: къмъ нейното момче се възвърнахѫ безпокойнитѣ сънища на дѣтинството му.

Една зарань Анна Михаилова влѣзе въ стаята на сина си. Той още спѣше, но сънътъ му бѣше нѣкакъ неспокоенъ: очитѣ му бѣхѫ полуоткрити и тъмно гледахѫ прѣзъ наполовинъ-отворенитѣ клепачи, лицето му бѣше блѣдно и по него се изразяваше едно голѣмо безпокойствие.

Майката се спрѣ, и гледаше сина си съ внимателенъ погледъ, като се стараеше да открие причината на неговото чудно неспокойствие. Но тя виждаше само, че това неспокойствие нараства и по лицето на спящия се показваше все по-ясно и поясно едно изражение на напрѣгнато усилие.

Изведнажъ тя съгледа надъ неговия креватъ едно едвамъ забѣлѣзвано движение; свѣтлия лѫчъ, който грѣеше на стѣната надъ възглавницата, като че затрепера и полегка слѣзна на

долу. Малко по малко... свѣтлата ивица тихо се приближаваше къмъ полуотворенитѣ очи, и заедно съ нейното приближавание безпокойствието на спящия все повече и повече нарастваше.

Анна Михаилова стоеше неподвижно въ едно състояние, което е близо до запематявание и не можеше да отстрани уплашения си погледъ отъ огнената ивица, коя о както ѝ се чинѣше, съ легки, но все така забѣлѣзвани движения все повече и повече се доближаваше къмъ лицето на сина ѝ. И тов. лице ставаше все по-блѣдно, по него застиваше едно изражение отъ напрѣгнато усилие. Ето че жълтия отблѣсъкъ заигра въ неговата коса, челото ме взе да се сгрѣва. Майката цѣла се вдаде на напрѣдъ, като се стремѣше инстинктивно да го защити, но нозѣтѣ ѝ не искахѫ да я слушатъ. Между това, клепачитѣ на спящия съвсѣмъ се отворихѫ, въ неподвижнитѣ зеници лѫчитѣ взѣхѫ да се отражаватъ, а главата му се повдигна отъ възглавницата. Нѣщо като усмивка или плачъ конвулсивно прѣмина по устнитѣ му и цѣлото му лице пакъ утихна неподвижно.

Най послѣ майката надви неподвижностьта, която бѣше сковала нейнитѣ членове и, като се приближи до кревата, турна си рѫката на неговата глава. Той трепна и се събуди.

— Мамо, ти ли си? — попита той.

— Да, азъ съмъ.

Той се повдигна. Виждаше се, че нѣкакъвъ тежъкъ облакъ покриваше още неговото съзнание. Но слѣдъ една минута той каза:

— Азъ *видѣхъ* пакъ единъ сънъ... Азъ сега често пѫти виждамъ сънища, но веднага ги забравямъ...

IV.

Тъй се измина повече отъ една година. Тѫжна печаль се мѣнѣше въ настроението на юноша съ нервна раздразнителность и наедно съ това неговитѣ чувства още повече се изострихѫ, усѣщанията му достигнахѫ една извънредна тънкость. Неговия слухъ се изостри много, той усѣщаше свѣтлината съ цѣлия си организмъ; и туй се забѣлѣзваше даже и нощѣ: той можеше да различава луннитѣ нощи отъ тъмнитѣ безлунни и

много пъти той прѣсѣяваше дълго врѣме на двора, когато всички у дома спѣхѫ, неподвиженъ и наскърбенъ, като се прѣдаваше на необикновеното дѣйствие на мечтателната и фантастическа лунна свѣтлина. При това блѣдното му лице винаги се обръщаше къмъ огненото кѫлбо, което плуваше по синето небе, а очитѣ му отражавахѫ искрѣстия отблѣскъ на хладнитѣ лѫчи.

Когато това кѫлбо, нараствайки съ приближението си до земята, се затуляше отъ единъ тежъкъ червенъ облакъ и тихо се скриваше задъ хоризонта, лицето на слѣпия ставаше по спокойно. Той ставаше и си отиваше въ стаята.

За какво мислѣше той въ тѣзи дълги нощи, трудно е да се каже. Всѣкой въ тази възрась, който само е вкусилъ отъ радоститѣ и мѫкитѣ на единъ съзнателенъ животъ, прѣживѣва въ по-голѣма или по-малка степень състоянието на единъ душевенъ кризисъ. Когато човѣкъ достигне границата, гдѣто вече се начева работния и трудния периодъ, той се старае да опрѣдѣли своето мѣсто въ природата, своето значение, своитѣ отношения къмъ околния свѣтъ. Туй е единъ видъ „мъртва точка“, и нека благодари на сѫдбата онзи, който прѣмине прѣзъ тази точка, безъ да прѣтърпи нѣкакъвъ ударъ. Този душевенъ кризисъ на Петра се осложняваше още повече: къмъ въпроса: „защо живѣе човѣкъ на свѣта?“ — той прибавяше: „защо пъкъ живѣе слѣпия човѣкъ?“ Най-послѣ, въ самата тази неблагодарна мислена работа испъкваше още нѣщо чуждо, нѣкакъвъ си физически натискъ на една ненаситена нужда, и този свойственъ нему натискъ се отражаваше дори и върху неговия характеръ. Той взѣ все повече и повече да живѣе осамотено и по нѣкога даже Евелина не знаеше, дали трѣбва да почне разговоръ съ него въ такива едни мрачни минути.

— Мислишъ ли ти, че азъ те обичамъ? — попита я той единъ пѫть.

— Азъ го зная туй, драгий мой — отговори тя.

— Да, но азъ не знаѭ — мрачно възрази слѣпия. — Да, азъ не знаѭ. Попрѣди азъ бѣхъ увѣренъ, че те обичамъ, повече отъ всичко на свѣта, но сега не знаѭ. Остави ме, послѣдвай онѣзи, които те призоватать въ живота, догдѣто не е късно.

— Защо ме мжчишъ? — излѣзе отъ нейнитѣ уста това тихо оплакване.

— Мжчж ли те? попита слѣпия и по неговото лице се появи едно необикновено изражение отъ егоизмъ и страдание.

— Е, да, азъ те мжчж. И ще те мжчж по този начинъ прѣзъ цѣлия мой животъ, пъкъ и не могж да не те мжчж, Ти трѣбва да знаешъ туй нѣщо. Остави се ... захвърлѣте ме всички, защото азъ могж да дамъ само едно страдание въ замѣна на любовьта ... Азъ искамъ да виждам , — говорѣше той, когато настроението му до нѣкждѣ се смегчаваше, — искамъ да виждамъ и не могж да се освободж отъ това желание. Ако да можехъ само единъ пжть да видж, макаръ и въ сънъ, небето и земята и ясното слънце ... и подиръ да запомнж всичко това. Ако можехъ да видж, по такъвъ начинъ; майка си, баща си ... тебе и Максима, азъ щѣхъ да бждж доволенъ, азъ немаше да се мжчж повече.

И той съ голѣмо упорство се връщаше къмъ тази идея. Когато оставаше самичъкъ, той взимаше въ ржцѣтѣ си разни прѣдмети, пипаше ги съ необикновено внимание и подиръ, като ги оставяше на страна, стараеше се да си прѣдстави мислено изученитѣ форми. По сжщия начинъ той се замислюваше и върху разликитѣ на яснитѣ, цвѣтни повърхности, които при едно по-голѣмо напрягание на нѣжната нервна система, той схващаше доста ясно съ помощьта на осезанието. Но всичко туй проникваше въ неговото съзнание само като едно понятие за различие въ тѣхнитѣ взаимни отношения, безъ всѣко опрѣдѣлено чувствено понятие. Сега той различаваше дори и слънчевия день отъ нощния мракъ само поради това, че дѣйствието на ясната свѣтлина, която проникваше въ мозъка му по недостжпни за съзнанието пжтища, по-силно възбуждаше неговитѣ мжчителни стремлѣния.

V.

Единъ день, като влѣзе въ приемната стая Максимъ, завари тамъ Евелина и Петра. Момичето виждаше се, че бѣше смутено. Лицето на слѣпия бѣше мрачно, и старецътъ забѣлѣза по него слѣди отъ оная злобна скърбъ, свойствена на слѣпия отъ нѣкое врѣме насамъ. Виждаше се, че бѣше станало

за него почти като необходима нужда, да търси нѣкои причини за страдание и да мъчи съ тѣхъ както себе си, тъй и другитѣ.

— Пита ме, — каза Евелина на Максима, — какво се разбира подъ изражението „червенъ звънъ“ (звънтение). Азъ не могж да му обяснж.

— Въ що се състои работата? — попита Максимъ Петра.

Той си сви рамената.

— Нищо особено. Но ако у звуковетѣ има цвѣтъ и азъ не го виждамъ, то, значи, че даже и звуковетѣ не ми сж напълно достжпни.

— Глупости, — отговори Максимъ. — И ти самъ добрѣ знаешъ, че туй не е истина. Звуковетѣ на тебе сж достжпни въ по-голѣма пълнота, отъ колкото намъ.

— Но какво може да означава туй изражение?... Па най-послѣ то трѣбва да означава нѣщо?

Максимъ се позамисли.

— Туй е просто едно сравнение, — каза той. — Тъй като и звукътъ и свѣтлината въ сжщность се свождатъ къмъ движението, т. е. сж движение на частицитѣ, то у тѣхъ трѣбва да има много общи свойства.

— Какви стойства се разбиратъ тукъ? — продължаваше упорно да пита слѣпия. — „Червенъ звънъ“... какъвъ е именно той?

Максимъ се замисли.

Дойде му на умъ да вземе да му обясни туй нѣщо съ помощьта на отношението на количеството на трептенията, но той знаеше, че това не е нужно на слѣпия. При това, този, който пръвъ е употрѣбилъ епитета на свѣтлината и за звука, навѣрно, не е знаелъ физиката, а, при все това, забѣлѣзалъ извѣстно сходство по между тѣхъ. Въ какво именно се заключава туй сходство?

Въ главата на Максима изникна нѣкакво прѣдставление.

— Постой, — рече му той. — Не знаж, обаче, да ли ще сполучж да ти обяснж както трѣбва... Що нѣщо се разбира подъ изражението червенъ звънъ, ти ще разберешъ не по-лошо и отъ мене: ти си го чувалъ не веднажъ въ градоветѣ по голѣмитѣ праздници, само че у насъ не се употрѣбява туй изражение...

— Да, да, постой, — рече Петръ бърже, като отваряше пианото.

Той удари съ искусната си ржка по клавишитѣ, като подражаваше на празничното биение на камбанитѣ. Иллюзията бѣ сполучлива. Единъ аккордъ отъ нѣколко не високи тонове съставляваше единъ видъ като основа, а надъ нея се издигахж, играехж и трепѣрѣхж, високи ноти по-подвижни и по-ясни. Изобщо то прѣдставляваше именно онова високо и възбудено радостно гъмжение, което испълва празничния въздухъ.

— Да, — рече Максимъ, — туй доста прилича и ние, които сме съ отворени очи, не бихме могли да схванемъ туй нѣщо по-добрѣ, отъ тебъ. Ето на, виждашъ ли . . . когато азъ гледамъ въ нѣкоя голѣма червена повръхность, тя произвежда на очитѣ ми сжщо такъво безпокойно впечалѣние, както когато трепти нѣкое пъргаво тѣло.

— Туй е вѣрно, вѣрно! — живо рече Евелина. — Азъ сама чувствувамъ сжщото и не могж да гледамъ дълго врѣме на нѣкой червенъ платъ . . .

— Така сжщо, както нѣкои не могжтъ да прѣнесжтъ празничното биение на камбанитѣ. Ето на, че мойто сравнение излиза вѣрно, и менъ ми дохожда на умъ едно друго съпоставление: сжществува тъй сжщо „малиновъ“ звънъ, както и малиновъ цвѣтъ. И двата тѣ сж близки къмъ червения, но само, че сж по-дълбоки, по-гладки и по-мегки. Когато едно звънче е било дълго врѣме въ употрѣбление, тогава то, както казватъ нѣкои любители, зазвънва. Въ неговия звукъ изчезватъ негладкитѣ звукове, които дразнжтъ ухото и тогава именно този звънъ наричатъ малиновъ.

Подъ ржцѣтѣ на Петра пианото зазвънтѣ подобно на дрънканието на звънчетата, които окачватъ на пощенскитѣ коне.

— Не, — рече Максимъ. — Азъ бихъ казалъ, че туй е твърдѣ червено . . .

— А, помнж!

И инструментътъ зазвънтѣ еднакво. Звуковетѣ които начевахж високо, живо и ясно, ставахж все по-дълбоки и по-мегки: тъй звънтжтъ и звънчетата по огърлицата на русската тройка*), която се отдалечава по прашния пжть тихо, равно,

*) Кола, впрѣгната съ три коня.

безъ силни удари, най-послѣ все по-тихо и по-тихо, до като послѣднитѣ ноти не исчезнатъ въ тишината на спокойнитѣ полета.

— Ето на, виждашъ ли? — рече Максимъ. Ти си разбралъ разликата. Едно врѣме, когато бѣше още дѣте, майка ти се стараеше да ти обясни цвѣтоветѣ чрѣзъ тонове.

— Да, азъ помня! — Защо ѝ запрѣти тогази да продължава? Може би, азъ щѣхъ да успѣя да разбера.

— Не, — замислено отговори старецътъ, — нищо нѣмаше да излѣзе. Обаче, азъ мисля, че изобщо на извѣстна душевна дълбочина впечатлѣнията отъ цвѣтовемѣ и отъ звуковетѣ се напластватъ, като еднородни. По нѣкога ние напр. казваме: той вижда всичко въ розовъ цвѣтъ. Туй показва, че человѣкъ е въ радостно настроение. Туй сѫщото настроение може да се прѣдизвиква и отъ извѣстно сгрупирване на звуковетѣ. Изобщо, звуковетѣ и цвѣтоветѣ се явяватъ като символи на еднакви душевни движения.

Старикътъ запуши лулата си и внимателно поизгледа Петра. Слѣпия сѣдѣше неподвижно и, очевидно, жадно ловѣше всѣка дума на Максима. „Да продължавамъ ли?“ — помисли старецътъ, но подиръ една минута той захвана нѣкакъ замислено, като да се прѣдава неволно на чудното направление на мислитѣ си:

— Да, да! Чудни мисли ми идватъ въ главата... Случайность ли е туй или не, че кръвьта у насъ е червена. Виждашъ ли... когато въ твойта глава се поражда извѣстна мисъль, когато виждашъ сънища, отъ които, като се събудишъ, треперишъ и плачешъ, когато ти си обладанъ отъ нѣкоя страсть, — туй значи, че кръвьта отъ сърдцето се тика по-силно и залива мозъка съ червени струи. Да, и тя е въ насъ червена...

— Червена... топла... рече слѣпия замислено.

— Именно — червена и топла. И ето защо, червения цвѣтъ, както и „червенитѣ“ звукове, оставя въ нашата душа свѣтливо възбуждение и прѣдставление за старостьта, която при това се нарича „гореща“. Тъй сѫщо и другитѣ цвѣтове... Небето, напримѣръ, е синьо, и синия цвѣтъ ни дава прѣдставление за спокойна ясность.

Максимъ, обиколенъ отъ синъ димъ, продължаваше да говори

— Ако махнешъ съ ржка надъ главата си то ти ще опишешъ надъ нея единъ полукржгъ. Сега прѣдстави си, че твойта ржка е безкрайно дълга. Ако ти можеше тогава да махнешъ съ нея, то щѣше да опишешъ единъ полукржгъ на безкрайно отдалечено растояние... толкози далече и ние виждаме надъ себе си небесния сводъ; то е гладко, безкрайно и синьо... Когато ний го виждаме таквозъ, въ душата си усѣщаме спокойствие и ясность. Когато пъкъ небето се покрие съ черни и тъмни облаци, тогава и нашата душевна ясность се размътва отъ едно неопрѣдѣлено вълнение. Ти, нали, усѣщашъ когато се приближава нѣкой такъвъ облакъ...

— Да, азъ усѣщамъ, като че ли нѣщо вълнува душата ми...

— Туй е вѣрно. Ние очекваме съ нетърпѣние, кога ще прогледне пакъ прѣзъ облацитѣ синьото небе. Бурята ще прѣмине, а небето ще си остане надъ нея все сжщото; ние знаемъ туй нѣщо и поради това спокойно прѣнасяме бурята и дъжда. Тъй щото сега виждашъ, напримѣръ, небето е синьо... Морето е тъй сжщо синьо, когато е спокойно очитѣ на майка ти сж сини, тъй сжщо и на Евелина.

— Като небето... — нѣжно каза слѣпия.

— Да. Синитѣ очи се смѣтатъ за признакъ на ясна душа. Сега азъ ще ти расправя за зеления цвѣтъ. Ето напр. тукъ на скоро измина пролѣтьта... сега е лѣто, и повръхностьта на земята е почти цѣла покрита съ зелена трѣва. Земята само по себе си е черна, черни и влажни сж прѣзъ пролѣтьта и клоноветѣ на дървесата; но щомъ топлитѣ и свѣтли лжчи сгрѣятъ тъмнитѣ имъ повръхности, отъ тѣхъ изскача навънъ зелена трѣва, зелени листя. Зеленината се нуждае отъ свѣтлина и топлина, но само че умѣрено, не съвсѣмъ много. Поради това зеленината е тъй приятна на очитѣ. Зеленина — то е като че ли топлина смѣсена съ прохладната влага; тя възбужда у насъ прѣдставление за спокойствие, здравие, но не за старость и не за това, което хората наричатъ щастие... Разбирашъ ли?

— Н-не... не ми е ясно, но при все това, моля те, продължавай.

— Е, какво да се прави!... Слушай по-нататъкъ. Когато лѣтото взима да става все по-топло и по-топло, зеленината като че изнемощава отъ излишъкъ на жизнена сила, ли-

стата уморени увисватъ на долу и, ако слънчевия пекъ не би се охлаждалъ до нѣкждѣ отъ прохладния дъждецъ, то тѣ могжтъ съвсѣмъ да увѣхнжтъ. Но за туй пъкъ кждѣ есень, когато листата сж вече уморени, плодътъ захваща да зрѣе и да червенѣе. Плодътъ червенѣе къмъ онази страна, гдѣто има повече свѣтлина; въ него като че ли е съсредоточена всичката жизнена сила, всичката страсть на растителната природа. Ти виждашъ, че червения цвѣтъ и тукъ е цвѣтъ на страстьта, и той служи за нейнъ символъ. То е цвѣта на изнѣженостьта и упоението, цвѣта на грѣха, яростьта и гнѣва, той е емблема на неумолимото възмездие. Не напразно народнитѣ масси, обладани отъ страстьта, търсжтъ изражение на общото чувство въ червеното знаме, което се развѣва надъ тѣхъ, като пламъкъ . . . Но ти пакъ не ме разбирашъ?

— Нищо не значи то, продължавай?

— Дохажда късната есень. Плодътъ е натегналъ, той се откъсва и пада на земята . . . Той умира, но въ него живѣе сѣмето, а въ това сѣме живѣе въ „възможностьта", да попадне то на благоприятни условия, и цѣлото бждаще растение, съ неговата бждяща зеленина и съ неговия новъ плодъ. Сѣмето пада на земята, а надъ земята вече низко се издига хладното слънце, духа студенъ вѣтръ, по небото вървжтъ влажни облаци . . . Животътъ, страстьта утихватъ незабѣлѣзано . . . Изъ подъ зелинината земята захваща да се чернѣе все повече и повече . . . и най-послѣ, ето, че настжпва деньтъ, когато надъ тази усмирена и утихнала, като че ли овдовѣла, земя падатъ милиони снѣжни кристалчета, и цѣлата тя става гладка, едноцвѣтна и . . . бѣла. Бѣлия цвѣтъ — то е цвѣта на студения снѣгъ, то е тъй сжщо цвѣта на високитѣ облаци, които плаватъ въ недосегаемитѣ студени поднебесни височини, —цвѣта на величественитѣ и безплодни планински височини... Този цвѣтъ е емблема на безстрастието и на студената, величествена свѣтость, емблема на бждящия безплътенъ животъ. Колкото се отнася до черния цвѣтъ . . .

— Знаж, — прѣкжсна го слѣпия. — То значи, че нѣма никакви звукове, нѣма движения . . . нощь . . .

— Да, и поради това, този цвѣтъ е емблема на смъртьта...

Петръ потрепера и каза глухо:

— Ти самъ каза: емблема на смъртьта. А пакъ за мене всичко е черно... всѣкога и на всѣкждѣ черно!

— Не е истина, живо отговори Максимъ, — за тебе сжществуватъ звукове, топлина, движение...

— Да, отговори слѣпия замислено. — Туй е вѣрно, азъ знаж сега, напримѣръ червенитѣ звукове, и синитѣ и гордѣливитѣ бѣли тонове, които се носжтъ нѣгдѣ—тамъ въ недосеемитѣ височини. Но отъ всички най-близки ми се виждатъ тъмнитѣ звукове на скръбьта, които се растилатъ низко надъ земята. Ти, мислж, знаешъ, че азъ не се радвамъ, като свирж... Азъ плачж,

— Послушай ме, Петре, — рече му сериозно старецътъ, като се повдигна отъ мѣстото си. — Въ стрѣмлението си къмъ недостижими нѣща ти забравяшъ онуй, което се намира подъ твоитѣ ржцѣ и което е много по-скжпо. Спомни си само, че ти си обиколенъ отъ любящи сърдца... Но ти не забѣлѣзвашъ това и страдашъ тъй силно само поради това, че се носишъ доста егоистично само съ твоята скърбь...

— Да! — извика Петръ страстно, — азъ правж туй поневоля: на кждѣ могж да избѣгнж отъ нея, когато тя е на всѣкждѣ съ мене?

— Ако да можеше само да разберешъ, че на свѣта има скърбь сто пжти по-голѣма отъ твоята, — такъва скръбь, въ сравнение съ която твоя животъ, обезпеченъ, окржженъ съ любовь и участие, може да се нарече блаженъ, — тогава...

— Не е истина, не е истина! — гнѣвно го прѣкжсна слѣпия съ сжщия страстно възбуденъ тонъ. — Азъ бихъ си размѣнилъ живота съ тоя на най-послѣдния бѣденъ и слѣпъ, защото той е много по-щастливъ отъ мене. Пакъ и слѣпитѣ съвсѣмъ не трѣбва да се обиколяватъ толкози много съ грижи: това е една погрѣшка... Азъ съмъ размислялъ често пжти върху туй нѣщо. Слѣпитѣ трѣбва да се извеждатъ на пжтя и да се оставятъ тамъ, — нека си испросватъ милостиня. Ако да бѣхъ азъ просто единъ слѣпецъ — просѣкъ, то щѣхъ да съмъ по-малко нещастенъ. Отъ заранъ до вечерь азъ щѣхъ да мислж само за това, какъ да си добиж храна, щѣхъ да прѣброявамъ постоянно петачетата, които хората щѣха да ми даватъ и щѣхъ да се бож, че тѣ сж малко. Подирѣ щѣхъ да се радвамъ на

сполучливо събранитѣ пари и щѣхъ да се старая да си намѣрѭ прибѣжище за прѣзъ нощьта. А ако не ми се удадѣше това, то азъ щѣхъ да страдамъ отъ гладъ и студъ ... и всичко туй нѣмаше да ме остави нито една минута не заетъ съ дрѣбнитѣ дневни грижи, а отъ лишенията азъ щѣхъ да страдамъ по-малко, отъ колкото страдамъ сега ...

— Мислишъ ли? — попита го студено Максимъ и погледна Евелина. Въ старческия погледъ се забѣлѣзваше съжаление и съчувствие. Момичето сѣдѣше сериозно и блѣдно.

— Твърдо съмъ увѣренъ въ това, — отговори твърдо и опърничаво слѣпия.

— Нѣма що да сторѭ, — тъй сѫщо студено каза старецътъ. — Може би да имашъ право. Въ всѣки случай, ако би ти било по-лошо, то може би, ти самъ щѣше поне да бѫдешъ по-добъръ човѣкъ. Сега ти си просто егоистиченъ.

Старецътъ хвърли още единъ пѫть съжалителенъ погледъ къмъ момичето и си излѣзна отъ стаята, като тропаше съ патерицитѣ си.

VI.

Слѣдъ този разговоръ душевното състояние на слѣпия се наостри още повече. Виждаше се, че расказитѣ на Максима, на които той самъ не придаваше особено значение, докоснахѫ нѣщо въ душата на Петра и той още повече се вдълбочи въ мѫчителната си работа.

По нѣкога той успѣваше да се вдълбочи и тогава намираше за единъ мигъ онѣзи усѣщания, за които му бѣше говорилъ Максимъ, и тѣ се присѫединявахѫ къмъ пространственитѣ му прѣдставления. Тъмната и скърбна земя изчезваше нѣкѫдѣ на далѣче; той търсѣше да я измѣри и не можеше да ѝ намѣри края. А надъ нея имаше нѣщо съвсѣмъ друго ... Въ въспоминанието му захващаше да се носи силния гръмъ, и искачаше прѣдставлението за ширината на небесното пространство. Подирѣ гръмътъ прѣставаше, но нѣщо тамъ, горѣ, оставаше, — нѣщо, което породи въ душата едно усѣщание на величие и ясность. По нѣкога туй чувство приемаше една по-опрѣдѣлена форма: къмъ него се присъединяваше гласътъ на Евелина и на майка му, „очитѣ на които бѣхѫ както цвѣта на небото“, то-

гава възникналия образъ, който се издигваше отъ далечната дълбочина на неговото въображение и който ставаше доста опрѣдѣленъ, изведнажъ се изгубваше, като прѣминаваше въ друга область.

— Всички тѣзи тъмни прѣдставления го мжчехж, безъ да го удовлѣтворжтъ. За тѣхъ той употрѣби голѣми усилия и тѣ бѣхж тъй неясни, щото изобщо той чувствуваше една само неудовлетвореность и тежка душевна болка, която придружаваше всички движения на неговата болна душа, която напраздно се стараеше да възстанови пълнотата на своитѣ усѣщания, да замѣсти едното чувство, което му липсваше.

VII.

На растояние шестдесеть километра отъ чифлика на Попелски, въ единъ малъкъ градецъ, имаше една чудотворна католическа икона. Опитнитѣ по тѣзи работи хора опрѣдѣлихж съ голѣма точность въ какво се състои нейната чудотворна сила: всѣкой, който пѣшкомъ би дошелъ при иконата въ деньтъ на праздника щѣлъ билъ да получи „двадесето-дневно разрѣшение“, т. е. всичкитѣ му грѣхове, които е направилъ въ продължение на двадесеть дена не щѣли били на онзи свѣтъ да му се взиматъ въ внимание. Поради това всѣка година прѣзъ есеньта въ опрѣдѣления день малкия градецъ се съживяваше. Старата капелла се окичваше въ този празниченъ день съ зеленина и цвѣтя; цѣлия градъ ечеше отъ радостното и тържествено биение на камбанитѣ, „бричкитѣ“ на пановетѣ траскахж по улицитѣ, а поклоницитѣ на гжсти тълпи се располагахж по улицитѣ, на площадитѣ и даже на далече въ полето. Тукъ дохождахж не само католици. Славата на Н-ската икона бѣше се разчула на далече и при нея дохаждахж тъй сжщо болни и недоволни православни, главно отъ градоветѣ, за да намѣрятъ тукъ помощь на нуждитѣ си.

Въ самия день на праздника отъ двѣтѣ страни на пжтя народътъ стоеше гжсто нареденъ срѣщу капеллата и приличаше на върволица. На тогова, който би погледналъ на това зрѣлище отъ височината на нѣкой отъ хълмоветѣ, които се намирахж около града, щѣше да се покаже, като да е това една гигантска змия, която се е расположила на пжтя къмъ капел-

лата и лежи тамъ неподвижна, и която само отъ врѣме на врѣме захваща да движи цвѣтнитѣ си люспи. Отъ двѣтѣ страни на улицата заета отъ народа се бѣше наредилъ цѣлъ единъ рoякъ просяци, които протягахѫ ржцѣтѣ си за милостиня.

Максимъ подпрѣнъ на своитѣ патерици и до него Петръ, когото Яйкимъ водѣше за ржка, тихо вървѣхѫ на надолу по улицата. Тѣ бѣхѫ дошли на панаиря и сега, слѣдъ като си бѣхѫ накупили нѣкои необходими нѣща, тѣ бѣхѫ потеглили за дома. Изведнажъ очитѣ на Максима свѣтнахѫ: той бѣше съгледалъ нѣщо, което ненадейно обърна неговото внимание къмъ една мисъль и той завърна въ една улица, която извеждаше на полето.

Говорътъ на многочислената тълпа, крещението на евреитѣ продавачи, гърмението на екипажитѣ,—цѣлия този шумъ, който се распространяваше както нѣкоя гигантска вълна, остана задъ тѣхъ. Но и тукъ, макаръ тълпата и да бѣше по-редка, чувахѫ се стжпки отъ пешаци, търкаляние на колелета, и усърдния говоръ на тълпата.

Петръ невнимателно се услушваше къмъ цѣлия този радостенъ шумъ, като вървѣше подиръ Максима; той постоянно се загръщаше съ палтото си, понеже бѣше студеничко; и тукъ разнитѣ мисли, които се въртѣхѫ въ неговата глава, не го напускахѫ.

Но изведнажъ, посредъ тази негова егоистична съсредоточеность, нѣщо-си тъй силно завладе неговото внимание, щото той трепна и изведнажъ се спрѣ.

Послѣднитѣ градски кжщя се свършвахѫ тукъ. При самия исходъ отъ града въ полето благочестиви ржцѣ въздигнали нѣкога единъ каменень стълбъ съ една икона и единъ фенеръ, който само скръцаше отъ вѣтъра, но никога не биваше запалванъ. При подножието на този стълпъ сѣдѣхѫ расположени на купъ нѣколко слѣпци — просяци, които бѣхѫ испждени отъ тѣхнитѣ не слѣпи конкуренти отъ по-виднитѣ и добивни мѣста.

Тѣ сѣдѣхѫ съ дървени панички въ ржцѣтѣ си и отъ врѣме на врѣме нѣкой отъ тѣхъ захващаще жалната пѣсень:

— Дарувайте ме . . . за Бога . . .

Врѣмето бѣше студено, просяцитѣ сѣдѣхѫ тукъ още отъ тъмни зори, изложени на студения вѣтръ, който духаше отъ полето. Тѣ не можехѫ да се движжтъ посредъ тази гжста тълпа,

за да се срѣщнатъ, и въ тѣхнитѣ гласове, които по редъ карахѫ продължителната пѣсень, се чуваше горчивата жалба за тѣхното физическо страдание и за тѣхната безпомощность. Първитѣ думи бѣхѫ още ясни и силни, но подирѣ отъ притиснатитѣ гърди излизаше единъ само жалостенъ тонъ, като една въздишка, която утихваше съ тихо треперение отъ студа. При все това, и най-тихитѣ и послѣдни звукове на пѣсеньта, които почти се губѣхѫ посредъ владѣющия уличенъ шумъ, като достигвахѫ до человѣческото ухо, дълбоко поразявахѫ всѣкиго едного съ грамадностьта на заключеното въ тѣхъ (звуковетѣ) безпомощно страдание.

Петръ изведнажъ се спрѣ и поблѣднѣ; лицето му се изкриви, като че ли прѣдъ него се появи нѣкакъвъ-си слуховъ призракъ въ видъ на това страдално ридание.

— Що има, уплаши ли се? — попита Максимъ. — Това сѫ онѣзи щастливи, на които ти прѣди малко завиждаше, — слѣпи-просяци, които просятъ милостиня... Малко мръзнѫтъ, разбира се. Но пъкъ отъ туй, споредъ тебе, имъ е по-добрѣ.

— Да си вървимъ! — рече Петръ, като хващаше Максима за рѫката и го молѣше.

— А, ти значи искашъ да си отидемъ! Въ твойта душа не се поражда никакво друго побуждение при вида на тия нещастници сега, гдѣто чуждо страдание се приближава до тебе. Ако би имъ хвърлилъ ти едно петаче, както всѣки минувачъ, — то и това би било една помощь за тѣхъ отъ твоя страна. Но ти умѣешъ само да злословишъ, съ пъленъ стомахъ завистливо да намалявашъ чуждата скърбь, а сега искашъ да бѣгашъ отъ нея като нѣкоя нервозна нѣжна дама.

Петръ си наведе главата. Подирѣ, като извади кесията си отъ джеба, той се опѫти къмъ слѣпцитѣ. Като вървѣше съ тоягата си отпрѣдъ, той намѣри съ нея първия и послѣ потърси съ рѫка дървената паничка и, като я намѣри, полегка пусна въ нея паритѣ си. Нѣколцини души, които минавахѫ въ туй врѣме, се спрѣхѫ и гледахѫ съ очудване богато-облечения и красивия младъ господинъ, който съ опипване подаваше милостиня на слѣпитѣ, които тъй сѫщо съ опипване я вземахѫ. Максимъ гледаше навѫсено Петра, а Яйкимъ доста се нажали и отри една сълза отъ очитѣ си.

— Стига толкова, господарю, защо си играете съ момчето, — продума той укоризнено на Максима. Между това, Петръ, съ блѣдно лице и съ покоренъ видъ, се приближи до стареца.

— Може ли сега да си вървимъ? — попита умолително слѣпия. — За Бога!...

Изведнажъ Максимъ се обърна и тръгна на долѣ по улицата. Той се усѣщаше развълнуванъ отъ необикновения видъ на внука си и, като го наблюдаваше внимателно, питаше се, да ли не е постжпилъ той все пакъ грубо и жестоко съ слѣпия.

Петръ вървѣше подиръ него съ наведена глава и трепереше. Единъ студенъ вѣтъръ вѣеше и помиташе праха отъ улицата.

VIII.

Да ли бѣше отъ настинка, или отъ разрѣшението на дългия душевенъ кризисъ, или най-послѣ и отъ двѣтѣ на купъ не се знае, но Петръ на другия день лежеше отъ една горѣща нервна трѣска въ постелята си. Той се мжчеше и тръшкаше въ постелята си съ изкривено лице, отъ врѣме на врѣме се услушваше къмъ нѣщо и се стараеше да исхвъркне отъ кревата. Стария докторъ отъ градеца опитваше му пулса и говорѣше за студения есененъ вѣтъръ; Максимъ бѣше мраченъ, съ навжсени вѣжди и мълчаливъ.

Болѣстьта не бѣше легка. Когато настжпи кризисътъ, болния лежа нѣколко дена наредъ почти безъ да шавне. Най-послѣ младия организмъ надви болѣстьта.

Една ясна есенна сутрина, единъ свѣтливъ слънчевъ лжчъ прѣмина прѣзъ прозореца и огрѣ леглото надъ самата възглавница на болния. Анна Михаилова като видѣ туй нѣщо, каза на Евелина:

— Пустни пердето... Азъ тъй се боя отъ тази свѣтлина...

Момичето се исправи, за да испълни заповѣдьта ѝ, обаче тя чу за пръвъ пжть пакъ гласътъ на момчето, което шепнѣше тихо:

— Не, нѣма нищо. Моля ви се... оставѣте така...

Двѣтѣ жени се надвиснахж радостно надъ него.

— Чувашъ ли ме?... Азъ съмъ тукъ!... — проговори майката.

— Да! — отговори болния и подирѣ млъкна като да искаше да си припомни нѣщо.

— Ахъ, да! . . . — започна той да говори тихо. — Колко страшно е това.

Евелина му затвори устата съ ржката си.

— По-тихо, по-тихо! Недѣй говори, врѣдно е за тебе.

Той притисна тази ржка към устнитѣ си и я покри съ цѣлувки. Очитѣ му се напълнихж съ сълзи. Той дълго врѣме плака и туй доста го улегчи.

— Да, — каза той, като си обръщаше лицето към Максима, който влѣзна въ сжщата минута, — азъ нѣма да забравж твоя урокъ. Благодарж ти . . . Заедно съ съзнаванието на чуждата скръбь ти ме накара да съзнаж своето собствено щастие. Дай Боже, да не забравж никога нито едното, нито другото.

Младия организмъ, като надви вече единъ пжть болѣстьта, въ нейната рѣшителна точка бърже надви и нейния остатъкъ и скоро се оправяше. Подиръ двѣ недѣли Петръ бѣше вече на крака.

Той се бѣще много промѣнилъ. Силното нравствено потрѣсение бѣше прѣминжло сега въ тихо замислювание и спокойна тжга; бѣхж се измѣнили дори и чертитѣ на лицето му, — въ тѣхъ не се забѣлѣзваше вече онова изражение на скрито вжтрѣшно страдание.

Максимъ се боеше да не би това промѣнение да се укаже само врѣмено, при което вѣрваше да е то прѣдизвикано отъ туй само, че нервната система е била ослабната отъ болѣстьта. Но се изминахж доста мѣсеци, а настроението на слѣпия си оставаше все сжщото.

Очевидно е, че въ него е произлѣзалъ нѣкакъвъ благотворенъ прѣвратъ: твърдѣ острото и егоистическо съзнание на лична скръбь и страдание, което съзнание внасяше въ душата пассивность и което притѣсняваше и ослабяваше вродената енергия, сега затрепера и отстжпи своето мѣсто на съзнанието (разбиранието) на чуждата скръбь. Туй съзнание изцѣряваше болната душа, като събуждаше въ нея енергия и мисли, които го заставлявахж да търси исходъ въ съчувствието, въ съучастието . . . Той мислѣше за другитѣ, кроеше разни пла-

нове, задаваше си разни цѣли; неговия животъ се възраждаше, и искаше своитѣ права, болната душа оздравяваше отъ день на день и пускаше пъпки подобно на овѣхнало дърво, което се съживява отъ пролѣтния животворенъ въздухъ...

ГЛАВА VII.

I.

Когато Евелина обяви своето на родителитѣ си неизмѣнимо рѣшение да се омѫжи за слѣпия, старата ѝ майка заплака, а баща ѝ слѣдъ като се помоли прѣдъ иконата каза, че споредъ неговото убѣждение такъва е била именно Божията воля, и че инакъ било съвсѣмъ невъзможно.

Направихѫ свадбата. За Петра се започна едно младо, тихо щастие, но прѣзъ туй щастие приникваше едно неопрѣдѣлено безпокойствие: въ щастливи минути той се усмихваше но тъй, щото прѣзъ тази усмивка се виждаше скръбно съмнѣние, като да не счита това щастие за законо трайно. Когато му съобщихѫ, че, може би, той скоро ще стане баща, той посрѣщна това извѣстие съ едно уплашено изражение.

Обаче, настоящия му животъ, който прѣминаваше въ безпокойни мисли и грижи за жена му и за бѫдѫщето му дѣтенце, не му даваше врѣме да се съсредоточова въ прѣдишнитѣ безплодни тѫги. По нѣкога, посредъ тѣзи грижи, въ неговата душа изкачаше прѣдставлението за онова жалостно ридание на слѣпцитѣ-просѣци и сърдцето му се свиваше отъ болки и състрадание, а неговитѣ мисли приемахѫ едно ново направление.

По този начинъ, той стана по-малко чувствителенъ къмъ вънкашни впечатлѣния отъ свѣтлина, а прѣдишната му вътрѣшна работа утихна. Безпокойнитѣ органически сили заспахѫ; той не ги събуждаше съ съзнателно стрѣмление на волята си за да ги слѣе въ едно цѣло съ съвсѣмъ разнородни усѣщания. Но, кой знае, може би, душевния застой способствуваше на безсъзнателната органическа работа, и тѣзи тъмни, раздѣлени усѣщания съ по-голѣмъ успѣхъ си пробивахѫ едни къмъ други пѫть въ неговия мозъкъ. Тъй напр., въ съна мозъкътъ често

нѫти свободно създава такива идеи и картини, които той никога не може да създаде при участвуванието на волята.

II.

Въ тази сѫщата стая, гдѣто едно врѣме су бѣше родилъ Петръ, владѣеше мъътва тишина, която биваше само нарушавана отъ врѣме на врѣме отъ плача на едно дѣтенце. Бѣхѫ се изминали вече нѣколко дена отъ рождението му и Евелина се бѣше вече оправила, но за туй пъкъ Петръ прѣзъ тѣзи дни се показваше като да е обладанъ и притиснатъ отъ съзнанието за едно близко нещастие.

Докторътъ взѣ дѣтето на рѫцѣ и се приближи заедно съ него до прозореца. Бърже отдърпна той пердето, и единъ свѣтливъ лѫчъ се промъкна въ стаята; тогава той се наведе надъ дѣтето съ своитѣ инструменти. Петъръ сѣдѣше на близу съ наведена глава, тъй сѫщо умисленъ и неспокоенъ. Виждаше се, че той не дава никакво значение на докторскитѣ дѣйствия, като да знаеше резултата отъ по-прѣди.

— То, сигурно, е слѣпо, – повтаряше той.—Нему щѣше да е по-добрѣ да не се бѣше раждало.

Младия докторъ не отговаряше и мълчейки продължаваше своитѣ наблюдения. Най-послѣ, той остави на страна офталмоскопа и въ стаята прозвуча неговия увѣрителенъ и спокоенъ гласъ:

— Зеницата се съкращава... Дѣтето вижда!

Петръ затрепера и бърже скочи на крака. Туй движение показваше, че той е чулъ думитѣ на доктора, но, ако се сѫдѣше по изражението на неговото лице, той изглеждаше като да не може добрѣ да разбере тѣхното значение. Опрѣнъ съ треперящата си рѫка на прозореца, той остана на мѣстото си съ блѣдно, обърнато на горѣ лице, неподвиженъ, вцѣпененъ.

До тази минута той се намиралъ въ едно състояние на страно възбуждание. Той сега като че ли не чувствуваше и не владѣеше себе си, но, заедно съ това, всичкитѣ фибри въ него треперѣхѫ отъ очакване и възбуждение.

Той съзнаваше тъмнотата, която го окрѫжаваше. Той я виде, чувствуваше я вънъ отъ себе си, въ всичката ѝ неизмѣримость. Тя се надвисваше надъ него и го притискаше, а той

я обхващаше съ своето въображение. Той застана на срѣща й, като желаеше за защити дѣтето си отъ нея, отъ това неизмѣримо, постоянно движущо се море отъ непроницаемъ мракъ.

И до като докторътъ мълчешкомъ вършеше своитѣ приготовления, слѣпия се намираше въ това състояние. Той и попрѣди се боеше, но по-прѣди въ неговата душа имаше още признаци отъ надежда. Сега мжчителния и ужасенъ страхъ бѣше достигналъ най-високата си степень, възбуденитѣ му до крайность нерви бѣхж опжнати, надеждата изчезна и лежеше скрита въ дълбочинитѣ на неговото сърдце. И изведнажъ тѣзи двѣ думи: „дѣтето вижда!“ — прѣвърнахж, промѣнихж цѣлото негово настроение. Страхътъ изведнажъ исчезна, и надеждата мигновено се прѣвърна въ увѣреность, която освѣти повдигнатия душевенъ строй на слѣпия. То бѣше единъ неочакванъ прѣвратъ, единъ сжщъ ударъ, който се промъкна въ неговата душа като единъ поразителенъ лжчъ, свѣтълъ като свѣткавицата. Двѣтѣ думи на доктора като да подпалихж въ неговия мозъкъ огнения пжть ... Като че ли нѣкоя искра пръсна въ него и освѣтли послѣднитѣ тайни мѣста на неговия организмъ .... всичко въ него затрепера и самъ той трепна, както трепери една силно обтегната струна отъ внезапния ударъ.

И веднага слѣдъ този свѣтълъ лжчъ прѣдъ неговитѣ угаснали още прѣди рождението му очи се появихж необикновени свѣтли призраци. Бѣхж ли това лжчи, или бѣхж звукове той не искаше и не можеше да си даде смѣтка за това. Това бѣхж звукове, които оживявахж, приемахж извѣстна форма и свѣтѣхж като лжчи, но само, както небесния сводъ върху ни, тѣ се движехж, както свѣтлото слънце по небето, тѣ се вълнувахж, както се вълнува, се движи, шепне и шуми степната зеленина, тѣ се люлѣехж, както клончетата на замисленитѣ буки.

Това бѣше само въ първия моментъ, и само смѣсенитѣ усѣщания на този моментъ останахж въ паметьта му. Всичко останало той забрави отпослѣ. Той само винаги настояваше и увѣряваше, че въ този моментъ е *видѣлъ*.

Какво именно е видѣлъ той, и какъ е видѣлъ, и дали дѣйствително е видѣлъ, — това остана неизвѣстно. Мнозина му казвахж, че туй не е възможно, но той настояваше на своето, като увѣряваше, че е видѣлъ небето и земята, майка си, жена си, и Максима ...

Нѣколко секунди стоя той съ повдигнато на горѣ и свѣтящо лице. Той бѣше така необикновенъ, щото всички неволно обърнахѫ погледитѣ си къмъ него и всички наоколу утихнахѫ. На всички се струваше, че човѣкътъ, който стои посредъ стаята, не е този сѫщия, когото тѣ тъй добрѣ познавахѫ, а нѣкой другъ, непознатъ. А онзи прѣдишния исчезна, окрѫженъ отъ ненадѣйно спуснатата се върху него тайна.

И той бѣше на самѣ съ тази тайна въ течение на нѣколко секунди... Отъ послѣ отъ това му остана само едно чувство на удовлетворение и необикновена увѣреность, че той тогава е видѣлъ.

И възможно ли бѣше това да е станало наистина?

Възможно ли бѣше, щото тъмнитѣ, неясни и слаби усѣщания на свѣтлината, които търсѣхѫ да се промъкнѫтъ въ тъмния мозъкъ по неизвѣстни пѫтища въ онѣзи минути, когато погледа съ цѣлата си душевна сила се стрѣми срѣщу тѣхъ, когато слѣпия цѣлъ треперѣше, — сега, въ момента на единъ ненадѣенъ екстазъ, да сѫ се пробрали до мозъка, като единъ мѫтенъ негативъ, като единъ мъгливъ отблѣскъ?

И да ли прѣдъ слѣпитѣ му очи дѣйствително се показа синьото небе, и свѣтлото слънце, и бистрата рѣкичка съ височинката на брѣгътъ ѝ, на която височинка той е сѣдѣлъ толкова врѣме, прѣживѣлъ е толкова работи и тъй често е плакалъ още като дѣте?...

Или въ неговия мозъкъ сѫ се появили въ видъ на фантастически призраци, непознати гори, простирахѫ се на далечъ широки равнини и полета, люлѣехѫ се чудни дървеса надъ гладката повърхность на непознати рѣки, и слънцето, което огрѣваше тази картина съ ясната си свѣтлина, — онуй слънце, на което сѫ гледали безчислени поколения отъ неговитѣ прадѣди?...

И всичко това се появяваше въ видъ на безформени усѣщания въ онази дълбочина на тъмния му мозъкъ, за която Максимъ говорѣше, гдѣто и лѫчитѣ и звуковетѣ се натрупватъ еднакво били тѣ весели или скърбни, радостни или тѫжни?...

И той отпослѣ само си припомнюваше стройния аккордъ, който само за една минута прозвуча въ неговата душа, — аккордъ, въ който се заплетохѫ въ едно цѣло всичкитѣ впе-

чатлѣния на неговия животъ, усѣщанието на природата и любовьта къмъ ближнитѣ? . . .

Кой знае? . . .

Той помни само, какъ тази тайна се спусна върху него и какъ тя веднага го остави. Въ този послѣденъ моментъ образитѣ-звукове се сплетохѫ и смѣсихѫ, като звънтѣхѫ и се люлѣехѫ, трептѣхѫ и утихвахѫ, както трепери и утихва една силно опъната струна: отъ начало високо и силно, подирѣ все по-тихо и по-тихо, едвамъ чувано и исчезвайки . . . Показваше се, че нѣщо се търкаля по единъ гигантски радиусъ по-далече и по-далече въ безкраенъ и тъменъ мракъ . . .

И утихна, замлъкна, изгасна.

Мракъ и мълчание наоколо . . . Едни тъмни и неопрѣдѣлени призраци още се стремѭтъ да излѣзнѭтъ отъ дълбокия мракъ, но тѣ нѣматъ вече ни форма, ни тонъ, ни цвѣтъ . . . Само тамъ нѣгдѣ на далечеззвънтѣхѫ тоноветѣ на гаммата, които въ стройни редове процепихѫ непроницаемия мракъ и тъй сѫщо се спуснахѫ въ неизмѣримото пространство.

Тогава изведнаж҄ъ той чува външнитѣ звукове въ тѣхната имъ обикновена форма, той чува земни звукове и тогава като че се събужда, но все още стои радостенъ и почти освѣтенъ, като притиска силно рѫката на майка си и на Максима.

-- Що ти е? — потита го майка му съ растреперанъ и уплашенъ гласъ.

— Нищо . . . азъ мислѭ, че азъ . . . всички ви видохъ. Азъ . . . не спѭ?

— А сега? — развълнувано го попита тя. — Помнишъ ли още това? Нѣма ли да исчезне отъ паметьта ти?

Слѣпия дълбоко въздъхна.

— Не, — отговори той съ голѣмо, видимо усилие. — Но туй нищо не значи, защото . . . азъ дадохъ всичко туй . . . нему . . . на това дѣте.

Той се залюля и падна въ несвѣсть. Лицето му поблѣднѣ, но по него все още се забѣлѣзваше отражението на радостно удовлетворение.

ЕПИЛОГЪ.

Една многобройна публика се бѣше стекла въ Киевъ, въ врѣме на „Контрактитѣ“ (панаиря), за да чуе единъ оригиналенъ музикантъ. Той бѣше слѣпъ, но се расказвахѫ разни чудеса за неговия музикаленъ талантъ. Контрактовата зала бѣше затова прѣпълнена съ посѣтители, и паритѣ, (прѣдназначени за нѣкаква-си благотворителна цѣль, неизвѣстна на публиката), които събираше единъ куцъ старецъ, роднина на свирача, бѣхѫ доста много.

Въ залата настана гробна тишина, когато на естрадата се появи единъ младъ човѣкъ съ голѣми красиви очи и съ блѣдно лице. Никой не можеше да го познае, че е слѣпъ, ако тѣзи очи не бѣхѫ тъй неповдижни и ако не го водѣше за рѫката една млада русса дама, споредъ както говорѣхѫ, жената на музиканта.

— Никакъ не е чудно, че той произвежда едно такъво голѣмо прѣодоляюще и побѣждающе впечатлѣние, — говорѣше единъ отъ слушателитѣ на съсѣда си. — Той има една забѣлѣжителна драматическа вънкашность.

Дѣйствително, това блѣдно лице съ замислено и внимателно изражение, тѣзи неподвижни очи, цѣлата му фигура прѣдрасполагахѫ човѣка къмъ нѣщо особено, необикновено.

Свирението му напълно хармонираше съ това впечатлѣние.

Южно-русската публика обича въобще и цѣни своитѣ народни мелодии, но тукъ даже разнородната „Контрактова“ тълпа бѣше изведнажъ обвзета отъ увлекателния музикаленъ потокъ. Живото чувство на народната природа, оригиналната му тънка свързка съ непосрѣдственитѣ источници на народната мелодия излизахѫ на явѣ, и се изразявахѫ въ една чудна импровизация, която изскачаш· отъ-подъ рѫцѣтѣ на слѣпия музикантъ. Богата съ цвѣтове (бои), пъргава и мелодична, тя се лѣеше като единъ бързъ потокъ, ту се подигаше като единъ тържественъ гимнъ, ту се разливаше подобно на една скърбна

народна пѣсень. Отъ врѣме на врѣме се чуваше като една гърмотевица, която се движи и търкаля по небесното пространство, и затихва нѣгдѣ на далечъ въ безкрайностьта, чуваше се какъ ечи тихо степния вѣтъръ, като пѣе своитѣ скърбни пѣсни за миналото, за подвизитѣ на измрѣлитѣ отдѣлни герои.

Когато той спрѣ, гръмътъ отъ ръкоплясканията на въодушевената тълпа се разнесе изъ огромната зала. Слѣпия сѣдѣше съ наведена глава и се услушваше очудено въ този необикновенъ и непознатъ гърмежъ. Но ето, че той повторно си вдигна ръцѣтѣ и удари по клавишитѣ. Въ залата веднага се въцари прѣдишната тишина.

Въ тази минута въ залата влѣзе Максимъ. Той внимателно оглеждаше тълпата, която сега бѣше обхваната само отъ *едно* чувство: всички бѣхѫ си обърнали жаднитѣ и горещи погледи къмъ слѣпия.

Старецътъ слушаше и чакаше. Чинѣше му се, че тази могѫща импровизация, която се излива тъй свободно и легко отъ душата на музиканта, изведнажъ ще се прѣкрати, както по-прѣди — отъ единъ неспокоенъ и болѣзненъ въпросъ, който ще отвори една нова рана въ душата на неговия слѣпъ възпитаникъ. Но тоноветѣ р стѣхѫ и уягквахѫ, и ставахѫ попълни и все по-силни и по-силни, тѣ малко по-малко завладѣвахѫ сърдцата и душитѣ на многобройната трогната и треперяща тълпа.

И колкото по се услушваше Максимъ, толкова по-ясно чуваше въ свирението на слѣпия нѣщо като познато.

Да, това е тя, шумната улица. Кипящата, гърмяща, пълна съ живость вълна се движи, раздробява се и мощно се излива изъ нея въ хиляди звукове. Тази вълна, този потокъ отъ животъ, ту се повдига, нараства, ту пакъ пада и става подобенъ на оня отдалеченъ, непрѣстаненъ шумъ и викъ, но като си остава прѣзъ всичкото врѣме спокоенъ и тихъ, безстрастенъ, хладенъ и безучастенъ.

Изведнажъ обаче силно трепна сърдцето на Максима. Отъ-подъ ръцѣтѣ на музиканта пакъ, както и по-прѣди прозвуча единъ стонъ.

Раздаде се, прозвуча и утихна, исчезна.

Но не, това не е вече стонъ поради собствената негова скърбь, не е отгласъ на прѣдишното егоистическо страдание на слѣпия. Въ очитѣ на Максима се появихѫ сълзи. Сълзи имаше и въ очитѣ на неговитѣ съсѣди.

Въ залата царуваше сега една, тиха, но могѫществена, плачуща и сърдцераздирателна нота, като се издигаше и отдѣляше отъ студения, хубавия, безстрастния, вълнующий се потокъ на уличния животъ.

Максимъ я позна, — жалостната оная пѣсень на слѣпцитѣ.

Дарувайте ме . . . зза-а Б-о-о-га-а . . .

Като че ли гръмъ падна върху тълпата, и сърдцата на всички трепнахѫ отъ звуковетѣ на този тихо замирающъ плачъ. Той отъ отдавна бѣше замрѣлъ, исчезналъ, но тълпата поразена, трогната отъ ужаса на жизнената правда, си оставаше още въ гробно мълчание.

Старецътъ наведе главата си и мислѣше:

„Да, той прогледа . . . На мѣсто слѣпоте и ненаситното егоистическо страдание той носи въ душата си чужда тѫга; той я чувствува, вижда я и е въ състояние да напомни на щастливитѣ за нещастнитѣ . . .“

И стария солдатинъ все по-низко и по-низко си навеждаше главата. Той испълни своя дългъ, довърши дѣлото си и не напраздно живѣлъ на този свѣтъ; туй му говорѣхѫ пълнитѣ сили, могѫщитѣ тонове, които испълвахѫ залата и царувахѫ надъ тълпата. . . . .

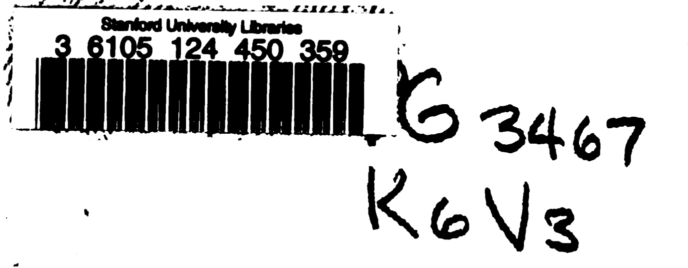
. . . .

Тъй дебютира слѣпия музикантъ.

КРАЙ.

ПО-ГЛАВНИ ПЕЧАТНИ ПОГРѢШКИ

Стр.	редъ	отгорѣ	*Напечатано*		*Чети*
3	9	„	наведѣ	—	наведе
5	11	„	дойдѣ	—	дойде
7	1	„	излѣзѣ	—	излѣзе
13	5	„	порещитѣ	—	горещитѣ
14	10	„	бѣзпокойнитѣ	—	безпокойнитѣ
27	2	„	заклѣванне	—	заклеванне
28	1	„	ся спомни	—	тя си спомни
28	19	„	физмономията	—	физиономията
40	2	отдолу	самъ	—	само
43	13	отгорѣ	разговорката	—	разговорната
44	1	„	старицитѣ	—	старцитѣ
47	7	отдолу	Ярость	—	Ясность
56	6	отгорѣ	рргоническа	—	органическа
56	10	„	личтитѣ	—	личнитѣ
69	12	„	какво мислитѣ	—	какво мислите
91	13	„	то въ — сълзи	—	то — въ сълзи
94	21	„	бѣзъ	—	безъ
101	7	„	недосеемитѣ	—	недосегаемитѣ

Stanford University Libraries
3 6105 124 450 359

